

वृषसारसंग्रहः

[प्रथमोऽध्यायः]

अनादिमध्यान्तमनन्तपारं

सुसूक्ष्ममव्यक्तजगत्सुसारम् ।

हरीन्द्रब्रह्मादिभिरासमग्रं

प्रणम्य वक्ष्ये वृषसारसंग्रहम् ॥ १:१ ॥

[जनमेजयवैशम्पायनसंवादः]

शतसाहस्रिकं ग्रन्थं सहस्राध्यायमुत्तमम् ।

पर्व चास्य शतं पूर्णं श्रुत्वा भारतसंहिताम् ॥ १:२ ॥

अतृप्तः पुनः पप्रच्छ वैशम्पायनमेव हि ।

जनमेजय यत्पूर्वं तच्छृणु त्वमतन्द्रितः ॥ १:३ ॥

जनमेजय उवाच ।

1a cf. Śivadharmottara 10.6: आदिमध्यान्तनिर्मुक्तः स्वभावविमलः प्रभुः । सर्वज्ञः परिपूर्णश्च शिवो ज्ञेयः शिवागमे ॥
Testimonia for this chapter: C₉₄ ff. 193v–195v, C₄₅ ff. 201v–203v, C₀₂ ff. 267r–270r, K₈₂ ff. 1v–3v, K₁₀ exp. 44 (then exp. 43 lower and then upper leaves; 1.62cd–2.22 are missing), K₇ ff. 209v–211v, K₃ ff. 227v–229v; M ff. 1r–3v; C = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂; lemmata in parentheses indicate a longer chunk of text for which there may be additional variants given in the apparatus 2c cf. MBh 1.2.70ab: एतत्पर्वशतं पूर्णं व्यासेनोक्तं महात्मना

1a न्तमनन्तः] C₉₄C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇K₃ME;
• न्तमन्तः C₄₅ • • पारं] CK₇ME; • पारं
K₈₂K₁₀K₃

1b सुसूक्ष्मः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₃ME; सुसूक्ष्मः
C₀₂ • • जगत्सुसारम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₇ME;
• जगत्सुसारं C₀₂, • जगत्सुसारं K₁₀, • जगत्सुसारं
K₃

1c • भिरासमग्रं] CK₈₂K₁₀K₇K₃E; • भिर्यत्समग्रं
M (unmetr.)

1d वृषः] C₉₄C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇K₃ME;
• वृषो C₉₄

2b सहस्राध्यायम् ।] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₃M;
सहस्राध्यायम् C₀₂, सहस्राध्यायम् E

2c पर्व चास्य] C₉₄K₈₂K₁₀K₇M^{pc}; पर्वचास्य
C₄₅, पर्वमस्य C₀₂K₃M^{ac}E • शतं पूर्णं]
C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₃ME; त C₀₂

2d श्रुत्वा] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇K₃ME; श्रद्धा
C₄₅ • भारतसंहिताम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇M;

भारतसंहिता C₀₂, भारतसंहितं K₃, नारादसंहिताम् E

3a अतृप्तः पुनः पप्रच्छ] em.; अतृप्तः पुनः पप्रच्छ C₉₄,
अतृप्तः पुनः पप्रच्छ C₄₅K₈₂K₁₀K₇, अतृप्तः पुनः पप्रच्छ
C₀₂, अतृप्तः पुनः पप्रच्छ K₃, अतृप्तः पुनः पप्रच्छ M,
अतृप्ता पुनः पप्रच्छ E

3b वैशम्पायनः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₃ME;
वैशम्पायनः C₀₂

3c जनमेजय यत्पूर्वं] em.; जनमेजयेन यत्पूर्वं C₉₄C₄₅K₇K₃E,
जनमेजयेन यत्पूर्वं C₉₄, जनमेजयेन यत्पूर्वं C₀₂, जनमेजयेन
यत्पूर्वं K₈₂, जनमेजयेन यत्पूर्वं K₁₀, जनमेजयेन यत्पूर्वं
M

3d तच्छृणु त्वमतन्द्रितः] C₉₄C₄₅K₈₂K₇ME; तच्छृणु
त्वमतन्द्रितः C₀₂, ××××× K₁₀, तच्छृणु त्वमतन्द्रितम्
K₃ • तन्द्रितः] C₀₂K₈₂; तन्द्रितम्
C₉₄C₄₅K₇K₃ME, ××× K₁₀

4 जनमेजय] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₃ME; जनमेजय
C₀₂

भगवन्सर्वधर्मज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।
 अस्ति धर्मं परं गुह्यं संसारार्णवतारणम् ॥ १:४ ॥
 द्वैपायनमुखोद्गीर्णं धर्मं वा यद्विजोत्तम ।
 कथयस्व हि मे तृप्तिं कुरु यत्नात्तपोधन ॥ १:५ ॥
 वैशम्पायन उवाच ।
 शृणु राजन्नवहितो धर्माख्यानमनुत्तमम् ।
 व्यासानुग्रहसम्प्राप्तं गुह्यधर्मं शृणोतु मे ॥ १:६ ॥
 अनर्थयज्ञकर्तारं तपोव्रतपरायणम् ।
 शीलशौचसमाचारं सर्वभूतदयापरम् ॥ १:७ ॥
 जिज्ञासनार्थं प्रश्नैकं विष्णुना प्रभविष्णुना ।
 द्विजरूपधरो भूत्वा पप्रच्छ विनयान्वितः ॥ १:८ ॥

4ab = MBh 13.112.9ab

- 4a भगवन्स०] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; भवावं स०
 C₀₂, भगव स० K₃, भगवं स० M • ०धर्मज्ञ]
 CK₁₀K₇ME; ०ज्ञ K₈₂, ०धर्मज्ञः K₃
 4b ०विशारद] C₉₄K₁₀K₇K₃; ०विसारदः C₄₅C₀₂K₈₂E,
 ०विशारदम् M
 4c अस्ति धर्म] C₉₄K₈₂K₁₀K₇E; अस्ति धर्मः
 C₄₅, अस्ति धर्म C₀₂M, अधर्म K₃ • परं
 गुह्यं] C₉₄K₁₀K₃ME; परो गुह्य C₄₅, परं गुह्य
 C₀₂K₈₂, परगुह्यं K₇
 5a द्वैपायन०] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₃ME;
 द्वैपायन० C₀₂ • ०मुखोद्गीर्णं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇;
 ०मुखोद्गीर्णं C₀₂, ०मुद्गीर्णं K₃, मुखं गीर्णं M^{ac},
 मुखोद्गीर्णं M^{pc}, मुखोद्गीर्णं E
 5b धर्मं वा यद्वि०] C₉₄K₈₂K₁₀K₇E; धर्मं यत्तद्वि०
 C₄₅, धर्मवत्य द्वि० C₀₂, धर्मं वा यद्वि० K₃, धर्मवाक्यं
 द्वि० M • ०त्तम] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₃E;
 ०त्तमः C₀₂, ०तमः M
 5c हि मे तृप्तिं] CK₈₂K₁₀K₇E; हि मे तृप्ति K₃,
 प्रसादेन M
 5d यत्नात्तपोधन] C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; यत्नात्त★★न
 C₉₄, यत्ना तपोधनः C₀₂, यत्ना तपोधन K₃,
 यत्नन्तपोधन M
 6 वैशम्पायन उवाच] CK₈₂K₁₀K₇K₃M^{pc}E;
 omitted in M^{ac}
 6a राजन्न०] CK₈₂K₁₀K₇E; राजन्न० K₃, राजन०
- M
 6b ०ख्यानमनुत्तमम्] C₉₄K₈₂K₁₀K₇ME; ०ख्यानमुत्तमम्
 C₄₅, ०ख्यानमुत्तमम् C₀₂, ०धर्मव्याख्यानमुत्तमं K₃
 (unmetr.)
 6c ०प्राप्तं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₃ME; ०प्राप्त
 C₀₂
 6d ०धर्म] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₃ME; ०र्म
 C₀₂ • शृणोतु] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₃ME;
 शृणोत C₀₂ • मे] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇K₃ME;
 मै C₄₅
 7a ०कर्तारं] CK₈₂K₇K₃ME; ०कर्तन्तं K₁₀
 7b ०व्रत०] CK₈₂K₁₀K₇K₃E; ०व्रत० M •
 ०यणम्] C₉₄C₄₅K₁₀ME; ०यन C₀₂, ०यणः
 K₈₂, ०यनं K₇, ०यणो K₃
 7d ०परम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₇ME; ०न्वितम् C₀₂K₃,
 ०परं K₁₀
 8a ०र्थप्रश्नैकं] C₄₅K₈₂K₁₀K₇; ०र्थप्रश्नैकं C₉₄K₃,
 ०र्थप्रश्नैकम् C₀₂E, ०र्थप्रश्नैकं M
 8b प्रभ०] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₃ME; प्रभु० C₀₂,
 प्राभ० K₇
 8c ०धरो] C₄₅C₀₂K₈₂K₇K₃ME; ०★रो C₉₄,
 ०धरा K₁₀
 8d ०न्वितः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; ०न्वितं
 C₀₂K₃M

[ब्रह्मविद्या]

[विगतराग उवाच ।]

ब्रह्मविद्या कथं ज्ञेया रूपवर्णविवर्जिता ।

स्वरव्यञ्जननिर्मुक्तमक्षरं किमु तत्परम् ॥ १:९ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।

अनुचार्यमसन्दिग्धमविच्छिन्नमनाकुलम् ।

निर्मलं सर्वगं सूक्ष्ममक्षरं किमु तत्परम् ॥ १:१० ॥

[कालपाशः]

विगतराग उवाच ।

देही देहे क्षयं याते भूजलाग्निशिवादिभिः ।

यमदूतैः कथं नीतो निरालम्बो निरञ्जनः ॥ १:११ ॥

कालपाशैः कथं बद्धो निर्देहश्च कथं व्रजेत् ।

स्वर्गं वा स कथं याति निर्देहो बहुधर्मकृत् ।

एतन्मे संशयं ब्रूहि ज्ञातुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ १:१२ ॥

❖

11b cf. Kūrmapurāṇa 2.23.74: अथ कश्चित्प्रमादेन प्रियते ऽग्निविषादिभिः । तस्याशौचं विधातव्यं कार्यं चैवोदकादिकम् ॥

❖

9a ज्ञेया] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7M$; ज्ञेयं $C_{45}C_{02}$, ज्ञेय K_3 , भूयो E

9b वर्णः] $CK_{82}K_{10}K_7K_3M$; वर्णाः E •
वर्जिता] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_3ME$; वर्जितं C_{02} , वर्जिता: K_7

9c व्यञ्जनः] $CK_{82}K_{10}K_7K_3M$; व्यञ्जनः E

9cd मुक्तमक्षः] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; मुक्त अक्षः C_{45} , मुक्तं अखः K_3 , मुक्तं अक्षः M

9d किमु तत्परम्] $C_{94}K_{82}K_7E$; किमतः परम् $C_{45}C_{02}$, किमतत्परं $K_{10}K_3M$

10a चार्यः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}ME$; चार्यः $C_{02}K_7K_3$

10ab सन्दिग्धमविच्छिन्नमनाकुलम्] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7K_3ME$; विच्छिन्नसन्दिग्धमनाकुल C_{02} , सन्दिग्धमनच्छिन्नमनाकुलम् K_{10}

10d किमु तत्परम्] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7E$; किमतः परम् $C_{45}M$, किमतत्परं $C_{02}K_3$

11 राग उवाच] $CK_{82}K_{10}K_7ME$; रागोवाच K_3

11a देहे क्षः] $C_{94}C_{02}K_7$; देहात्क्षः C_{45} , देहक्षः $K_{82}K_{10}K_3ME$ • याते] $CK_{82}K_{10}K_7ME$;

यान्ते K_3

11b अग्निशिवादिभिः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7ME$; अग्निशिवादिभिः C_{02} , अग्नि शिवादिभिः K_3

11c दूतैः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7ME$; दूते $C_{02}K_3$ • नीतो] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7K_3$; नीत्वा C_{02} , नीतः M, नीता E

11d निरञ्जनः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7K_3ME$; निरञ्जन C_{02}

12a पाशैः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7ME$; पाशे C_{02} , पाशैः K_3 • बद्धो] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7ME$; बद्धो C_{45} , बद्ध K_3

12b निर्देहश्च] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7M^{pc}E$; निर्देहः स C_{02} , निर्देहस्य K_3 , निर्देहस्य M^{ac} • व्रजेत्] $CK_{82}K_7K_3ME$; भवेत् K_{10}

12c स्वर्गं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; स्वर्गं $C_{02}K_3M$ • स] $CK_{82}K_7K_3E$; सं $K_{10}M$ • याति] $K_{82}K_{10}K_7K_3M$; यान्ति CE

12e संशयं] CK_7ME ; संशये K_{82} , संशयो $K_{10}K_3$

12f तुमिच्छामि] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7K_3ME$; तुमि C_{45}

अनर्थयज्ञ उवाच ।
 अतिसंशयकष्टं ते पृष्ठो ऽहं द्विजसत्तम ।
 दुर्विज्ञेयं मनुष्यैस्तु देवदानवपन्नगैः ॥ १:१३ ॥
 कर्महेतुः शरीरस्य उत्पत्तिर्निधनं च यत् ।
 सुकृतं दुष्कृतं चैव पाशद्वयमुदाहृतम् ॥ १:१४ ॥
 तेनैव सह संयाति नरकं स्वर्गमेव वा ।
 सुखदुःखं शरीरेण भोक्तव्यं कर्मसम्भवम् ॥ १:१५ ॥
 हेतुनानेन विप्रेन्द्र देहः सम्भवते नृणाम् ।
 यं कालपाशमित्याहुः शृणु वक्ष्यामि सुव्रत ॥ १:१६ ॥
 न त्वया विदितं किञ्चिज्ज्ञास्यसि कथं द्विज ।
 कालपाशं च विप्रेन्द्र सकलं वेत्तुमर्हसि ॥ १:१७ ॥

- 13 अनर्थयज्ञ उवाच] $CK_{82}^{pc}K_{10}K_7K_3ME$;
 omitted in K_{82}^{ac}
 13a अतिसंशयकष्टं ते] $C_{45}K_{82}K_{10}K_7M^{pc}$;
 अतिसंशयकष्टं ते C_{94} , अतिसंशयकष्टमे $C_{02}M^{ac}E$,
 अतिसंशयकष्टो मो K_3
 13b द्विजसत्तम] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7ME$; च
 द्विजोत्तम: C_{02} , द्विजसत्तम: K_3
 13c ज्ञेयं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$; ज्ञेय $C_{02}K_{10}K_3ME$
 • मनुष्यैस्तु] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7ME$; मनुष्यैश्च
 C_{45} , मनुष्यैस्तु C_{02} , मनुष्यैस्तु K_3
 14a कर्म] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7K_3M$; अनर्थयज्ञ
 उवाच ।। कर्म $C_{02}E$ • हेतुः] C_{45} ; हेतु
 $C_{94}K_{82}K_{10}K_7ME$, हेतु C_{02} , हेतु K_3
 • शरीरस्य] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7K_3ME$;
 शरीरस्य C_{02}
 14b उत्पत्तिर्निः] M ; उत्पत्तिर्निः $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$,
 उत्पत्तिर्निः $C_{02}K_3$ • च यत्] $CK_{82}K_7ME$; च
 यः K_{10} , यत् K_3
 14c सुकृतं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7ME$; सुकृतकृतम्
 C_{02} , सुकृत K_3 • चैव] $CK_{82}K_{10}K_7ME$;
 वापि K_3
 14d हतम्] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7K_3ME$; हतः
 C_{02}
 15a तेनैव] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7ME$; तेनैव
 $C_{02}K_3$ • संयाति] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$;
 सा यान्ति $C_{02}K_3$, सा याति M
 15b वा] $CK_{10}K_7ME$; च $K_{82}K_3$
 15c सुखं] $CK_{82}K_{10}K_7E$; सुखं M • दुःखं]
 $C_{94}C_{45}K_{82}K_7M$; दुःख $C_{02}K_{10}E$
 15d सम्भवम्] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7M$; सम्भवः
 $C_{02}E$
 16a न्द्र] $CK_{82}K_7ME$; न्द्र: K_{10}
 16b देहः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$; देहे C_{02} , देह
 $K_{10}M$ • नृणाम्] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7ME$; नृणा
 $C_{45}C_{02}$
 16c यं कालपाशमित्याहुः] $em.$; यं कालपाशमित्याहुः
 $C_{94}C_{45}K_{82}$, कालपाशेति सत्त्वाह C_{02} , यं कालपाशमित्याहुः
 $K_{10}K_7E$, कालपाशेति ऽपस्त्वेह M
 16d व्रत] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7ME$; व्रत: $C_{45}C_{02}$
 17a विदितं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7ME$; विदित
 C_{02}
 17ab किञ्चिज्ज्ञास्यसि] $C_{45}M$; किञ्चिद्विज्ञास्यसि $C_{94}K_{82}K_{10}K_7E$,
 किञ्चि C_{94}^{ac} , किञ्चि जि C_{02}
 17b कथं द्विज] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7ME$;
 ***** त्वया विदितं किञ्चिद्विज्ञास्यसि
 (cancelled) कथं द्विज C_{02}
 17c कालपाशं च] $CK_{82}K_{10}K_7E$; कालपाशेति M
 17d वेत्तुमर्हसि] $CK_{82}K_{10}$; वेत्तुमर्हसि K_7 , वेत्तुमर्हसि
 ME

कलाकलितकालं च कालतत्त्वकलां शृणु ।
 त्रुटिद्वयं निमेषस्तु निमेषद्विगुणा कला ॥ १:१८ ॥
 कलाद्विगुणिता काष्ठा काष्ठा वै त्रिंशतिः कला ।
 त्रिंशत्कला मुहूर्तश्च मानुषेन द्विजोत्तम ॥ १:१९ ॥
 मुहूर्तत्रिंशकेनैव अहोरात्रं विदुर्बुधाः ।
 अहोरात्रं पुनस्त्रिंशन्मासमाहुर्मनीषिणः ॥ १:२० ॥
 समा द्वादश मासाश्च कालतत्त्वविदो जनाः ।
 शतं वर्षसहस्राणि त्रीणि मानुषसंख्यया ॥ १:२१ ॥
 षष्टिं चैव सहस्राणि कालः कलियुगः स्मृतः ।
 द्विगुणः कलिसंख्यातो द्वापरो युग संज्ञितः ॥ १:२२ ॥
 त्रेता तु त्रिगुणा ज्ञेया चतुः कृतयुगः स्मृतः ।
 एषा चतुर्युगासंख्या कृत्वा वै ह्येकसप्ततिः ॥ १:२३ ॥

- 18a** कला०] $C_{94}C_{45}K_{82}^{pc}K_{10}K_7ME$; काला० $C_{02}K_{82}^{ac}$ • कालं च] $CK_{82}K_{10}K_7$; •कालश्च ME
18b •कलां] $C_{94}C_{02}K_{10}E$; •कला $C_{45}K_7$, •विधि K_{82} , •कला: M
18c त्रुटिद्वयं] $C_{94}C_{02}K_7E$; त्रुटिद्वय $C_{45}K_{10}$, त्रुटिद्वयं $K_{82}M$ • •मेषस्तु] $C_{45}C_{02}K_{10}K_7ME$; •मेवस्तु C_{94} , •मेषद्वि० K_{82}
18d निमेषद्वि०] $CK_{82}K_{10}K_7E$; निमेषाद्वि० M
19a •गुणिता] $CK_{82}K_{10}K_7E$; •गुणितं M
19b काष्ठा वै त्रिंशतिः] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7E$; वै त्रिंशता C_{45} , काष्ठा वै त्रिंशति C_{02} , काष्ठान्वै त्रिंशति M
19c मुहूर्तश्च] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7M$; मुहूर्तं C_{45} , मुहूर्तश्च E
19d मानुषेन] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7ME$; मानुषश्च? C_{02} • •त्तम] $CK_{82}K_7^{pc}E$; •तमः $K_{10}M$, •त्तमः K_7^{ac}
20a मुहूर्त०] $CK_{82}K_{10}K_7$; मुहूर्ता M, मुहूर्त E
20c •रात्रं] $CK_{82}K_{10}K_7E$; •रात्र M
20d •नीषिणः] $CK_{82}K_{10}K_7E$; •नीषिण M
21a समा] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7ME$; मास C_{02} • •मासाश्च] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$; •मासश्च

- $C_{02}E$, मासाहुः M
21b काल०] $CK_{82}K_{10}ME$; कला० K_7
21c शतं] $CK_{82}K_{10}K_7M$; शत० E
21b मानुष०] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7ME$; माणुष्य० $C_{45}C_{02}$ (unmetr.)
22 (षष्टिं... संज्ञितः)] $CK_{82}K_7ME$; omitted in (eyeskip to f0000 0000 00 0000) K_{10}
22a षष्टिं चैव] CK_7M ; षष्टिं वर्ष० K_{82} , omitted in K_{10} , षष्टिश्चैव E
22b •युगः] $CK_{82}K_7$; omitted in K_{10} , •युग ME
22c द्विगुणः कलिसंख्यातो] $CK_{82}K_7$; omitted in K_{10} , कलिसंख्यास्तु द्विगुणो M, द्विगुणा कलिसंख्यातो E
22d द्वापरो युग संज्ञितः] $CK_{82}K_7$; omitted in K_{10} , द्वापरः युगः संज्ञिकम् M, द्वापरे युग संज्ञितः E
23 (त्रेता... एकसप्ततिः)] $CK_{82}K_7ME$; omitted in (eyeskip to f0000 0000 00 0000) K_{10}
23a त्रेता] $C_{94}C_{45}K_{82}E$; त्रेता $C_{02}M$, omitted in K_{10} , त्रेता K_7 • त्रिगुणा] $CK_{82}K_{10}K_7E$; तृगुणो M • ज्ञेया] $CK_{82}K_{10}K_7E$; ज्ञेयः M
23b •युगः] $CK_{82}K_7M$; omitted in K_{10} , •युग E
23d ह्ये०] $CK_{82}K_{10}ME$; हे० K_7 • •सप्ततिः] $CK_{82}K_{10}K_7E$; •सप्तति M

मन्वन्तरस्य चैकस्य ज्ञानमुक्तं समासतः ।
 कल्पो मन्वन्तराणां तु चतुर्दश तु संख्यया ॥ १:२४ ॥
 दश कल्पसहस्राणि ब्रह्माहः परिकल्पितम् ।
 रात्रिरेतावती प्रोक्ता मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ १:२५ ॥
 रात्र्यागमे प्रलीयन्ते जगत्सर्वं चराचरम् ।
 अहागमे तथैवेह उत्पद्यन्ते चराचरम् ॥ १:२६ ॥
 परार्धपरकल्पानि अतीतानि द्विजोत्तम ।
 अनागतं तथैवाहुर्भृगुरादिमहर्षयः ॥ १:२७ ॥
 यथार्कग्रहतारेन्दु भ्रमतो दृश्यते त्विह ।
 कालचक्रं भ्रमतैव विश्रमं न च विद्महे ॥ १:२८ ॥
 कालः सृजति भूतानि कालः संहरते पुनः ।
 कालस्य वशगाः सर्वे न कालवशकृत्कचित् ॥ १:२९ ॥

29ab ≈ Umāmaheśvarasaṃvāda 12.34cd: कालः पचति भूतानि कालः संहरते प्रजाः 29 ≈ Kūrma-
 purāṇa 1.11.32: कालः सृजति भूतानि कालः संहरते प्रजाः । सर्वे कालस्य वशगा न कालः कस्यचिद् वशे ॥

24 (मन्वन्तरस्य... संख्यया)] CK₈₂K₇ME;
 omitted in(eyeskip to f□□□□ □□□□ □□
 □□□) K₁₀
 24a चैकस्य] CK₈₂K₇M^{pc}E; omitted in
 K₈₂K₁₀M^{ac}
 24b ऋक्तं] CK₈₂K₁₀K₇E; ऋक्त M
 24c कल्पो] C₄₅; कल्प C₉₄C₀₂K₈₂K₇ME,
 omitted in K₁₀ • मन्वन्तः] CK₈₂K₁₀K₇E;
 न्वन्तः M^{ac}, मन्वन्तः M^{pc}
 24d दश] C₉₄C₀₂K₈₂K₇ME; दशं C₄₅,
 omitted in K₁₀ • संख्यया] CK₈₂K₁₀K₇E;
 शंखया M
 25b आहः] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇ME; आह
 C₉₄ • परिकल्पितम्] C₉₄K₇; करिकल्पितम् C₄₅,
 परिकल्पितः C₀₂K₁₀ME, परिकीर्तिताः K₈₂
 25d दर्शिभिः] CK₈₂K₁₀K₇E; दर्शिभि M
 26a प्रलीयन्ते] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ME; प्रलीयते
 C₄₅
 26b सर्वं चः] CK₈₂K₁₀K₇E; सर्वश्च M
 26c अहागमे] CK₈₂K₇; अहाग× K₁₀, अहरागमे

M (unmetr.), अहागमे E
 26d पद्यन्ते] CK₈₂K₁₀K₇E; पद्यन्ति M
 27a ऋधः] CK₈₂K₇ME; ऋध K₁₀
 27cd वाहुर्भृः] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; वाहु भृः
 C₀₂K₁₀M
 27d महर्षयः] CK₈₂K₁₀E; महयः K₈₂, महर्षयः
 K₇, महर्षिभिः M
 28a आर्कः] CK₈₂K₁₀K₇M^{pc}E; आर्काः
 M^{ac} • तारेन्दु] CK₈₂K₁₀K₇E; तारेन्दु M
 28b दृश्यते त्विह] C₉₄K₈₂K₁₀K₇E; दृश्यन्दिह
 C₄₅, दृश्यते त्विहः C₀₂, दृश्यते त्विहः M
 28c त्वैव] C₉₄K₈₂K₇E; त्वैव C₄₅K₁₀M,
 त्वेह C₀₂
 28d श्रमं] CK₈₂K₇E; श्रमो K₈₂, श्रामन् K₁₀,
 श्रामो M • विग्रहे] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E;
 विग्रहे C₄₅, विद्यते M
 29b कालः] CK₈₂K₁₀K₇M; काल E
 29c कालस्य] CK₈₂K₁₀K₇M^{pc}E; कालःस्य
 M^{ac} • वशगाः] CK₈₂K₁₀K₇M; वशगा E
 29d कालवशकृः] CK₈₂K₁₀K₇E; कालो वशकृः
 M

चतुर्दशपरार्थानि देवराजा द्विजोत्तम ।
 कालेन समतीतानि कालो हि दुरतिक्रमः ॥ १:३० ॥
 एष कालो महायोगी ब्रह्मा विष्णुः परः शिवः ।
 अनादिनिधनो धाता स महात्मा नमस्कुरु ॥ १:३१ ॥
 [परार्थादि]

विगतराग उवाच ।
 श्रुतं वै कालचक्रं तु मुखपद्मविनिःसृतम् ।
 परार्थं च परं चैव श्रोतुं वः प्रतिदीपितम् ॥ १:३२ ॥
 अनर्थयज्ञ उवाच ।
 एकं दशं शतं चैव सहस्रमयुतं तथा ।
 प्रयुतं नियुतं कोटिर्बुद्धं वृन्दमेव च ॥ १:३३ ॥
 खर्वं चैव निखर्वं च शङ्कुः पद्मं तथैव च ।
 समुद्रो मध्यमन्तं च परार्थं च परं तथा ॥ १:३४ ॥
 सर्वे दशगुणा ज्ञेयाः परार्थं यावदेव हि ।
 परार्थद्विगुणेनैव परसंख्या विधीयते ॥ १:३५ ॥

30d = MBh 12.220.41d = Garuḍapurāṇa 1.108.7 34ab = Brahmāṇḍapurāṇa 3.2.101

30b देवराजा] CK₈₂K₁₀K₇; देवराज ME •
 •त्तम] CK₈₂K₁₀K₇E; •त्तमः M
 31a कालो] C₉₄C₄₅K₈₂; काल C₀₂K₁₀K₇ME
 31b ब्रह्मा विष्णुः परः] C₄₅; ब्रह्मविष्णुपरः C₉₄K₇M,
 ब्रह्मा विष्णु परः C₀₂K₈₂K₁₀, ब्रह्मविष्णुपर E
 (unmetr.)
 32a श्रुतं वै] CK₈₂K₁₀K₇E; श्रुतो वः M •
 •चक्रं तु] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; •चक्रस्य C₀₂,
 •चक्रतु M
 32b विनिःसृतम्] corr.; विनिःसृतम् CK₈₂K₁₀K₇ME
 (unmetr.)
 32c परार्थं च] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; ?परार्थं च
 C₉₄, परार्थश्च M^{ac}, परार्थश्च M^{pc} • परं चैव]
 CK₈₂K₁₀K₇E; परार्थश्च M
 32d वः] CK₈₂K₁₀K₇M^{ac}; नः M^{pc}, यः E •
 •दीपितम्] CK₈₂K₁₀K₇E; •दीयतां M
 33 अनर्थयज्ञ उवाच] CK₈₂K₁₀K₇ME; omit-
 ted in K₈₂^{ac}
 33b सहस्रं] CK₈₂K₁₀K₇E; साहस्रं M •

•युतं] CK₈₂K₇ME; •तन् K₁₀
 33cd कोटिमं] CK₈₂K₁₀ME; कोटिः K₇
 33d •बुद्धं] CK₈₂K₁₀ME; •बुद्धं K₇
 34a निखर्वं च] CK₈₂K₇E; निखर्वं तु K₁₀, निसर्वश्च
 M
 34b शङ्कुः] corr.; शङ्कु CK₈₂K₁₀K₇M, शङ्ख E
 • पद्मं] CK₈₂K₁₀K₇E; पद्म M
 34cd (समुद्रो... तथा)] CK₈₂K₁₀K₇M; omit-
 ted in E
 34c समुद्रो] CK₈₂K₁₀K₇E; समुद्रं M • मध्यमन्तं
 च] CK₈₂M; मध्यमान्तं च K₈₂^{pc}, मध्यमन्तश्च
 K₁₀, मध्यमन्तश्च K₇, omitted in E
 34d परार्थं च परं तथा] CK₈₂K₁₀K₇E; परार्थपरद्वेगुणाम्
 M
 35 (सर्वे... विधीयते)] CK₈₂K₁₀K₇M; omit-
 ted in E
 35b परार्थं] K₇; परार्थं C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀M,
 परार्थं C₉₄, omitted in E
 35c परार्थं] CK₈₂K₁₀ME; परार्थं K₇
 35d •संख्या] CK₈₂K₁₀K₇E; •संख्या M

परात्परतरं नास्ति इति मे निश्चिता मतिः ।
 पुराणवेदपठिता मयाख्याता द्विजोत्तम ॥ १:३६ ॥
 [ब्रह्माण्डम्]
 विगतराग उवाच ।
 ब्रह्माण्डं कति विज्ञेयं प्रमाणं प्रापितं कचित् ।
 कति चाङ्गुलिमूर्धेषु सूर्यस्तपति वै महीम् ॥ १:३७ ॥
 अनर्थयज्ञ उवाच ।
 ब्रह्माण्डानां प्रसंख्यातुं मया शक्यं कथं द्विज ।
 देवास्ते ऽपि न जानन्ति मानुषाणां च का कथा ॥ १:३८ ॥
 पर्यायेण तु वक्ष्यामि यथाशक्यं द्विजोत्तम ।
 ब्रह्मणा यत्पुराख्यातो मातरिश्वा यथा तथा ॥ १:३९ ॥
 शिवाण्डाभ्यन्तरेणैव सर्वेषामिव भूभृताम् ।
 दशनाम दिशाष्टानां ब्रह्माण्डे कीर्तितं शृणु ॥ १:४० ॥
 [भूभृतां नामानि]

[पूर्वतः]

39cd cf. Brahmanḍapurāṇa 3.4.58cd: ब्रह्मा ददौ शास्त्रमिदं पुराणं मातरिश्वने

- 36ab परात्परतरं नास्ति इति मे निश्चिता मतिः]
 CK₁₀K₇^{pc}; परात्परतरं नास्ति इति मे निश्चिता मति
 K₈₂K₇^{ac}, परात्परतरनास्ति इति मे निश्चिता मति M,
 वृन्दश्चैव महावृन्द द्विपरानन्तमेव च । परात्परतरं नास्ति इति
 मे निश्चिता मतिः ।। E
 36c वेदः] C₉₄E; वेदे C₄₅C₀₂K₁₀K₇ (un-
 metr.), वेदा K₈₂, वेदैः M
 36f आख्याता] C₉₄C₄₅K₈₂; आख्यातं C₀₂K₁₀K₇ME
 • उत्तम] CK₈₂K₁₀K₇E; उत्तम M
 37a ब्रह्माण्ड] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ME; ब्रह्माण्ड
 C₀₂
 37b प्रमाणं प्रापितं कचित्] conj.; प्रमाणश्चापितं कचित्
 CK₈₂K₁₀E, प्रमाश्चापितत् कचित् K₇, प्रमाणश्चापितां
 कति M
 37d सूर्यस्तः] CK₈₂K₁₀K₇E; सूर्यो M^{ac}, सूर्यो
 M^{pc} • महीम्] C₄₅C₀₂K₈₂M; महीमा C₉₄,
 मही K₁₀K₇E
 38a ब्रह्माः] CK₈₂K₁₀K₇E; ब्रह्मः M •
 प्रसंख्यातुं] CK₈₂K₇M; प्रसंसा तु K₁₀, च संख्यातुं
 E
 38b शक्यं कः] K₈₂K₁₀E; शक्या कः CK₇,
 सक्याङ्कः M
 38c देवास्ते] CK₈₂K₁₀K₇E; देवतापि M
 38d मानुषाणां च] CK₈₂K₁₀K₇E; मानुषार्नाश्च
 M^{ac}, मानुषानाश्च M^{pc}
 39c पुराख्यातो] CK₈₂K₁₀K₇; पुराख्यातं M,
 ममाख्यातो E
 40a शिवाण्डः] CK₈₂K₁₀K₇E; शिवाण्डः M^{ac},
 शिवाण्डः M^{pc}
 40b सर्वेषामिव भूभृताम्] conj.; सर्वेषामिव भूरिताः
 C₉₄C₄₅K₇, सर्वेषामिव भूरिताः C₀₂, सर्वेषामिव
 भूरिता K₈₂, सर्वेषामिव भूरिणाम् K₁₀, सर्वेषां इव
 भाविता M, सर्वेषामिव भूरि इमां E
 40c दिशाः] CK₈₂K₇ME; शिवाः K₁₀
 40d ब्रह्माण्डे] CK₈₂K₁₀K₇E; ब्रह्माण्डा M •
 कीर्तितं शृणु] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; य च
 कीर्तितम् C₄₅, कीर्तिता शृणु M

सहासहः सहः सहो विसहः संहतो ऽसहा ।
प्रसहो ऽप्रसहः सानुः पूर्वतो दश नायकाः ॥ १:४१ ॥

[आग्नेये]

प्रभासो भासनो भानुः प्रद्योतो द्युतिमो द्युतिः ।
दीप्ततेजाश्च तेजाश्च तेजा तेजवहो दश ॥ १:४२ ॥
आग्नेये त्वेतदाख्यातं याम्ये शृण्वथ भो द्विज ।

[याम्ये]

यमो ऽथ यमुना यामः संयमो यमुनो ऽयमः ॥ १:४३ ॥
संयनो यमनोयानो यनियुग्मा यनोयनः ।

[नैरृते]

नगजो नगना नन्दो नगरो नग नन्दनः ॥ १:४४ ॥
नगर्भो गहनो गुह्यो गूढजो दश तत्परः ।

[वारुणे]

वारुणेन प्रवक्ष्यामि शृणु विप्र निबोध मे ॥ १:४५ ॥

- 41a सहासहः] K_7 ; साहासह $CK_{82}K_{10}ME$ • सहः
सहो] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$; सहः सज्ञा C_{45} ,
सहो सद्यः M, सहः सज्ञो E
41b विसहः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; विसह
 $C_{02}M$ • सहा] M; सभा $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$,
सभा: C_{45} , सता E
41c प्रसहो] $CK_{82}K_{10}K_7M$; प्रसहे: E • प्रसहः]
 $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7M$; प्रसहवः C_{02} , सप्रहः E
• सानुः] $CK_{82}K_{10}$; सानु K_7ME
41d पूर्वतो] $CK_{82}K_{10}K_7M$; पूर्वतो E
42a भासनो] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7M$; भास×
 C_{02} , भासतो E • भानुः] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$;
भानु $C_{45}M$
42b द्युतिमो] $CK_{82}K_{10}M$; द्युतिनो K_7E
42c दीप्ततेजाश्च तेजाश्च] $CK_{82}K_{10}K_7$; दीप्ततेजाश्च
तेजश्च C_{45} , दीप्ततेजस् तेजश्च M (unmetr.),
दीप्ततेजश्च तेजाश्च E
42d तेजा तेजवहो] $CK_{82}K_{10}K_7E$; तेजतेजयह M
43a आग्नेये] $CK_{82}K_{10}E$; आग्नेय K_7 , आग्नेयं M
• त्वेतदा •] $CK_{82}K_{10}K_7E$; त्वेचमा M
43b शृण्वथ] $CK_{82}K_{10}K_7E$; शृणुथ M • द्विज]
 $CK_{82}K_7ME$; द्विज: K_{10}
43d संयमो] $CK_{82}K_{10}K_7E$; संयम M • यमुनो]

- $C_{94}C_{45}K_{10}$; यमनो $C_{02}K_7$, यमुना K_{82} , यमतो
M, यमुना • E • यमः] $CK_{82}K_{10}K_7E$; यन
M
44a संयनो यमनोयानो] K_{82} ; संयमो यमनोयानो
 $C_{94}C_{02}E$, संयमो यमनोयानो $C_{45}K_{10}$, संयमा
यमनो यामो K_7 , यमियुग्मा यनो यानः M
44b यनियुग्मा यनो यनः] K_{10} ; यनियुग्मा नयो यनः
 $C_{94}C_{02}K_{82}$, यनियुग्मा नयो नयः C_{45} , यनियुग्मा
नयो यमः K_7 , दशमा याम्यमाश्रुता M, यनियुग्मा नयोयन
E
44c नगना नन्दो] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7M$; नगजा
नन्दो C_{45} , नगनागेन्द्र M, नगनो नदो E
44d नगरो नगनन्दनः] $K_{10}M^{ac}$; नगरोरगनन्दनः
 $C_{94}K_7$, नगरोरगनन्दनः C_{45} , नगरोर \times नन्दनः
 C_{02} , नगरोरगनन्दनः K_{82} , नगरो नननन्दनः M^{pc} ,
नगरोरगनन्दनः E
45a नगर्भो] $CK_{82}K_7E$; नृगर्भो K_{10} , नगर्भ M •
गहनो गुह्यो] $CK_{82}K_{10}K_7$; गुहनो गुह्य M, गहनो
गुह्ये E
45b गूढजो] $CK_{82}K_{10}K_7E$; गूढजो M • तत्परः]
 $CK_{82}K_{10}K_7E$; तत्परम् M
45c वारुणेन] $CK_{82}K_{10}K_7M$; वारुणे च E
45d शृणु] $K_{10}M$; शृण्वे $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$, शृण्वे

बभ्रः सेतुर्भवोद्भद्रः प्रभवोद्भवभाजनः ।

भरणो भुवनो भर्ता दशैते वरुणालयाः ॥ १:४६ ॥

[वायव्ये]

नृगर्भो ऽसुरगर्भश्च देवगर्भो महीधरः ।

वृषभो वृषगर्भश्च वृषाङ्को वृषभध्वजः ॥ १:४७ ॥

ज्ञातव्यश्च तथा सम्यग् वृषजो वृषनन्दनः ।

नायका दश वायव्ये कीर्तिता ये मया द्विज ॥ १:४८ ॥

[उत्तरे]

सुलभः सुमनः सौम्यः सुप्रजः सुतनुः शिवः ।

सत सत्य लयः शम्भुर्दशनायकमुत्तरे ॥ १:४९ ॥

[ईशाने]

इन्दु बिन्दु भुवो वज्र वरदो वर वर्षणः ।

इलनो वलिनो ब्रह्मा दशेशानेषु नायकाः ॥ १:५० ॥

[मध्यमे]

C₀₂, मृद्धे E

46a बभ्रः सेतुर्भ०] corr.; बभ्रं सेतुर्भ० C₉₄C₄₅, बभ्रं
सेतु भ० C₀₂, बभ्रः सेतु भ० K₈₂, बभ्रं सेतुर्भ० K₁₀,
बभ्र सेतुर्भ० K₇, बभ्रू सेतु भ० M, बभ्रन्सेतुर्भ० E

46b प्रभवोद्भव०] CK₈₂K₁₀K₇E; प्रभवोभव० M
• ०भाजनः] CK₈₂K₁₀K₇M; ०भाजन E

46c भरणो] C₄₅K₇; भरण C₉₄K₈₂, भरणां
C₀₂E, भरणा K₁₀, भरणः M

46d दशैते] CK₈₂K₁₀E; दशैते K₇, दशैता M •
०आलयाः] CK₈₂K₁₀K₇; ०आलया ME

47a नृगर्भो] CK₈₂K₁₀K₇E; नृगर्भा M •
०गर्भश्च] C₉₄C₄₅K₁₀K₇; ०गर्भाश्च C₀₂K₈₂ME

47b देवगर्भो] CK₈₂K₁₀K₇E; देवगर्भ M

47c गर्भश्च] CK₁₀K₇E; ०गर्भाश्च K₈₂, ०गर्भोश्च
M

47d वृषाङ्को] CK₈₂K₁₀K₇E; वृषाङ्गो M •
वृषभ०] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ME; वृषभ० C₀₂

48a ज्ञातव्यश्च तथा सम्यग्] CK₈₂K₁₀K₇; वृषञ्जवृषनन्दश्च
M, ज्ञानवाञ्च तथा सत्य० E

48b वृषजो वृषनन्दनः] CK₁₀K₇E; वृषनन्दनः K₈₂,

दशनायक वायवे M

48cd नायका दश वायव्ये कीर्तिता ये मया द्विज]
C₉₄C₄₅K₈₂E; नायका दश वायव्ये कीर्तिता ये मया
द्विज C₀₂K₁₀, नायका दश वायव्ये कीर्तिता य मया द्विज
K₇, कीर्तितो यं मया द्विप्र यथा तथ्येन सुजतः M

49a सुलभः] CK₈₂K₁₀K₇M; सुरभः E • सुमनः]
CK₈₂K₁₀E; सुमनाः K₇, सुमनो M • सौम्यः]
CK₈₂K₁₀K₇E; सोम्य M

49c सत सत्य] CK₇; सत्यसत्य K₈₂, सुत सत्य
K₁₀, सुतः सत्य M, सत सत्या० E • लयः]
CK₈₂K₁₀ME; लयं K₇

49cd शम्भुर्द०] C₉₄C₄₅K₁₀E; शम्भु द० C₀₂K₈₂K₇,
शमभुर्द० M

49d नायकमु०] CK₈₂K₁₀K₇M; नायक उ० E

50a वज्र] CK₈₂K₁₀K₇E; व्रजः M

50b वर्षणः] CK₈₂K₁₀M; ०*रक्षोणमर K₇, ०दय्यं
च E

50c इलनो वलिनो ब्रह्मा] CK₈₂K₁₀K₇E; इलिनो
वलिनो ब्रह्मः M

50d दशै०] C₉₄K₈₂K₇E; दशै० C₄₅C₀₂K₁₀,
दिशै० M • नायकाः] CK₈₂K₁₀K₇E; नायका
M

अपरो विमलो मोहो निर्मलो मन मोहनः ।
 अक्षयश्चाव्ययो विष्णुर्वरदो मध्यमे दश ॥ १:५१ ॥
 सर्वेषां दशमीशानां परिवारशतं शतं ।
 शतानां पृथगेकैकं सहस्रैः परिवारितम् ॥ १:५२ ॥
 सहस्रेषु च एकैकमयुतैः परिवारितम् ।
 अयुतं प्रयुतैर्वृन्दैः प्रयुतं नियुतैर्वृतः ॥ १:५३ ॥
 एकैकस्य परिवारो नियुतः पृथगेव च ।
 कोटिभिर्दशकोट्येन एकैकः परिवारितः ॥ १:५४ ॥
 दशकोटिषु एकैकं वृन्दवृन्दभृतैर्वृतम् ।
 वृन्दवर्गेषु एकैकं खर्वभिः परिवारितम् ॥ १:५५ ॥
 खर्ववर्गेषु एकैकं दशखर्वगणैर्वृतम् ।

- 51a** अपरो विमलो मोहो] $CK_{82}K_{10}K_7E$; अपरः विमला मोहा M
51b निर्मलो म०] em.; निमलो म० C_{94} , निर्मलोन्म० $C_{45}K_7$, निर्मलोन्म० $C_{02}E$, निमलोर्म० $K_{82}K_{10}$, निर्मलोन्म० M
51c अक्षयश्चाव्ययो] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$; अक्षयाश्चाव्ययो C_{02} , अक्षयश्चाव्ययं M, अक्षयश्चाव्ययो E
51cd विष्णुर्व०] $C_{94}C_{45}K_7E$; विष्णु व० $C_{02}K_{82}M$, विष्णुर्व० K_{10}
51d मध्यमे दश] $C_{94}C_{45}K_7$; मध्यमो दश $C_{02}K_{82}$, वरवर्षणः K_{10} , मध्यमो दशः M, मध्यमे दशः E
52a सर्वेषां] $CK_{82}K_{10}ME$; सर्वेषा K_7 • दशमीशानां] $CK_{82}K_{10}K_7M$; दशमीशानां E
52b परिवार०] $C_{94}C_{02}K_{10}K_7ME$; परि० C_{45} , परिवारं K_{82}
52d सहस्रैः] $CK_{82}K_{10}K_7E$; सहस्रै M • परिवारितम्] $C_{94}C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$; परिवारिता C_{02} , परिवारितः M, परिवारिताः E
53ab एकैकम०] $C_{94}C_{45}K_{10}K_7E$; एकैकं म० $C_{02}K_{82}M$
53b परिवारितम्] $CK_{82}K_{10}K_7$; परिवारितः M, परिवारितमाः E
53c अयुतं] E; अयुतैः $CK_{82}K_7M$, अयुतै K_{10} • प्रयुतैर्वृन्दैः] $CK_{82}K_{10}E$; प्रयुतै वृन्दैः K_7 , प्रयुतैर्भृत्य M
53d प्रयुतं नियुतैर्वृतम्] em.; प्रयुतैर्नियुतैर्वृतः $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$, प्रयुतैर्नियुतैर्वृतः C_{02} , प्रयुतै नियुतै वृतः K_{10} , प्रयुतः नियुतैः वृतः M, प्रयुतं नियुतैर्वृतः E
54a परिवारो] $CK_{82}K_{10}K_7$; परिवार M (unmetr.), परिवारो E (unmetr.)
54b नियुतः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7ME$; नियुत C_{02} • च] $CK_{82}K_{10}K_7^{pc}ME$; चः K_7^{ac}
54c कोटिभिर्दशकोट्येन] $C_{94}C_{02}E$; कोटिभि दशकोट्येन C_{45} , कोटिभिर्दशकोट्येन $K_{82}K_7$, कोटिभिर्दशकोट्येन K_{10} , कोटिभिः परिवाराणि कोटिभि दशकोटिकम् M
54d एकैकः परिवारितः] $C_{45}K_{82}E$; एकैकः परिवारितः? C_{94} , एकैकपरिवारितः $C_{02}K_{10}K_7$, एकैकपरिवाराणां M
55a दशकोटिषु एकैकं] $C_{45}C_{02}K_{10}E$; दशकोटिषु एकैकं $C_{94}K_{82}K_7$, दशकोट्येषु एकैकं M
55b वृन्दवृन्दभृतैर्वृतम्] CK_{10} ; वृन्दवृन्दभृतैर्वृतं K_{82} , वृन्दवृन्दभृतैर्वृतं वृतं K_7 , वृन्दवृन्देषु एकैकं M, वृन्दवृन्दं वृतैर्वृतः E
55c वृन्दवर्गेषु] $CK_{82}K_{10}K_7E$; वृन्दवर्गैः तै वृतम् M
55d खर्वभिः परिवारितम्] $CK_{82}K_{10}$; खर्वभिः परिवारितम् K_7 , खर्वभिः परिवाराणि M, खर्वभिः परिवारितः E
56a खर्ववर्गेषु एकैकं] $CK_{82}K_{10}K_7E$; खर्ववर्गेषु एकैकम् M
56b दशखर्वगणैर्वृतम्] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}$; दशखर्वगणैर्वृतम् C_{45} , दशखर्वगणे वृतं K_7 , दशखर्वेषु एकैकं दशखर्वगणैर्वृतम् M, दशखर्वगणैर्वृतः E

दशखर्वेषु एकैकं शङ्कुभिः परिवारितम् ॥ १:५६ ॥
 शङ्कुभिः पृथगेकैकं पद्मेन परिवारितम् ।
 पद्मवर्गेषु एकैकं समुद्रैः परिवारितम् ॥ १:५७ ॥
 समुद्रेषु तथैकैकं मध्यसंख्यैस्तु तैर्वृतम् ।
 मध्यसंख्येषु एकैकमनन्तैः परिवारितम् ॥ १:५८ ॥
 अनन्तेषु च एकैकं परार्धपरिवारितम् ।
 परार्धेषु च एकैकं परेण परिवारितम् ।
 एष वै कथितो विप्र शक्यं सांख्यमुदीरितम् ॥ १:५९ ॥
 [प्रमाणम्]
 प्रमाणं शृणु मे विप्र संक्षेपाद्भवतो मम ।
 चन्द्रोदये पूर्णमास्यां वपुरण्डस्य तादृशम् ॥ १:६० ॥
 कोटिकोटिसहस्रं तु योजनानां समन्ततः ।
 अण्डानां च परीमाणं ब्रह्मणा परिकीर्तितम् ॥ १:६१ ॥
 सप्तकोटिसहस्राणि सप्तकोटिशतानि च ।

60c Folio 213v in P ends with संक्षेपा and the next folio, containing verses 1.60d–2.21ab, is missing.

- 56c खर्वेषु] CK₈₂K₁₀ME; °खर्वेषु K₇
 56d शङ्कुभिः परिवारितम्] CK₈₂K₁₀K₇M; शङ्कुभिः
 परिवारितः E
 57a पृथगेकैकं] em.; पृथगेनैव C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ME,
 पृथगेनैव C₄₅
 57b °वारितम्] K₈₂^{pc}M; °वारितः CK₁₀K₇E, °तं
 K₈₂^{ac}
 57d समुद्रैः] C₀₂K₈₂K₁₀K₇ME; समुद्रैः C₉₄,
 दमुद्रैः C₄₅ • °वारितम्] CK₈₂K₁₀K₇M;
 °वारितः E
 58a तथैः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ME; तथैः C₀₂
 58b मध्यसंख्यैस्तु तैर्वृतम्] CK₈₂M; मध्यसंख्यैस्तु तै
 वृतम् K₁₀, मध्यसंख्यैस्तु तैर्वृतं K₇, मध्ये शङ्क्यायुतैर्वृतः
 E
 58c मध्यसंख्येषु] CK₈₂K₁₀K₇; मध्यसांख्यो च M,
 मध्ये सांख्येषु E
 58cd एकैकमनन्तैः] CK₈₂K₁₀E; एकैकं मनन्तैः K₇,
 एकैकं अनन्तैः M
 58d °वारितम्] CK₈₂K₁₀K₇M; °वारितः E
 59b परार्धपरिवारितम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; परार्ध×××रितम्
 C₀₂, परार्धे परिवारितम् । अनन्तेषु च एकैकं परार्धपरिवारितं
 M, परार्धैः परिवारितः E
 59d °वारितम्] CK₈₂K₇M; °वारितः K₁₀,
 °वारितः E
 59e कथितो] CK₈₂K₇M; (कथितो) K₁₀, कथिता
 E
 59f शक्यं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ME; शक्यं C₀₂
 • सांख्यमु०] C₉₄C₀₂K₁₀M; सांख्यमु० C₄₅,
 स्यख्यमु० K₈₂, संख्यमु० K₇, संख्यामु० E
 60a प्रमाणं] C₀₂K₈₂K₇ME; प्रमाणं C₉₄C₄₅,
 प्रमाण K₁₀
 60b संक्षेपाद्भवतो] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀E; संक्षेपाद्भवतो
 C₄₅, संख्येपाद्भवतो K₇, संक्षेपं भुवतो M
 61a कोटिकोटि०] CK₈₂K₁₀K₇E; कोटीकोटि० M
 61a च परीमाणं] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; च
 परिमाणं C₄₅ (unmetr.), परिमाणश्च M
 61b ब्रह्मणा] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ME; ×××
 C₀₂ • °कीर्तितम्] C₉₄C₄₅K₁₀K₇E;
 °कीर्तिताः C₀₂, °कीर्तितः K₈₂M

विंशकोटिषु गुल्मेषु ऊर्ध्वतस्तपते रविः ॥ १:६२ ॥
 प्रमाणं नाम संख्या च कीर्तितानि समासतः ।
 ब्रह्माण्डं चाप्रमेयाणां लक्षणं परिकीर्तितम् ॥ १:६३ ॥
 [व्यासाः]
 पुराणाशीसहस्राणि शतानि द्विजसत्तम ।
 ब्रह्मणा कथितं पूर्णं मातरिश्वा यथातथम् ॥ १:६४ ॥
 वायुना पाद संक्षिप्य प्राप्तं चोशनसं पुरा ।
 तेनापि पाद संक्षिप्य प्राप्तवांश्च बृहस्पतिः ॥ १:६५ ॥
 बृहस्पतिस्तु प्रोवाच सूर्यं त्रिंशत्सहस्रिकम् ।
 पञ्चविंशत्सहस्राणि मृत्युं प्राह दिवाकरः ॥ १:६६ ॥
 एकविंशत्सहस्राणि मृत्युनेन्द्राय कीर्तितम् ।
 इन्द्रेणाह वसिष्ठाय विंशत्श्लोकसहस्रिकम् ॥ १:६७ ॥
 अष्टादशसहस्राणि तेन सारस्वताय तु ।
 सारस्वतस्त्रिधामाय सहस्रदश सप्त च ॥ १:६८ ॥

62cd The folio in K₁₀ ends with ऊर्ध्वं, and the folios that may have contained verses 1.62d–2.22 are missing.

62c विंशकोटिषु गुल्मेषु] CK₈₂K₇E; विंशकोटि विना गुल्मे M
62d ऊर्ध्वतस्त०] CK₈₂K₇E; ऊर्ध्वतो त० M • रविः] CK₈₂K₇M; रवि E
63a प्रमाणं] C₉₄C₀₂K₈₂K₇ME; प्रमाणं C₄₅
63c ब्रह्माण्डं चा०] K₈₂; ब्रह्माण्डश्च C₉₄C₄₅K₇M, (ब्रह्माण्डाश्चा०) C₀₂, ब्रह्माण्डाश्चा E • •मेयाणां] C₉₄K₈₂ME; •मेयाणा C₄₅C₀₂K₇
63d •कीर्तितम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; •कीर्तिताः C₀₂, •कीर्तितः M
64b •सत्तम] C₉₄C₄₅K₈₂K₇ME; ××मः C₀₂
64c पूर्णं] C₉₄C₀₂K₈₂E; पूर्वं C₄₅, पूर्णं K₇, पूर्वं M
64d मातरिश्वा] CK₈₂K₇E; मातरिश्च M • •तथम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; •तथा C₀₂M
65a संक्षिप्य] CK₈₂K₇E; संक्षिप्यः M
65b प्राप्तं चोशनसं] C₄₅K₈₂K₇; प्राप्तं चौशनसं C₉₄, प्राप्त*औशनसं C₀₂, प्राप्ताश्चोशनसम M (un-metr.), प्राप्तश्चोशनसं E
65c संक्षिप्य] CK₈₂K₇E; संक्षिप्यः M
65d प्राप्तवांश्च बृहस्पतिः] CK₈₂K₇E; प्राप्तधञ्च बृहस्पति

M

66b सूर्यं] C₀₂E; सूर्यस् C₉₄K₈₂K₇, सूर्य C₄₅M • त्रिंशत्स०] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; त्रिंशत्स० C₀₂M
66c •विंशत्सहस्राणि] corr.; •विंशहस्राणि C₉₄, •विंशसहस्राणि C₄₅C₀₂K₈₂K₇M, •विंशत्सहस्राणि E
66d मृत्युं प्राह] CK₈₂K₇E; मृत्यु प्राहः M
67a •विंशत्स०] E; •विंश० CK₈₂K₇M
67b कीर्तितम्] E; कीर्तितः C₉₄C₄₅K₈₂K₇^{pc}M, कीर्तिताः C₀₂, कीर्तित K₇^{ac}
67c वसिष्ठाय] C₉₄C₀₂K₈₂ME; विशिष्ठाय C₄₅, वहिष्ठाय K₇
67d विंशत्श्लो०] corr.; विंशत्श्लो० C₉₄C₀₂K₈₂K₇E, विशत्श्लो० C₄₅, त्रिंशत्श्लो० M
68a अष्टादशसहस्राणि] CK₈₂E; आष्टादशसहस्राणि K₇, वसिष्ठेदशसहस्रं M
68c सारस्वतस्त्रि०] em.; सारस्वता त्रि० C₉₄C₀₂K₈₂K₇E, सारस्वतास्त्रि० C₄₅, सारस्वत तृ० M • •धामाय] CK₈₂K₇^{pc}ME; omitted in K₈₂^{ac}
68d सहस्रदश] CK₈₂K₇E; सहस्रादश M

षोडशानां सहस्राणि भरद्वाजाय वै ततः ।
दश पञ्चसहस्राणि त्रिवृषाय अभाषत ॥ १:६९ ॥
चतुर्दशसहस्राणि अन्तरीक्षाय वै ततः ।
त्रय्यारुणिं सहस्राणि त्रयोदश अभाषत ॥ १:७० ॥
त्रय्यारुणिस्तु विप्रेन्द्रो धनंजयमभाषत ।
द्वादशानि सहस्राणि संक्षिप्य पुनर्ब्रवीत् ॥ १:७१ ॥
कृतंजयाय सम्प्राप्तो धनंजयमहामुनिः ।
कृतंजयाद्विजश्रेष्ठ ऋणंजयमहात्मने ॥ १:७२ ॥
ऋणञ्जयात्पुनः प्राप्तो गौतमाय महर्षिणे ।
गौतमाच्च भरद्वाजस्तस्माद्धर्यद्वताय तु ॥ १:७३ ॥
राजश्रवास्ततः प्राप्तः सोमशुष्माय वै ततः ।
सोमशुष्मात्ततः प्राप्तस्तृणबिन्दुस्तु भो द्विज ॥ १:७४ ॥
तृणबिन्दुस्तु वृक्षाय वृक्षः शक्तिमभाषत ।
शक्तिः पराशरं प्राह जातूकर्णाय वै ततः ॥ १:७५ ॥
द्वैपायनं तु प्रोवाच जातूकर्णो महर्षिणम् ।

❖

69b भर०] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$; भार० C_{02} , सन०
M
69d अभाषत] $C_{94}C_{45}K_{82}$; अभाषत C_{02} ,
अभाषत: K_7E , मभासत: M
70b अन्तरी०] $CK_{82}K_7E$; अन्तरि० M
70c त्रय्यारुणिं] corr.; त्रय्यारुणि $C_{94}C_{45}K_{82}M$,
त्रय्यारुणि $C_{02}E$, त्रय्यारुणि K_7
70d अभाषत] $C_{94}C_{02}K_7$; अभाषत: C_{45} , स्वभावत
 K_{82} , मभासत: M, ह्यभाषत E
71a त्रय्यारुणि०] corr.; त्रय्यारुणि० CK_7 ,
त्रय्यारुणि० $K_{82}E$, त्रय्यारुणि० M • विप्रेन्द्रो]
 $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$; विप्रेन्द्र $C_{02}M$
71b धनंजय०] $CK_{82}^{pc}K_7ME$; धन० K_{82}^{ac} •
भाषत] $C_{94}C_{02}K_{82}K_7$; भाषत: $C_{45}ME$
72b मुनिः] $CK_{82}K_7E$; मुनि M
72c कृतंजयाद्वि०] $C_{94}K_{82}E$; कृतंजयाद्वि० $C_{45}C_{02}K_7$,
धनञ्जय द्वि० M • श्रेष्ठ] $CK_{82}K_7M$; श्रेष्ठो E
72d ऋणंजय०] $C_{94}C_{02}K_{82}K_7ME$; ऋणंजय०

C_{45} • महात्मने] $CK_{82}K_7E$; मभासत: M
73a प्राप्तो] $CK_{82}K_7$; प्राप्त: M, प्राप्तो E
73b महर्षिणे] $CK_{82}K_7E$; महर्षिण: M
73c गौतमाच्च] $CK_{82}E$; गौतमाच्च K_7 , गौतमेन M
73cd भरद्वाजस्तस्माद्धर्यद्वताय] $C_{94}C_{02}K_{82}K_7$;
भरद्वाजस्तस्माद्धर्यद्वताय C_{45} , भरद्वाज तस्मा ह्यद्वताय
M, भरद्वाजस्तस्माद्धर्यद्वताय E
74a राजश्रवास्त०] em.; राजश्रव त० $CK_{82}E$, राजश्रव
त० K_7 , राजश्रव त० M
74c शुष्मात्त०] CK_7ME ; शुष्मा त० K_{82}
74cd प्राप्तस्तृ०] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7ME$; प्राप्तस्तृ०
 C_{02}
74d भो] $C_{94}C_{02}K_{82}K_7ME$; omitted in
 C_{45}
75b वृक्षः] $CK_{82}K_7E$; वृक्ष M • भाषत]
 $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$; भाषत: $C_{02}ME$
75c शक्तिः पराशरं] $CK_{82}K_7E$; शपरासर M^{ac} ,
शक्ति परासर M^{pc}
75d जातू०] corr.; जतु० $C_{94}C_{02}K_{82}K_7E$, तु०
 C_{45} , जतु० M
76a द्वैपायनं तु] em.; द्वैपायनस्तु $CK_{82}K_7M$,
द्वैपायनाय E
76b जातूकर्णो महर्षिणम्] em.; जतुकर्णो महर्षिणम्

रोमहर्षाय सम्प्राप्तो द्वैपायनमहामुनिः ॥ १:७६ ॥
 रोमहर्षाय प्रोवाच पुत्रायामितबुद्धये ।
 दशद्वे च सहस्राणि पुराणं सम्प्रकाशितम् ।
 मानुषाणां हितार्थाय किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ १:७७ ॥
 ॥ इति वृषसारसंग्रहे ब्रह्माण्डसंख्या नामाध्यायः प्रथमः ॥

$C_{94}C_{45}K_{82}^{pc}K_7$, जतुकर्णो महर्षिणः C_{02} , जकर्णो
 महर्षिणं K_{82}^{ac} , जतुकर्णमहर्षिणा M, जतुकर्णमहर्षिणा E
 76d मुनिः] $CK_{82}K_7$; मुनि ME
 77a हर्षाय] $CK_{82}K_7$; हर्षेण M, हर्षणाय E
 77b बुद्धये] $CK_{82}K_7E$; बुद्धयः M
 77b पुराणं सम्प्रकाशितम्] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7ME$;

पुराण सम्प्रकाशितां C_{02}
 77e मानुषाणां] $C_{94}C_{02}K_{82}K_7E$; मनुषाणां C_{45} ,
 मानुषाना M • हितार्थाय] $CK_{82}K_7E$; हित्यथाय
 M
 77f भूयः] $CK_{82}K_7$; भूय ME
 Colophon: नामाध्यायः प्रथमः] $CK_{82}K_7$;
 नामाध्यायः प्रथमः श्लोक ७७ M, नाम प्रथमोऽध्याय E

[द्वितीयोऽध्यायः]

विगतराग उवाच ।

श्रुतं मया जनाग्रेण ब्रह्माण्डस्य तु निर्णयम् ।

प्रमाणं वर्णरूपं च संख्या तस्य समासतः ॥ २:१ ॥

शिवाण्डेति त्वया प्रोक्तो ब्रह्माण्डालयकीर्तितः ।

कीदृशं लक्षणं ज्ञेयं प्रमाणं तस्य वा कति ॥ २:२ ॥

कस्य वालयनं ज्ञेयं प्रमाणं वात्र वासिनः ।

का वा तत्र प्रजा ज्ञेया को वा तत्र प्रजापतिः ॥ २:३ ॥

[शिवाण्डसंख्या]

अनर्थयज्ञ उवाच ।

शिवाण्डलक्षणं विप्र न त्वं प्रष्टुमिहार्हसि ।

दैवतैरपि का शक्तिर्ज्ञातुं द्रष्टुं च तत्त्वतः ॥ २:४ ॥

अगम्यगमनं गुह्यं गुह्यादपि समुद्धितम् ।

न प्रभुर्नोतरस्तत्र न दण्ड्यो न च दण्डकः ॥ २:५ ॥

न सत्यो नानृतस्तत्र सुशीलो नो दुःशीलवान् ।

नानृजुर्न च दम्भित्वं न तृष्णा न च ईर्ष्यता ॥ २:६ ॥

Testimonia for this chapter: C₉₄ ff. 195v–197r, C₄₅ ff. 203v–204v, C₀₂ ff. 270r–270v (it breaks off at 2.21 and resumes at 3.30b), K₈₂ ff. 3v–4v, K₁₀ exp. 43 and 42 (sic!) (it broke off at 1.62d and resumes at 2.23), K₇ ff. 211v–213r; C = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂ 5ab cf. Liñgapurāṇa 1.21.71ab: नमो गुण्याय गुह्याय अगम्यगमनाय च

1a जनाग्रेण] C₄₅C₀₂K₈₂K₇E; जना×× C₉₄

2b ब्रह्माण्डा०] CK₈₂K₇; ब्रह्माण्ड E

2c ज्ञेयं] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; ज्ञेया C₀₂

2d कति] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; कति: C₀₂

3a लयनं ज्ञेयं] C₉₄C₀₂K₈₂K₇; लयनं C₄₅, लक्षणं ज्ञेयं E

3b वासिनः] C₉₄C₀₂K₈₂K₇E; वासिरानः C₄₅

3c का] em.; को CK₈₂K₇, किं E • प्रजा ज्ञेया] C₄₅C₀₂K₈₂K₇E; प्रजा\×या C₉₄

4b न त्वं] CK₈₂K₇; तत्त्वं E • ०हंसि] CK₈₂E; ०हंसि K₇

4c दैवतैः] C₉₄C₄₅K₈₂; देवतैः C₀₂K₇E • शक्तिर्] C₉₄; शक्ति C₄₅C₀₂K₈₂K₇E

5a अगम्यगमनं] C₉₄C₄₅K₈₂E; अगम्यगमनं C₀₂,

अगम्यगमनं K₇

5b गुह्या०] K₇E; गुह्या० CK₈₂ • समुद्धितम्] CK₈₂; समुद्धितं K₇, समुद्धितम् E

5c प्रभुर्नो०] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; प्रने० C₀₂

5d दण्ड्यो] C₀₂K₈₂K₇; दण्डो C₉₄C₄₅, दण्ड्या E • दण्डकः] C₉₄C₀₂K₈₂K₇E; ण्डकः C₄₅^{ac}, ण्डकः C₄₅^{pc}

6a सत्यो] CK₈₂K₇; सत्यौ E • तत्र] CK₈₂K₇; तत्रा E

6b नो] C₄₅C₀₂K₈₂K₇E; × C₉₄

6c नानृजुर्न] em.; नाक्रजुर्न C₉₄E, नाक्रजुर्न C₄₅K₇, नाक्रजुर्न K₈₂, नाक्रजु न C₀₂

6d न तृष्णा न च] CK₇E; न च तृष्णा न K₈₂ • ईर्ष्यता] C₉₄C₄₅K₈₂K₇; ईर्ष्यता: C₀₂, ईर्ष्यता E

न क्रोधो न च लोभो ऽस्ति न मानो ऽस्ति न सूयकः ।
 ईर्ष्या द्वेषो न तत्रास्ति न शठो न च मत्सरः ॥ २:७ ॥
 न व्याधिर्न जरा तत्र न शोको ऽस्ति न विक्लवः ।
 नाधमः पुरुषस्तत्र नोत्तमो न च मध्यमः ॥ २:८ ॥
 नोत्कृष्टो मानवस्तस्मिन्त्रयश्चैव शिवालये ।
 न निन्दा न प्रशंसास्ति मत्सरी पिशुनो न च ॥ २:९ ॥
 गर्वदर्पं न तत्रास्ति क्रूरमायादिकं तथा ।
 याचमानो न तत्रास्ति दाता चैव न विद्यते ॥ २:१० ॥
 अनर्थी ब्रज तत्रस्थः कल्पवृक्षसमाश्रितः ।
 न कर्म नाप्रियस्तत्र न कलिः कलहो न च ॥ २:११ ॥
 द्वापरो न च न त्रेता कृतं चापि न विद्यते ।
 मन्वन्तरं न तत्रास्ति कल्पश्चैव न विद्यते ॥ २:१२ ॥
 आहूतसम्प्लवं नास्ति ब्रह्मरात्रिदिनं तथा ।
 न जन्ममरणं तत्र आपदं नाप्नुयात्कचित् ॥ २:१३ ॥
 न चाशापाशबद्धो ऽस्ति रागमोहं न विद्यते ।
 न देवा नासुरास्तत्र न यक्षोरगराक्षसाः ॥ २:१४ ॥
 न भूता न पिशाचाश्च गन्धर्वा ऋषयस्तथा ।
 तारा ग्रहं न तत्रास्ति नागकिंनरगारुडम् ॥ २:१५ ॥

- 7a क्रोधो] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$; क्रोधौ C_{02}
 7b सूयकः] $C_{94}C_{02}K_{82}K_7$; सूचकः C_{45} , स्तेयकः
 E (unmetr.)
 7d शठो] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$; शठो C_{02} , शठे E •
 मत्सरः] $CK_{82}K_7$; मत्सराः E
 8a व्याधिर्न] $C_{94}C_{45}K_{82}E$; व्याधि न $C_{02}K_7$ •
 जरा तत्र] $C_{45}K_7$; जरास्तत्र $C_{94}C_{02}K_{82}E$
 8b विक्लवः] $CK_{82}K_7$; विक्लव E
 9a मानवः] $C_{45}C_{02}K_{82}K_7E$; मा×वः C_{94}
 9c प्रशंसास्ति] $CK_{82}K_7$; प्रशंसाश्च E
 10c तत्रास्ति] $CK_{82}^{pc}K_7E$; तत्रा K_{82}^{ac}
 11a ब्रज तः] $CK_{82}E$; ब्रजस्तः K_7
 11c कर्म नाः] em.; कर्म न $CK_{82}K_7$, कर्मणा E
 11d कलिः] $CK_{82}K_7^{pc}$; कलि $K_7^{ac}E$
 12a च न त्रेता] $C_{02}K_{82}K_7E$; च न त्रेता C_{94} , च
 त्रेता न C_{45}
 12b कृतं चाः] $C_{02}K_{82}$; कृतश्चाः $C_{94}C_{45}K_7E$
 12c मन्वन्तरं न तत्रास्ति] $C_{94}C_{45}K_{82}E$; मन्वन्तत्रास्ति
 C_{02} , मन्वन्तरनन्त तत्रास्ति K_7
 12d कल्पश्चैव] CK_7E ; कल्पं चैव K_{82}
 13a आहूतः] $CK_{82}K_7$; आभूतः E
 13b ब्रह्मरात्रिदिनं] $CK_{82}K_7$; ब्रह्मरात्रिदिवस् E
 13c जन्ममरणं तत्र] $C_{02}K_{82}E$; जन्ममरणं तत्र
 $C_{94}C_{45}$, जन्ममरणन्तत K_7
 13d आपदं] $CK_{82}K_7$; आपदं E
 14a चाशापाशः] $C_{45}K_7^{pc}$; च सायाशः $C_{94}C_{02}K_{82}K_7^{ac}E$
 • षड्विंशो] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$; षड्विंशो C_{02} , षड्विंशो E
 14b मोहः] $C_{45}C_{02}K_{82}K_7E$; मोहो C_{94}
 14c देवा] $C_{94}C_{02}K_{82}K_7E$; देवो C_{45}
 15b गन्धर्वा] $CK_{82}K_7$; गन्धर्वो E

न जपो नाह्निकस्तत्र नाग्निहोत्री न यज्ञकृत् ।
 न व्रतं न तपश्चैव न तिर्यं नरकं तथा ॥ २:१६ ॥
 तस्येशानस्य देवस्य ऐश्वर्यगुणविस्तरम् ।
 अपि वर्षशतेनापि शक्यं वक्तुं न केनचित् ॥ २:१७ ॥
 हरेच्छाप्रभवाः सर्वे पर्यायेण ब्रवीमि ते ।
 देवमानुषवर्ज्यानि वृक्षगुल्मलतादयः ॥ २:१८ ॥
 परार्धद्विगुणोत्सेधा विस्तारश्च तथाविधः ।
 अनेकाकारपुष्पाणि फलानि च मनोहरम् ॥ २:१९ ॥
 अन्ये काश्चनवृक्षाणि मणिवृक्षाण्यथापरे ।
 प्रवालमणिषण्डाश्च पद्मरागरुहानि च ॥ २:२० ॥
 स्वादुमूलफलास्कन्दलताविटपपादपाः ।
 कामरूपाश्च ते सर्वे कामदाः कामभाषिणः ॥ २:२१ ॥
 तत्र विप्र प्रजाः सर्वे अनन्तगुणसागराः ।
 तुल्यरूपबलाः सर्वे सूर्यायुतसमप्रभाः ॥ २:२२ ॥
 परार्धद्वयविस्तारं परार्धद्वयमायतम् ।
 परार्धद्वयविक्षेपा योजनानां द्विजोत्तम ॥ २:२३ ॥
 ऐश्वर्यत्वं न संख्यास्ति बलशक्तिश्च भो द्विज ।
 अधोर्ध्वो न च संख्यास्ति न तिर्यञ्चैति कश्चन ॥ २:२४ ॥

16d Cf. 19.48cd: विशिष्टे त्विन्द्रियग्रामे तिर्यचरकसाधनम्

- 16a जपो] $C_{45}C_{02}K_{82}K_7E$; जयो C_{94} •
 नाह्निकस्त०] $C_{94}C_{02}K_{82}K_7E$; नाह्निक त० C_{45}
 16d न तिर्यं नरकं] em.; नातिर्यचरकस् $C_{94}C_{02}K_{82}$,
 नातिर्यनरकन् C_{45} , नात्रिर्यं नरकस् K_7 , न तीर्थचरकन् E
 18a हरेच्छाप्रभवाः] K_7 ; हरेच्छप्रभवाः CK_{82} ,
 हरेच्छाप्रभवा E
 18c वर्ज्यानि] $CK_{82}K_7$; वज्ज्ञानि E
 19a गुणोत्सेधा] conj.; गुणोच्छेधा $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$,
 गुणोच्छेधा C_{02} , गुणाच्छेधा E
 19b विस्तारश्च] K_7 ; विस्तारं च $CK_{82}E$ • विधः]
 K_7 ; विधा $CK_{82}E$
 19c अनेकाकार०] $C_{45}C_{02}K_{82}K_7E$; अनेकार०
 C_{94}
 20a अन्ये] $CK_{82}K_7$; बहु० E
 20c षण्डाश्च] $CK_{82}K_7$; षण्डाश्च E
 20d रुहानि] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$; रुहानि C_{02} ,
 सहानि E
 21a स्वादु०] $C_{45}C_{02}K_{82}K_7E$; स्वाधु० C_{94} •
 मूल०] CK_7E ; मूला K_{82}
 22c बालाः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$; वराः E
 23c द्वय०] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; द्व० K_{82}^{ac}
 • विक्षेपा] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$; विज्ञेया E
 23d उत्तम] $C_{94}C_{45}K_{10}K_7E$; उत्तमः K_{82}
 24b बलशक्तिश्च भो द्विज] $C_{94}C_{45}K_{82}^{pc}K_{10}K_7$;
 omitted in K_{82}^{ac} , तव शक्तिश्च भो द्विज E
 24c अधोर्ध्वो न च संख्यास्ति] $C_{94}C_{45}K_{82}^{pc}K_{10}K_7E$;
 omitted in K_{82}^{ac}
 24d न तिर्यञ्चैति कश्चन] $K_{82}^{pc}K_7$; न तिर्यञ्चैति कश्चन
 $C_{94}C_{45}K_{10}E$, न तिर्यं चेति कश्चन K_{82}^{ac}

शिवाण्डस्य च विस्तारमायामं च न वेद्म्यहम् ।
 भोगमक्षयस्तत्रैव जन्ममृत्युर्न विद्यते ॥ २:२५ ॥
 शिवाण्डमध्यमाश्रित्य गोक्षीरसदृशप्रभाः ।
 परार्धपरकोटीनामीशानानां स्मृतालयः ॥ २:२६ ॥
 बालसूर्यप्रभाः सर्वे ज्ञेयास्तत्पुरुषालये ।
 परार्धपरकोटीनां पूर्वस्यां दिशमाश्रिताः ॥ २:२७ ॥
 भिन्नाञ्जनप्रभाः सर्वे दक्षिणां दिशमाश्रिताः ।
 परार्धपरकोटीनामघोरालयमाश्रिताः ॥ २:२८ ॥
 कुन्देन्दुहिमशैलाभाः पश्चिमां दिशमाश्रिताः ।
 परार्धपरकोटीनां सद्यमिष्टालयः स्मृतः ॥ २:२९ ॥
 कुङ्कुमोदकसंकाशा उत्तरां दिशमाश्रिताः ।
 परार्धपरकोटीनां वामदेवालयः स्मृतः ॥ २:३० ॥
 ईशानस्य कलाः पञ्च वक्त्रस्यापि चतुष्कलाः ।
 अघोरस्य कला अष्टौ वामदेवास्त्रयोदश ॥ २:३१ ॥
 सद्यश्चाष्टौ कला ज्ञेयाः संसारार्णवतारकाः ।
 अष्टत्रिंशत्कला ह्येताः कीर्तिता द्विजसत्तम ॥ २:३२ ॥
 संख्या वर्णा दिशश्चैव एकैकस्य पृथक्पृथक् ।

- 25c भोगमक्षयस्त०] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$; भोगमयास्तु
 त० E
 25d मृत्युर्न] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$; मृत्यु न K_{10}
 26b प्रभाः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$; प्रभा E
 26d शानानां] $C_{94}C_{45}K_{82}E$; शानाना K_{10} ,
 गानानां K_7 • स्मृतालयः] $C_{94}K_{10}K_7$; स्मृतालय
 C_{45} , स्मृतालयं K_{82} , स्मृतालया E
 27a भाः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$; भा E
 27b ज्ञेयास्त०] $C_{94}C_{45}K_{10}K_7$; ज्ञेया त० $K_{82}E$
 • आलये] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$; आलयं E
 27d दिश०] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$; दिशि० K_{10}
 28a प्रभाः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$; प्रभा E
 28b दक्षिणां] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$; दक्षिण० E •
 दिशम्] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7$; दिशिम् $C_{45}E$
 28d घोरा०] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$; घोरा० E •
 श्रिताः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$; श्रिता E
 29b पश्चिमां] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7E$; पश्चिमा C_{45}
 • दिश०] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}E$; दिशि० K_7 •

- श्रिताः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$; श्रिता E
 29d सद्यमिष्टा०] $C_{94}C_{45}K_{10}K_7E$; सद्यमिष्टा०
 K_{82} • स्मृतः] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7E$; स्मृताः C_{45}
 30b उत्तरां] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7E$; उत्तरा C_{45} •
 दिशम्] $C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; दिशिम् C_{94}
 30d लयः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}E$; लय K_7
 31a कलाः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$; कला E
 31b चतुष्कलाः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$; चतुष्कले E
 31d वामदेवा०] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$; वामदेव० K_{10}
 32a ज्ञेयाः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$; ज्ञेया E
 32b संसारा०] $C_{94}C_{45}^{pc}K_{82}K_{10}K_7E$; संसा०
 C_{45}^{ac}
 32c त्रिंशत्क०] corr.; त्रिंशत्क० $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$
 • हेताः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$; ज्ञेयाः E
 32d सत्तम] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$; सत्तमः $K_{10}E$
 33a संख्या वर्णा] $C_{45}K_7$; संख्या वर्णो $C_{94}K_{10}$,
 संख्या वर्णा K_{82} , संख्या वर्णा E
 33b एकैकस्य] $C_{94}K_{10}K_7E$; एकैकस्य $C_{45}K_{82}$

पूर्वोक्तेन विधानेन बोधव्यास्तत्त्वचिन्तकैः ॥ २:३३ ॥
 शिवाण्डगमनाकृष्ट्या शिवयोगं सदाभ्यसेत् ।
 शिवयोगं विना विप्र तत्र गन्तुं न शक्यते ॥ २:३४ ॥
 अश्वमेधादियज्ञानां कोट्यायुतशतानि च ।
 कृच्छ्रादितप सर्वाणि कृत्वा कल्पशतानि च ।
 तत्र गन्तुं न शक्येत देवैरपि तपोधन ॥ २:३५ ॥
 गङ्गादिसर्वतीर्थेषु स्नात्वा तप्त्वा च वै पुनः ।
 तत्र गन्तुं न शक्येत ऋषिभिर्वा महात्मभिः ॥ २:३६ ॥
 सप्तद्वीपसमुद्राणि रत्नपूर्णानि भो द्विज ।
 दत्त्वा वा वेदविदुषे श्रद्धाभक्तिसमन्वितः ।
 तत्र गन्तुं न शक्येत विना ध्यानेन निश्चयः ॥ २:३७ ॥
 स्वदेहान्मांसमुद्धृत्य दत्त्वार्थिभ्यश्च निश्चयात् ।
 स्वदारपुत्रसर्वस्वं शिरो ऽर्थिभ्यश्च यो ददेत् ।
 न तत्र गन्तुं शक्येत अन्यैर्वापि सुदुष्करैः ॥ २:३८ ॥
 यज्ञतीर्थतपोदानवेदाध्ययनपारगः ।
 ब्रह्माण्डान्तस्य भोगांस्तु भुङ्क्ते कालवशानुगः ॥ २:३९ ॥
 कालेन समप्रेष्येण धर्मो याति परिक्षयम् ।

37ab Cf. ŚDhU 2.104: त्रिः प्रदत्त्वा महीं पूर्णा...

- 33d बोधव्यास्त०] em.; बोधव्या त० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E
 34a कृष्ट्या] C₉₄C₄₅K₁₀E; कृष्टा K₈₂K₇
 34b योगं सदाभ्यसेत्] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; योग
 समभ्यसेत् K₁₀
 34c योगं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; योग E
 35c तप] E; तपः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇
 (unmetr.)
 35e शक्येत] C₉₄K₈₂K₁₀K₇; शक्येत C₄₅, शक्येते
 E
 35f देवे०] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E; देवे० K₇ •
 धन] C₉₄K₈₂K₁₀K₇E; धनम् C₄₅
 36a गन्तुं] C₉₄C₄₅K₈₂E; गन्तु K₁₀K₇ •
 शक्येत] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; शक्यन्ते E
 37a द्वीप०] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E; द्वीप० K₇ •
 ०समुद्राणि] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; ०समुद्राय K₁₀
 37c गन्तुं] C₉₄C₄₅K₈₂E; गन्तु K₁₀, गन्तु K₇ •
 शक्येत] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; शक्यन्ते E
 38a स्वदेहान्मांस०] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀; स्वदेहान्मांस०
 K₇, स्वदेहान्मांस० E
 38a स्वं] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; स्वं K₁₀
 38c न तत्र गन्तुं] C₉₄K₈₂K₁₀K₇E; न तत्र गन्तुं न
 C₄₅
 38f दुष्करैः] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; दुष्कृतः K₁₀
 39c दान०] C₉₄C₄₅K₇E; दानं K₈₂, दानै K₁₀
 39d पारगः] C₄₅K₈₂K₇E; पारगाः C₉₄K₁₀
 39a ब्रह्माण्डान्तस्य भोगांस्तु] C₉₄C₄₅K₈₂K₇;
 ब्रह्माण्डान्तस्य भोगास्तु K₁₀, ब्रह्माण्डान्तस्य भोगास्तु E
 39b भुङ्क्ते] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀; भुङ्क्ते K₇, भुत्त्वा E
 • गः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; गः K₈₂^{ac}
 40b धर्मो] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E; धर्मो K₇

अलातचक्रवत्सर्व कालो याति परिभ्रमन् ।
त्रैकाल्यकलनात्कालस्तेन कालः प्रकीर्तितः ॥ २:४० ॥
॥ इति वृषसारसंग्रहे शिवाण्डसंख्या नामाध्यायो द्वितीयः ॥

40e कलनात्कालः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$; कलना

कालः K_{10}

Colophon: नामाध्यायो द्वितीयः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$;
नामाध्याय द्वितीयः K_{10} , नाम द्वितीयोऽध्यायः E

[तृतीयो ऽध्यायः]

[धर्मप्रवचनम्]

विगतराग उवाच ।
 किमर्थं धर्ममित्याहुः कतिमूर्तिश्च कीर्त्यते ।
 कतिपादवृषो ज्ञेयो गतिस्तस्य कति स्मृताः ॥ ३:१ ॥
 कौतूहलं ममोत्पन्नं संशयं छिन्धि तत्त्वतः ।
 कस्य पुत्रो मुनिश्रेष्ठ प्रजास्तस्य कति स्मृताः ॥ ३:२ ॥
 अनर्थयज्ञ उवाच ।
 धृतिरित्येष धातुर्वै पर्यायः परिकीर्तितः ।
 आधारणान्महत्त्वाच्च धर्म इत्यभिधीयते ॥ ३:३ ॥
 श्रुतिस्मृतिद्वयोर्मूर्तिश्चतुष्पादवृषः स्थितः ।
 चतुराश्रम यो धर्मः कीर्तितानि मनीषिभिः ॥ ३:४ ॥
 गतिश्च पञ्च विज्ञेयाः शृणु धर्मस्य भो द्विज ।
 देवमानुषतिर्यं च नरकस्थावरादयः ॥ ३:५ ॥
 ब्रह्मणो हृदयं भित्त्वा जातो धर्मः सनातनः ।

Testimonia for this chapter: C₉₄ ff. 197r–198v, C₄₅ ff. 204v–206r, C₀₂ ff. 273r–273v (it broke off at 2.21 and resumes at 3.30b; f. 272 is missing), K₈₂ ff. 4v–6r, K₁₀ exp. 42, 47–48 (sic!), K₇ ff. 213r–214v; C = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂ 3cd cf. Liṅgapurāṇa 1.10.12cd–13ab: धारणार्थं महान्द्वेष धर्मशब्दः प्रकीर्तितः ॥ आधारणे महत्त्वे च अधर्म इति चोच्यते । 3 ≈ Matsyapurāṇa 145.27: धर्मेति धारणे धातुर्महत्त्वे चैव उच्यते । आधारणे महत्त्वे वा धर्मः स तु निरुच्यते । 5ab C₄₅ reads here गतिश्च पौत्राश्च अनेकाश्च बभूव ह, skipping to 3.7cd, omitting 3.5–7ab. 6ab cf. Devīpurāṇa 4.59cd: ब्रह्मणो हृदयाज्जातः पुत्रो धर्म इति स्मृतः • cf. also MBh 1.60.40ab: ब्रह्मणो हृदयं भित्त्वा निःसृतो भगवान्भृगुः

1a आहुः] PC ₉₄ C ₄₅ K ₈₂ K ₁₀ K ₇ ; आहु E	PC ₄₅ K ₁₀ , °स्मृतिद्वयोर्मूर्तिश्च° K ₈₂ K ₇ , °स्मृतिद्वयोर्मूर्तिश्च E
1d स्मृताः] PC ₉₄ K ₈₂ K ₁₀ K ₇ ; स्मृता C ₄₅ , स्मृतः E	
2a कौतूहलं] PC ₉₄ C ₄₅ K ₈₂ K ₁₀ K ₇ ; कौतूहल E •	4b °वृषः] PC ₉₄ C ₄₅ K ₈₂ K ₁₀ E; °वृष K ₇
ममोत्पन्नं] PC ₉₄ C ₄₅ K ₈₂ K ₁₀ E; समोत्पन्नं K ₇	4c चतुरा°] PC ₄₅ K ₈₂ K ₁₀ E; चातुरा° C ₉₄ K ₇
2b संशयं] PC ₄₅ K ₈₂ K ₁₀ K ₇ E; संशयं C ₉₄	5a विज्ञेयाः] em.; विज्ञेयः PC ₉₄ K ₈₂ K ₁₀ K ₇ E, omitted in C ₄₅
3c आधारणान्म°] PC ₉₄ K ₁₀ ; आधारणात् C ₄₅ , आधारणात् K ₈₂ K ₇ , आधारेण म° E	5c °मानुष°] PC ₉₄ C ₄₅ K ₈₂ K ₁₀ K ₇ E; °मानुषि° P
3d इत्यभिधीयते] C ₉₄ K ₈₂ K ₇ E; इत्यभिधीयते P, इत्यभिधीयते C ₄₅ K ₁₀	6a ब्रह्मणो] PC ₉₄ K ₈₂ K ₁₀ K ₇ ; omitted in C ₄₅ , ब्रह्मणो E • भित्त्वा] PC ₉₄ C ₄₅ K ₈₂ K ₇ E; भित्त्वा K ₁₀
4ab °स्मृतिद्वयोर्मूर्तिश्च°] C ₉₄ ; °स्मृतिद्वयोर्मूर्तिश्च°	6b धर्मः] PC ₉₄ C ₄₅ K ₈₂ K ₇ E; धर्म K ₁₀

लज्जाया विनयः पुत्रो बुद्ध्या बोधः सुतः स्मृतः ।
 लज्जायाः सुधियः पुत्र अप्रमादश्च तावुभौ ॥ ३:१२ ॥
 क्षेमः शान्तिसुतो विन्धाद्रचवसायो वपोः सुतः ।
 यशः कीर्तिसुतो ज्ञेयः सुखं सिद्धेर्व्यजायत ।
 स्वायम्भुवे ऽन्तरे त्वासन्कीर्तिता धर्मसूनवः ॥ ३:१३ ॥
 विगतराग उवाच ।
 मूर्तिद्वयं कथं धर्मं कथयस्व तपोधन ।
 कौतूहलमतीवं मे कर्तव्यं ज्ञानसंशयम् ॥ ३:१४ ॥
 अनर्थयज्ञ उवाच ।
 श्रुतिस्मृतिद्वयोर्मूर्तिधर्मस्य परिकीर्तिता ।
 दाराग्निहोत्रसम्बन्धमिज्या श्रौतस्य लक्षणम् ।
 स्मार्तो वर्णाश्रमाचारो यमैश्च नियमैर्युतः ॥ ३:१५ ॥
 [यमनियमभेदः]
 यमश्च नियमश्चैव द्वयोर्भेदमतः शृणु ।

14c In P, folio 215v ends with कौतूहलमती and the next available folio side (217r) starts with त्यमिष्टगतिः प्रोक्तं in 4.8a. Thus one folio (f. 216), containing 3.14d–4.7, is missing.

15cd cf. Manu 3.171ab: दाराग्निहोत्रसंयोगं कुरुते यो ऽग्रजे स्थिते; and also Matsyapurāṇa 142.41: दाराग्निहोत्रसम्बन्धमृग्यजुःसामसंहिताः । इत्यादिवहुलं श्रौतं धर्मं सप्तर्षयो ऽब्रुवन् ॥ 15c–f ≈ Matsyapurāṇa 145.31: दाराग्निहोत्रसम्बन्धमिज्या श्रौतस्य लक्षणम् । स्मार्तो वर्णाश्रमाचारो यमैश्च नियमैर्युतः ॥ ≈ MBh Indexes 1.36.10: दानाग्निहोत्रमिज्या च श्रौतस्यैतद्धि लक्षणम् । स्मार्तो वर्णाश्रमाचारो यमैश्च नियमैर्युतः ॥

- 12a लज्जाया विनयः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇;
 लज्जायाः विनयो E
 12b सुतः स्मृतः] K₈₂K₁₀K₇E; सुतः ★★ C₉₄,
 सुतःस्तथा C₄₅
 12c सुधियः] E; सुधिय C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ •
 पुत्र] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; पुत्रः E
 12d अप्रमादः] C₉₄C₄₅K₁₀K₇E; अप्रमादा K₈₂
 13b वपोः] C₉₄C₄₅K₁₀K₇E; वपो K₈₂
 13d सिद्धेः] C₄₅K₈₂K₁₀; सिद्धि C₉₄K₇E
 • व्यजायत] C₉₄C₄₅K₈₂; व्यजायते K₁₀E,
 व्यजायतः K₇
 13e स्वायम्भुवे] C₉₄K₈₂K₇; स्वायम्भुवो C₄₅,
 स्वायम्भुवे K₁₀E • ऽन्तरे त्वासन्] conj.; ऽन्तरे
 त्वासि C₉₄C₄₅K₈₂, ऽन्तरे त्वासीत् K₁₀, ऽन्तरे
 त्वासं K₇, ऽन्तरेवासि E
 14a धर्मं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀; धर्म K₇, धर्मः E
 14c कौतूहलः] C₉₄K₈₂K₁₀K₇E; कौतूहलः C₄₅
 • ऽतीवं मे] C₉₄K₈₂K₁₀K₇E; ऽतीव मे C₄₅
 14d कर्तव्यं] em.; कीर्तय C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E
 • ऽसंशयम्] C₉₄K₈₂K₇E; ऽसंशयः C₄₅K₁₀
 15a श्रुतिः] C₉₄K₈₂K₁₀K₇; श्रुतिः C₄₅E
 15ab ऽद्वयोर्मूर्तिर्धः] C₉₄; ऽद्वयोर्मूर्तिर्धः C₄₅K₈₂K₁₀,
 ऽद्वयी मूर्तिर्धः K₇, ऽद्वयोर्मूर्तिर्धः E
 15b ऽकीर्तिता] C₉₄C₄₅K₈₂E; ऽकीर्तितः K₁₀,
 कीर्तिताः K₇
 15cd ऽबन्धमिः] em.; ऽबद्ध इः C₉₄C₄₅K₈₂K₇,
 ऽबन्ध इः K₁₀E
 15d श्रौतस्य] em.; श्रौतस्य C₉₄C₄₅K₇, श्रौतस्य
 K₈₂, स्रोत्रस्य K₁₀, श्रुतस्य E
 15e स्मार्तो] em.; स्मार्तः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E
 16a नियमः] C₉₄C₄₅K₁₀K₇E; नियमैः K₈₂

अहिंसा सत्यमस्तेयमानृशंस्यं दमो घृणा ॥ ३:१६ ॥

धन्याप्रमादो माधुर्यमार्जवं च यमा दश ।

एकैकस्य पुनः पञ्चभेदमाहुर्मनीषिणः ॥ ३:१७ ॥

[यमेष्वहिंसा (१)]

अहिंसादि प्रवक्ष्यामि शृणुष्वभावहितो द्विज ।

त्रासनं ताडनं बन्धो मारणं वृत्तिनाशनम् ।

हिंसां पञ्चविधामाहुर्मनयस्तत्त्वदर्शिनः ॥ ३:१८ ॥

काष्ठलोष्टकशाद्यैस्तु ताडयन्तीह निर्दयाः ।

तत्प्रहारविभिन्नाङ्गो मृतवध्यमवाप्नुयात् ॥ ३:१९ ॥

बद्धा पादौ भुजोरश्च शिरोरुक्कण्ठपाशिताः ।

अनाहता प्रियन्त्येवं वधो बन्धनजः स्मृतः ॥ ३:२० ॥

शत्रुचौरभयैर्घोरैः सिंहव्याघ्रगजोरगैः ।

त्रासनाद्धममाप्नोति अन्यैर्वापि सुदुःसहैः ॥ ३:२१ ॥

यस्य यस्य हरेद्विजं तस्य तस्य वधः स्मृतः ।

वृत्तिजीवाभिभूतानां तद्वारान्निहतः स्मृतः ॥ ३:२२ ॥

16cd ≈ MBh 12.8.17ab: अहिंसा सत्यवचनमानृशंस्यं दमो घृणा

16d °मानृशंस्यं] em.; °मनृशंस्यो C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E,
°मानृशंस्य K₇

17a धन्या°] E; धन्यः C₉₄C₄₅K₁₀K₇, धन्यं K₈₂

• माधुर्य°] E; माधुर्यं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇

17b आर्जवं च] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; आर्जवश्च E

17d °माहुर्म°] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E; °माहु म° K₇

18b शृणुष्व°] C₉₄C₄₅K₇E; शृणुष्व° K₈₂K₁₀

18c बन्धो] C₉₄C₄₅K₈₂K₇; बद्धो K₁₀, बन्ध E

18e हिंसां] C₉₄K₈₂K₇; हिंसा C₄₅K₁₀E •

°विधामाहु°] C₄₅K₈₂K₇; °विधमाहु° C₉₄,

°विधान्याहु° K₁₀, °विध प्राहु° E

19a काष्ठलोष्ट°] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; काष्ठलोष्ट° ×
K₁₀

19b निर्दयाः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; निर्दया E

19c °भिन्नाङ्गो] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; °भिन्नाङ्गो E

19d °वध्यमवा°] C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; °वध्यमवा°

C₉₄

20a भुजोरश्च] C₉₄C₄₅K₁₀K₇; भुजोरश्च K₈₂E

20b शिरोरुक्कण्ठ°] em.; शिरोरुक्कण्ठ° C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇,
शिरोरुः कण्ठ° E

20c अनाहता प्रियन्त्येवं] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; अनाहत
प्रियन्त्येष K₁₀

20d वधो बन्धनजः स्मृतः] conj.; °नजाः स्मृताः
C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀, °नजाः स्मृता K₇, °नज स्मृतः
E

21a °चौरभयैर्घोरैः] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; °चौरभयै घोरैः
K₁₀

21d अन्यैर्वापि] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E; अन्ये चापि
K₇

22a हरेद्वि°] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; हरे वि° K₁₀

22b वधः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; वध E

22a °भिभूतानां] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; °विभूतानां
K₁₀

22b तद्वारान्नि°] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; तद्वारान्नि°
E

विषवह्निशरशस्त्रैर्मायायोगबलेन वा ।
 हिंसकान्याहु विप्रेन्द्र मुनयस्तत्त्वदर्शिनः ॥ ३:२३ ॥
 अहिंसा परमं धर्मं यस्त्यजेत्स दुरात्मवान् ।
 क्लेशायासविनिर्मुक्तं सर्वधर्मफलप्रदम् ॥ ३:२४ ॥
 नातः परतरो मूर्खो नातः परतरं तमः ।
 नातः परतरं दुःखं नातः परतरो ऽयशः ॥ ३:२५ ॥
 नातः परतरं पापं नातः परतरं विषम् ।
 नातः परतराविद्या नातः परं तपोधन ॥ ३:२६ ॥
 यो हिनस्ति न भूतानि उद्भिज्जादि चतुर्विधम् ।
 स भवेत्पुरुषः श्रेष्ठः सर्वभूतदयान्वितः ॥ ३:२७ ॥
 सर्वभूतदयां नित्यं यः करोति स पण्डितः ।
 स यज्वा स तपस्वी च स दाता स दृढव्रतः ॥ ३:२८ ॥
 अहिंसा परमं तीर्थमहिंसा परमं तपः ।
 अहिंसा परमं दानमहिंसा परमं सुखम् ॥ ३:२९ ॥
 अहिंसा परमो यज्ञः अहिंसा परमं व्रतम् ।
 अहिंसा परमं ज्ञानमहिंसा परमा क्रिया ॥ ३:३० ॥
 अहिंसा परमं शौचमहिंसा परमो दमः ।

29 This and the following verses are similar to MBh 13.117.37–38 • C₀₂ resumes here in 189.jpg, f. 273r (sic!) with रमं सुखम् (3.30b)

- 23ab शस्त्रैर्माया०] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀; शस्त्रै मा०
 K₇, शस्त्रैर्मया० E
 23c हिंसकान्याहु वि०] C₄₅K₁₀K₇; हिंसकान्याहुर्वि०
 C₉₄K₈₂ (unmetr.), हिंसकेत्याहु वि० E
 24c परमं धर्मं] C₉₄C₄₅K₈₂E; परमं धर्मं K₁₀, परमो
 धर्मं K₇
 24d त्यजेत्स दुरात्मवान्] C₄₅K₇E; त्यजेच्छ दुरात्म*
 C₉₄, त्यजेत्सुदुरात्मवान् K₈₂, त्यजेत्स दुरात्मनम् K₁₀
 25b तत्] C₉₄C₄₅^{pc}K₈₂K₁₀K₇; तत् C₄₅^{ac}E
 26d परं तपोधन] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; पर तपोधमाः
 E
 27a यो हिनस्ति न] C₉₄C₄₅K₈₂K₇; यो न हिनस्ति
 K₁₀, यो हि नास्ति न E
 27b उद्भिज्जादि] em.; उद्भिज्जादि C₉₄C₄₅K₁₀K₇E,
 उद्भिज्जानि K₈₂ • विधम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E;
 विधिं K₇
 27c पुरुषः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; पुरुष० E
 28a दयां नित्यं] C₉₄K₈₂E; दया नित्यं C₄₅K₁₀,
 दया नित्यं K₇
 28c यज्वा] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; यज्या K₁₀
 29a परमं ती०] C₉₄K₈₂K₁₀K₇E; परन्ती० C₄₅
 30a यज्ञः] C₄₅C₀₂K₁₀E; यज्ञर् C₉₄, यज्ञ
 K₈₂K₇
 30c परमं] CK₈₂K₁₀K₇; परमो E
 30d परमा] CK₈₂K₇E; परमां K₁₀
 31ab (अहिंसा... दमः)] CK₈₂K₁₀K₇; omit-
 ted in E

अहिंसा परमो लाभः अहिंसा परमं यशः ॥ ३:३१ ॥
 अहिंसा परमो धर्मः अहिंसा परमा गतिः ।
 अहिंसा परमं ब्रह्म अहिंसा परमः शिवः ॥ ३:३२ ॥
 मांसाशनान्निवर्तेत मनसापि न काङ्क्षयेत् ।
 स महत्फलमाप्नोति यस्तु मांसं विवर्जयेत् ॥ ३:३३ ॥
 स्वमांसं परमांसेन यो वर्धयितुमिच्छति ।
 अनभ्यर्च्य पितृन्देवान्न ततो ऽन्यो ऽस्ति पापकृत् ॥ ३:३४ ॥
 मधुपर्के च यज्ञे च पितृदैवतकर्मणि ।
 अत्रैव पशवो हिंस्या नान्यत्र मनुब्रवीत् ॥ ३:३५ ॥
 क्रीत्वा स्वयं वाप्युत्पाद्य परोपहतमेव वा ।
 देवान्पितृश्चार्चयित्वा खादन्मांसं न दोषभाक् ॥ ३:३६ ॥
 वेदयज्ञतपस्तीर्थदानशीलक्रियाव्रतैः ।
 मांसाहारनिवृत्तानां षोडशांशं न पूर्यते ॥ ३:३७ ॥

After pādas cd, E inserts this: अहिंसा परमा कीर्ति अहिंसा परमो दमः, which is not to be found in CK₈₂K₁₀K₇ 34ab = MBh 13.116.14ab and 13.116.34ab ≈ Uttarottara 2.XXxx: स्वमांसं परमांसेन यो देहे वृद्धिमिच्छति 34 ≈ Manu 5.52 35 ≈ Manu 5.41 36 = Manu 5.32 (in Olivelle's critical edition; other editions read परोपकृतं)

- 31c लाभः] K₇; लाभ C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E, लाभो C₀₂
 31d परमं] CK₁₀K₇E; परमा K₈₂
 32a धर्मः] K₈₂K₇; धर्म C₉₄C₄₅E, धर्मो C₀₂, ध × K₁₀
 32b अहिंसा परमा गतिः] CK₈₂K₇; ×××××××× K₁₀, अहिंसा परमो गतिः E
 32e अहिंसा परमं ब्रह्म] CK₈₂E; (अहिंसा परमं ब्रह्म) K₁₀, अहिंसा परमं ब्रह्म K₇
 33a मांसाशनानि०] C₉₄C₄₅E; मांसाशन नि० C₀₂, मांसाशनानि० K₈₂, मन्सासननि० K₁₀, (मांसाशनानि०) K₇
 33d मांसं] CK₈₂; मांस K₁₀E, मांस K₇
 34a मांसेन] CK₈₂K₁₀E; मांसेन K₇
 34b वर्धयितुं] CK₈₂K₇E; वर्धयति K₁₀
 34c पितृन्] C₉₄C₄₅K₈₂K₇; पितृन् C₀₂E, (पितृन्) K₁₀
 34d ततो ऽन्यो] CK₈₂K₁₀K₇; तदन्यो E
 35b देवत०] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; देवत० C₀₂K₁₀
 35c अत्रैव पशवो हिंस्या] C₉₄C₀₂K₇E; अत्रैव पशवो हिंसा C₄₅, अत्रैव पशवो हिंस्यान् K₈₂, ×××××××× K₁₀
 35d नान्यत्र मनुब्रवीत्] CK₈₂K₇E; ××(त्र मनुब्रवीत्) K₁₀
 36a क्रीत्वा] CK₈₂K₁₀K₇; कृत्वा E • प्युत्पाद्य] CK₈₂K₁₀K₇; प्युत्पाद्या० E
 36b हृत०] CK₈₂K₁₀K₇; हित० E • वा] CK₈₂K₁₀K₇; च E
 36c पितृश्चार्चयित्वा] CK₈₂K₇; पितृश्चार्चयित्वा K₁₀, पितृश्चार्चयित्वा E
 36d मांसं] CK₈₂K₁₀E; मांस K₇
 37b शील०] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; शाल० C₀₂ • व्रतैः] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; व्रतैः) C₄₅
 37c वृत्तानां] CK₈₂K₇; वृत्ताना K₁₀, वृत्तीनां E
 37d न] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; त C₄₅

मृगाः पर्णतृणाहारादजमेषगवादिभिः ।
 सुखिनो बलवन्तश्च विचरन्ति महीतले ॥ ३:३८ ॥
 वानराः फलमाहारा राक्षसा रुधिरप्रियाः ।
 निहता राक्षसाः सर्वे वानरैः फलभोजिभिः ॥ ३:३९ ॥
 तस्मान्मांसं न हीहेत बलकामेन भो द्विज ।
 बलेन च गुणाकर्षात्परतो भयभीरुणा ॥ ३:४० ॥
 अहिंसकसमो नास्ति दानयज्ञसमीहया ।
 इह लोके यशः कीर्तिः परत्र च परा गतिः ॥ ३:४१ ॥
 त्रैलोक्यं मणिरत्नपूर्णमखिलं दत्त्वोत्तमे ब्राह्मणे
 कोटीयज्ञसहस्रपद्मयुतं दत्त्वा महीं दक्षिणाम् ।
 तीर्थानां च सहस्रकोटिनियुतं स्नात्वा सकृन्मानवः
 एतत्पुण्यफलमहिंसकजनः प्राप्नोति निःसंशयः ॥ ३:४२ ॥
 ॥ इति वृषसारसंग्रहे अहिंसाप्रशंसा नामाध्यायस्तृतीयः ॥

- 38a पर्ण०] CK₁₀K₇; पण्ण० K₈₂, पर्णा० E
 38ab ०हाराद०] C₉₄C₀₂K₁₀^{pc}K₇E; ०हाद० K₁₀,
 ०हारा अ० C₄₅K₈₂
 39ab ०हारा रा०] C₄₅K₈₂K₁₀; ०हाराद्रा०
 C₉₄C₀₂K₇E
 39d ०भोजिभिः] CK₈₂K₁₀K₇; ०भोगिभिः E
 40a मांसं] CK₈₂K₁₀E; मासं K₇
 40b हीहेत] CK₇E; हीयेत K₈₂K₁₀
 40c गुणाकर्षा०] conj. TÖRZSÖK; गुणाकाशा०
 CK₈₂K₁₀K₇, गुणा कुर्या० E
 41b ०यज्ञसमीहया] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀; ०धर्मसमीहया
 C₀₂, ०यज्ञसमीहया: K₇, ०धर्मसमीहय E
 41c यशः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; य(शं) C₀₂
 41d परा गतिः] C₀₂K₈₂K₇; ०परा गतिः C₉₄,
 पराङ्गतिम् C₄₅K₁₀, परां गतिः E
 42a त्रैलोक्यं] CK₈₂K₇E; त्रैलोक्य K₁₀ •
 अखिलं दत्त्वोत्तमे ब्राह्मणे] C₄₅C₀₂K₁₀K₇E;
 अ(खिलं)***** C₉₄, अखिलं दत्त्वोत्तमे ब्राह्मणे
 K₈₂
 42b कोटीयज्ञसहस्रपद्मम्] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E;
 ***** C₉₄ • महीं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E;
 मही C₀₂
 42c ०कोटि०] CK₈₂K₁₀K₇; ०कोटी० E (un-
 metr.) • स्नात्वा] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E;
 स्ना ऽ C₄₅
 42d ०फलमहिंस०] CK₈₂K₁₀E; ०फलं त्वहिंस० K₇
 • निःसंशयः] C₀₂K₈₂K₁₀K₇; ***** C₉₄,
 निःसंशय* C₄₅, निःसंशय E
 Colophon: नामाध्यायस्तृतीयः] CK₈₂K₁₀;
 नामाध्यायस्तृतीय K₇, नामस्तृतीयो ऽध्यायः E

[चतुर्थोऽध्यायः]

[यमेषु सत्यम् (२)]

अनर्थयज्ञ उवाच ।
 सद्भावः सत्यमित्याहुर्दृष्टप्रत्ययमेव वा ।
 यथाभूतार्थकथनं तत्सत्यकथनं स्मृतम् ॥ ४:१ ॥
 आक्रोशताडनादीनि यः सहेतुः सहम् ।
 क्षमते यो जितात्मा तु स च सत्यमुदाहृतम् ॥ ४:२ ॥
 वधार्थमुद्यतः शस्त्रं यदि पृच्छेत कर्हिचित् ।
 न तत्र सत्यं वक्तव्यमनृतं सत्यमुच्यते ॥ ४:३ ॥
 वधार्हः पुरुषः कश्चिद्भजेत्पथि भयातुरः ।
 पृच्छतोऽपि न वक्तव्यं सत्यं तद्वापि उच्यते ॥ ४:४ ॥
 न नर्मयुक्तमनृतं हिनस्ति
 न स्त्रीषु राजन्न विवाहकाले ।
 प्राणात्यये सर्वधनापहारे

1a ≈ MBh 12.288.45d: सद्भावः सत्यमुच्यते • cf. also Brahmāṇḍapurāṇa 3.3.86ab: असद्भावोऽनृतं ज्ञेयं सद्भावः सत्यमुच्यते 1c cf. Śivadharmasāstra 11.105: स्वानुभूतं स्वदृष्टं च यः पृष्टार्थं न गृह्णाति । यथाभूतार्थकथनमित्येतत्सत्यलक्षणम् ॥ 2 cf. Śivadharmasāstra 11.82: आक्रुष्टस्ताडितो वापि यो नाक्रोशेन्न ताडयेत् । वागाद्यविकृतः स्वस्थं क्षान्तिरेषा सुनिर्मला ॥

1a सद्भावः] CK₈₂K₇; सद्भावः K₁₀E
 1ab सत्यमित्याहुर्दृष्टं] C₄₅K₈₂K₇E; सत्यमित्याहुर्दृष्टं C₉₄, सत्यमित्याहुर्दृष्टं C₀₂, सत्यमित्याहुर्दृष्टं K₁₀
 1b अप्रत्ययः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀; अप्रत्ययः C₀₂, अप्रत्ययः K₇, प्रत्ययः E
 1c यथाभूतार्थकथनं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; यथाभूतार्थकथनं C₀₂, यथाभूतार्थकथनं C₀₂^{pc}
 1d तत्सत्यकथनं] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; तत्सत्यकथनं C₄₅, कथनं स्मृतं C₀₂^{ac}, सत्यकथनं स्मृतं C₀₂^{pc}
 2a ताडनाः] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; ताडनाः C₄₅
 2b सुदुःसहम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; सुदुःसहं C₀₂
 2d सत्यमुदाहृतम्] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; सत्यमुदाहृतम्
 3a द्यतः] CK₁₀K₇E; द्यतः K₈₂ • शस्त्रं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; शस्त्रं C₀₂, सत्य C₄₅E
 3b कर्हिचित्] CE; कर्हिचित् K₈₂K₁₀K₇
 3c सत्यं] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; सत्य C₄₅E
 4b तुरः] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; तुरः C₄₅
 4c पृच्छतो] CK₈₂K₁₀K₇; पृच्छते E
 4d तद्वापि] CK₈₂K₇E; तद्वापि K₁₀
 5a हिनस्ति] C₉₄C₄₅K₁₀K₇; हिनस्ति C₀₂K₈₂E
 5b राजन्न] C₉₄C₄₅K₁₀K₇E; राज न C₀₂, राज्यं न K₈₂
 5c न्यये] CK₈₂K₇E; न्यये K₁₀ • पहारे] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; पहारे C₀₂K₁₀

पञ्चानृतं सत्यमुदाहरन्ति ॥ ४:५ ॥
 देवमानुषतिर्येषु सत्यं धर्मः परो यतः ।
 सत्यं श्रेष्ठं वरिष्ठं च सत्यं धर्मः सनातनः ॥ ४:६ ॥
 सत्यं सागरमव्यक्तं सत्यमक्षयभोगदम् ।
 सत्यं पोतः परत्रार्थं सत्यं पन्थानं विस्तरम् ॥ ४:७ ॥
 सत्यमिष्टगतिः प्रोक्तं सत्यं यज्ञमनुत्तमम् ।
 सत्यं तीर्थं परं तीर्थं सत्यं दानमनन्तकम् ॥ ४:८ ॥
 सत्यं शीलं तपो ज्ञानं सत्यं शौचं दमः शमः ।
 सत्यं सोपानमूर्ध्वस्य सत्यं कीर्तिर्यशः सुखम् ॥ ४:९ ॥
 अश्वमेधसहस्रं च सत्यं च तुलया धृतम् ।
 अश्वमेधसहस्राद्धिं सत्यमेव विशिष्यते ॥ ४:१० ॥
 सत्येन तपते सूर्यः सत्येन पृथिवी स्थिता ।

5 cf. MBh 1.77.16: न नर्मयुक्तं वचनं हिनस्ति न स्त्रीषु राजन्न विवाहकाले । प्राणात्यये सर्वधनापहारे पञ्चानृतान्याहुरपातकानि ॥ ; MBh 12.159.28: न नर्मयुक्तं वचनं हिनस्ति न स्त्रीषु राजन्न विवाहकाले । न गुर्वर्थे नात्मनो जीवितार्थे पञ्चानृतान्याहुरपातकानि ॥ ; MatPu 31.16: न नर्मयुक्तं वचनं हिनस्ति न स्त्रीषु राजन्न विवाहकाले । प्राणात्यये सर्वधनापहारे पञ्चानृतान्याहुरपातकानि ॥ ; Kaundinya's commentary ad PS 1.9: गोब्राह्मणार्थे ऽवचनं हिमस्ति न स्त्रीषु राजन्न विवाहकाले । प्राणात्यये सर्वधनापहारे पञ्चानृतानि आहुरपातकानि ॥ ; Abhidharmakośabhāṣya 24114–24117 (introduced by मोहजो मृषावादो यथाह): न नर्मयुक्तमनुतं हि नास्ति न स्त्रीषु राजन्न विवाहकाले । प्राणात्यये सर्वधनापहारे पञ्चानृतान्याहुरपातकानि ॥ 9c cf. Varāhapurāṇa 193.36cd: सत्यं स्वर्गस्य सोपानं पारावारस्य नौरिव 10 = MBh 1.69.22 = MBh Indices 13.20.330 = Mārkaṇḍeyapurāṇa 8.42 = Viṣṇudharmottarapurāṇa 3.265.7 ≈ MBh 12.156.26 (pāda d reads सत्यमेवातिरिच्यते) ≈ Viṣṇudharma 55.6 (pāda d reads सत्यमेतद्विशिष्यते) • cf. Śivadharmasāstra 11.107: अश्वमेधायुतं पूर्णं सत्यञ्च तुलितं पुरा । अश्वमेधायुतात्सत्यमधिकं बहुभिर्गुणैः ॥

6b °मानुष°] CK₈₂K₁₀E; °मानुष्य° K₇ • सत्यं
 धर्मः परो यतः] C₄₅C₀₂; सत्यं धर्मः पयतः C₉₄,
 सत्यं धर्मः परो यतः K₈₂K₇, सत्यधर्मः परो यतः K₁₀,
 सत्यधर्मपरायणः E
 6c श्रेष्ठं] CK₈₂K₇; श्रेष्ठ K₁₀E • वरिष्ठं च]
 C₉₄C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; वरिष्ठम्वरिष्ठम्च C₄₅^{ac}
 6d सत्यं] C₉₄C₀₂K₈₂K₇E; सत्य° C₄₅K₁₀ •
 धर्मः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; धर्म C₀₂E
 7a सत्यं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; सत्य C₀₂
 7b सत्यमक्षयभोगदम्] C₉₄K₈₂K₁₀K₇; सत्यमक्षयभोगदम्
 C₄₅C₀₂, सत्यमक्षयते नरं E
 7c पोतः] CK₁₀K₇; पोत K₈₂, प्रोक्तः E
 7d पन्थानं विस्तरम्] CK₈₂K₁₀K₇; यज्ञानविस्तरम्
 E
 8a °ष्टगतिः] CK₈₂K₇E; °ष्टगतिः K₁₀
 8c तीर्थं] CK₈₂; तीर्थ K₁₀K₇, तीर्थात् E
 9a सत्यं] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; सत्य C₄₅
 9b शमः] CK₈₂K₇E; शमम् K₁₀
 9c सत्यं] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀E; सत्यं C₄₅, सत्य K₇
 9d सुखम्] CK₈₂K₁₀K₇; सुखः E
 10a °सहस्रं च] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; °सहस्रस्य
 C₀₂
 10b तुलया] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; तुल्यया C₀₂
 10c °सहस्राद्धिं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; °सहस्रा
 हि C₀₂
 10d एव] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; एवं C₀₂E
 11ab सूर्यः सत्येन पृथिवी स्थिता] K₈₂K₇; सूर्यः सत्येन
 पृथि स्थिता: C₉₄, सूर्यः सत्येन पृथिवी स्थिता C₄₅, सूर्य
 सत्येन पृथिवी स्थिता: C₀₂, सूर्य ऽसत्येन ××× वी स्थिता
 K₁₀, सूर्यः सत्येन पृथिवी स्थिता: E

सत्येन वायवो वान्ति सत्ये तोयं च शीतलम् ॥ ४:११ ॥
 तिष्ठन्ति सागराः सत्ये समयेन प्रियव्रतः ।
 सत्ये तिष्ठति गोविन्दो बलिबन्धनकारणात् ॥ ४:१२ ॥
 अग्निर्दहति सत्येन सत्येन शशिनाचरः ।
 सत्येन विन्ध्यास्तिष्ठन्ति वर्धमानो न वर्धते ॥ ४:१३ ॥
 लोकालोकः स्थितः सत्ये मेरुः सत्ये प्रतिष्ठितः ।
 वेदास्तिष्ठन्ति सत्येषु धर्मः सत्ये प्रतिष्ठति ॥ ४:१४ ॥
 सत्यं गौः क्षरते क्षीरं सत्यं क्षीरे घृतं स्थितम् ।
 सत्ये जीवः स्थितो देहे सत्यं जीवः सनातनः ॥ ४:१५ ॥
 सत्यमेकेन सम्प्राप्तो धर्मसाधननिश्चयः ।
 रामराघववीर्येण सत्यमेकं सुरक्षितम् ॥ ४:१६ ॥
 एतत्सत्यविधानस्य कीर्तितं तव सुव्रत ।
 सर्वलोकहितार्थाय किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ ४:१७ ॥
 विगतराग उवाच ।

11c ≈ Varāhapurāṇa 193.37: सूर्यस्तपति सत्येन वातः सत्येन वाति च । अग्निर्दहति सत्येन सत्येन पृथिवी स्थिता ॥
 13c ≈ Varāhapurāṇa 193.37cd: अग्निर्दहति सत्येन सत्येन पृथिवी स्थिता

- 11c वायवो] CK₈₂K₇E; वायवो K₁₀
 11d सत्ये] CK₈₂K₁₀K₇; सत्यात् E
 12a सागराः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; सागरा C₀₂
 12b समयेन] CK₈₂K₁₀K₇; सत्येन च E
 13ab सत्येन सत्येन] CK₈₂^{pc}K₁₀E; सत्येन K₈₂^{ac}K₇
 13b शशिनाचरः] conj.; शशिभाचरः C₉₄,
 शशिनाचरः K₈₂K₁₀K₇, शशिभाचरः C₄₅, स शिरा
 वरः C₀₂, शशिभाचरः E
 13c विन्ध्यास्तिष्ठन्ति] C₉₄K₈₂K₇; विन्ध्यस्तिष्ठन्ति
 C₄₅K₁₀, विन्ध्या तिष्ठन्ति C₀₂, तिष्ठते विन्ध्यो E
 14a ऽलोकः] E; ऽलोक CK₈₂K₁₀K₇ •
 स्थितः] CK₈₂K₁₀E; स्थिः K₇ • सत्ये]
 CK₈₂K₁₀K₇; सत्यं E
 14b मेरुः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; मेरु C₀₂E
 14c वेदास्ति०] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇; वेदास्ति०
 C₄₅, वेदा ति० E
 14d सत्ये] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; धर्मे C₀₂ •
 प्रतिष्ठति] CK₈₂K₁₀E; प्रतिष्ठति K₇^{ac}, प्रतिष्ठितः
 K₇^{pc}
 15a गौः] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; गौ C₀₂K₁₀
 15ab क्षीरं सत्यं] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; क्षीर्यं
 C₄₅^{ac}, क्सी★ नित्यं C₄₅^{pc}
 15b क्षीरे घृतं स्थितम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₇; क्षीरं घृतं
 स्थितम् C₀₂, क्षीरे घृतं स्थितम् K₁₀, क्षीरं स्थितं घृतम् E
 15c सत्ये जीवः] CK₈₂K₁₀; सत्ये जीव K₇, सत्यं
 जीव E
 15d जीवः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; जीव C₀₂
 16a सत्यमेकेन] C₉₄C₀₂K₈₂K₇E; सत्यमेकेन
 K₁₀, सत्यमेकैः C₄₅
 16b धर्मः] E; धर्मः CK₈₂K₁₀K₇ • निश्चयः]
 C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; निश्चयः C₉₄
 16d सत्यमेकं] CK₈₂K₇E; सत्यमेकं K₁₀ •
 सुरक्षितम्] C₉₄C₀₂K₁₀K₇E; सुरक्षितः K₈₂,
 सुरक्षितम् C₄₅
 17a एतत्सत्यं] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; एवं सत्यं
 C₄₅
 17b सुव्रत] C₉₄K₈₂K₇; सुव्रते C₄₅K₁₀, सुव्रतः C₀₂,
 सुव्रतं E

न हि तृप्तिं विजानामि श्रुत्वा धर्मं तवाप्यहम् ।
उपरिष्ठादतो भूयः कथयस्व तपोधन ॥ ४:१८ ॥

[यमेष्वस्तेयम् (३)]

अनर्थयज्ञ उवाच ।
स्तेयं शृण्वथ विप्रेन्द्र पञ्चधा परिकीर्तितम् ।
अदत्तादानमादौ तु उत्कोचं च ततः परम् ।
प्रस्थव्याजस्तुलाव्याजः प्रसह्यस्तेय पञ्चमम् ॥ ४:१९ ॥
धृष्टदुष्टप्रभावेन परद्रव्यापकर्षणम् ।
वार्यमाणो ऽपि दुर्बुद्धिरदत्तादानमुच्यते ॥ ४:२० ॥
उत्कोचं शृणु विप्रेन्द्र धर्मसंकरकारकम् ।
मूल्यं कार्यविनाशार्थमुत्कोचः परिगृह्यते ।
तेन चासौ विजानीयाद्रव्यलोभबलात्कृतम् ॥ ४:२१ ॥
प्रस्थव्याज-उपायेन कुटुम्बं त्रातुमिच्छति ।
तं च स्तेनं विजानीयात्परद्रव्यापहारकम् ॥ ४:२२ ॥
तुलाव्याज-उपायेन परस्वार्थं हरेद्यदि ।

- 18a** तृप्तिं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; तृप्ति C_{02} •
विजानामि] $CK_{82}K_7E$; विनामि K_{10}
18b श्रुत्वा धर्मं तवाप्यहम्] $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$; श्रु
धर्मन्तवाप्यहम् C_{94} , धर्मं श्रुत्वा तथाप्यहम् E
18d धन] $C_{02}K_{82}K_{10}E$; धन C_{94} , धनः
 $C_{45}K_7$
19b कीर्तितम्] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; कीर्तितम्
 C_{45}
19d उत्कोचं च ततः] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$; त्कोच
ततः C_{45} , उत्कोचं चानुतः E
19c तुलाव्याजः] $C_{45}K_7E$; तुलाव्याज $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}$
19d सखे] $CK_{82}K_7E$; सखे K_{10} • स्तेय]
 $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}E$; स्तेन $C_{94}K_7$ • पञ्चमम्]
 $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$; पञ्चमः $C_{02}E$
20a धृष्टदुष्ट] $C_{94}K_{82}K_7E$; धृष्टदुष्ट C_{45} , धृतदुष्ट
 C_{02} , दृष्टदुष्ट K_{10}
20b कर्षणम्] $CK_{10}K_7E$; कर्षण K_{82}
20b वार्यमाणो ऽपि] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$;
वार्यमानो वि C_{45}
21a उत्कोचं] $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; उत्कोच
 C_{94} • विप्रेन्द्र] $CK_{82}K_7E$; विप्रेन्द्र K_{10}
21b संकरः] $C_{02}K_{82}$; संहारः $C_{94}C_{45}K_{10}$,
सकरः K_7 , संहारः E • कारकम्]
 $CK_{10}K_7E$; कारकः K_{82}
21c मूल्यं] conj.; मूल $CK_{82}K_{10}K_7E$ •
विनाशार्थः] $CK_{82}K_{10}K_7E$; विनाशार्थः K_{82}^{ac}
21d उत्कोचः] $CK_{82}K_7$; उत्कोचं K_{10} , उत्कोच E
21ef विजानीयाद्रः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$;
विजानीया द्रः C_{02}
22c तं च स्तेनं] C_{94} ; तश्च स्तेन C_{45} , तं च स्तेयं K_{82} ,
तश्च तेय K_{10} , सो ऽपि तेन $C_{02}E$, तश्च तेन K_7
22d हारकम्] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$; हारकः C_{02} ,
हारका K_{82}^{ac} हारकाः K_{10}
23a परस्वार्थं] $C_{94}C_{02}K_{82}K_7$; परस्वार्थ $C_{45}K_{10}$,
परस्यार्थ E • हरेद्यदि] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$;
हरेद्यदि C_{45}

चौरलक्षणकाश्चान्ये कूटकापटिका नराः ॥ ४:२३ ॥

दुर्बलार्जवबालेषु च्छद्मना वा बलेन वा ।

अपहृत्य धनं मूढः स चोरश्चोर उच्यते ॥ ४:२४ ॥

नास्ति स्तेयसमं पापं नास्त्यधर्मश्च तत्समः ।

नास्ति स्तेनसमाकीर्तिर्नास्ति स्तेनसमो ऽनयः ॥ ४:२५ ॥

नास्ति स्तेयसमाविद्या नास्ति स्तेनसमः खलः ।

नास्ति स्तेनसम अज्ञो नास्ति स्तेनसमो ऽलसः ॥ ४:२६ ॥

नास्ति स्तेनसमो द्वेष्यो नास्ति स्तेनसमो ऽप्रियः ।

नास्ति स्तेयसमं दुःखं नास्ति स्तेनसमो ऽयशः ॥ ४:२७ ॥

प्रच्छन्नो ह्रियते ऽर्थमन्यपुरुषः प्रत्यक्षमन्यो हरेत्

निक्षेपाद्धनहारिणो ऽन्यमधमो व्याजेन चान्यो हरेत् ।

23cd cf. Umāmaheśvarasāmpvāda 8.3cd: कूटकापटिकाश्चैव सत्यार्जवविवर्जिताः

23d कूटकापटिका] K_{10} ; कूटकापटिका C_{94} ,
कूटकायटिका $C_{45}C_{02}K_{82}K_7$, कूटकार्यटिका $K_{82}^{pc}E$

24a अर्जवः] $CK_{82}K_7E$; अर्जवः K_{10}

24b च्छद्मना] E ; च्छद्मना $CK_{82}K_{10}$, च्छत्माना K_7

24cd मूढः स] $CK_{82}K_7E$; मूढास्स K_{10}

24d चोरश्चोर] $C_{94}C_{02}K_{10}E$; चौर चोर C_{45} ,
चौरश्चौर K_{82} , चौरश्चोर K_7

25ab (नास्ति... तत्समः)] $CK_{82}K_{10}K_7$; omitted in E

25a स्तेयः] $K_{82}K_7$; तेन C_{94} , स्तेनः $C_{45}C_{02}K_{10}$,
omitted in E

25b असमः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$; असमं C_{02} ,
omitted in E

25cd (नास्ति... अनयः)] $CK_{82}K_{10}K_7$; omitted in E

25c स्तेनः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}$; तेन C_{02} ,
स्तेयः K_7 , omitted in E • असमाः]
 $C_{45}C_{02}K_{10}$; असमो $C_{94}K_{82}K_7$, omitted in E

25d स्तेनः] $CK_{10}E$; स्तेयः $K_{82}K_7$

26a स्तेयः] $K_{82}K_7E$; स्तेनः CK_{10} • समा]
 $C_{02}K_{10}$; समो $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$

26b स्तेनः] CK_{10} ; स्तेयः $K_{82}K_7$; तेन E

26c स्तेनः] $C_{94}C_{45}K_{10}K_7$; स्तेयः $C_{02}K_{82}E$

• असम] $CK_{82}K_7E$ (unmetr.); असमं
 K_{10} • अज्ञो] C_{45} ; अज्ञः C_{94} , अज्ञ
 $C_{02}K_{82}K_{10}K_7$, अज्ञः E

26d स्तेनः] $C_{94}C_{45}K_{10}$; स्तेयः $C_{02}K_{82}K_7$,
तेन E

27a स्तेनः] $C_{94}C_{45}K_{10}$; स्तेयः $C_{02}K_{82}K_7$,
तेन E

27b स्तेनः] K_{10} ; स्तेयः $CK_{82}K_7E$

27c स्तेयः] C_{02} ; स्तेनः $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}$, स्तेन्यः
 K_7 , तेन E

27d स्तेनः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}$; स्तेयः $C_{02}K_7$,
तेन E

28a प्रच्छन्नो] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; प्रस्थन्नो
 C_{45} • ऽर्थमन्यपुरुषः] $C_{45}K_7$; च वित्तमथवा
 $K_{82}^{pc}E$, वित्तम् $C_{94}K_{82}^{ac}K_{10}$, वित्त C_{02} •
प्रत्यक्षमन्यो] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$; प्रत्यक्षमनो
 C_{45} , प्रत्यक्ष्यमन्ये E

28b निक्षेपाद्धनः] $C_{94}C_{45}K_{82}$; निक्षेपा धनः
 $C_{02}K_{10}K_7$, निक्षेपात्रयः E • हारिणो]
 $C_{94}C_{02}K_{82}K_7E$; हारिण्यो C_{45} , हारिणा
 K_{10} • ऽन्यमधमो] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$;
ऽन्यमधनो C_{02} , ऽन्यविधयो E • चान्यो]
 $CK_{82}K_{10}K_7$; चान्या E • हरेत्] $CK_{10}K_7E$;
हरे K_{82}

अन्ये लेख्यविकल्पनाहृतधना † अन्यो हताद्वै हता †
 † अन्यः क्रीतधनो ऽपरो धयहृत † एते जघन्याः स्मृताः ॥ ४:२८ ॥
 स्तेनस्तुल्य न मूढमस्ति पुरुषो धर्मार्थहीनो ऽधमः
 यावज्जीवति शङ्कया नरपतेः संत्रस्यमानो रटन् ।
 प्राप्तःशासन तीव्रसह्यविषमं प्राप्नोति कर्मैरितः
 कालेन प्रियते स याति निरयमाक्रन्दमानो भृशम् ॥ ४:२९ ॥
 नीत्वा दुर्गतिकोटिकल्प निरयात्तिर्यत्वमायान्ति ते
 तिर्यत्वे च तथैवमेकशतिकं प्रभ्रम्य वर्षावुदम् ।
 मानुष्यं तदवाप्नुवन्ति विपुले दारिद्र्यरोगाकुलम्
 तस्मादुर्गतिहेतु कर्म सकलं त्यक्त्वा शिवं चाश्रयेत् ॥ ४:३० ॥

[यमेष्वातृशंस्यम् (४)]
 अष्टमूर्तिशिवद्वेष्टा पितुर्मातुश्च यो द्विषेत् ।

29 The lower folio side in exposure 49 in K₁₀ is rather blurred and seems to be partly erased, therefore all the readings in this MS for verses 4.29–46 are rather uncertain, even if not indicated explicitly.

28c अन्ये लेख्ये ।] corr.; अन्या लेख्ये C₄₅C₀₂,
 अन्यो लेख्ये C₉₄, अन्यो लेख्ये K₈₂K₁₀K₇,
 अन्योल्लेख्ये E • •धना अन्यो] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E;
 •धन्यो C₄₅ • हताद्वै] CK₇E; हतद्वै K₈₂, हताद्वै
 K₁₀
 28d अन्यः क्रीतधनो] CK₈₂K₁₀; अन्य क्रीतधनो K₇,
 अनाश्रीतधनं E • ऽपरो धयहृत] C₉₄C₀₂K₁₀; परो
 धयहृत C₄₅, परो धनहृत K₈₂, परोधप्रहृत K₇, मदा
 ह्यपहृतं E • जघन्याः] CK₈₂K₁₀K₇; जघन्यः E
 29a स्तेनस्तुल्य] E; स्तेनस्तुल्य C₉₄C₄₅K₇ (un-
 metr.), स्तेयस्तुल्य C₀₂, स्तेयस्तुल्य K₈₂ (un-
 metr.), तेन तुल्य K₁₀ (unmetr.)
 29b यावज्जीवति] CK₈₂K₁₀K₇; यावत्तज्जीवति E •
 •पतेः] C₄₅K₁₀K₇; •पतिः C₉₄C₀₂K₈₂E •
 संत्रस्यमानो रटन्] CK₈₂K₁₀K₇; संत्रास्यमानो शठः
 E
 29c प्राप्तः •] CK₁₀K₇E; प्राप्तः K₈₂ • •सह्य •]
 CK₈₂K₇; ×× K₁₀, •सह्य • E • •विषमं]
 em.; •विषमः CK₈₂K₇E, ××× K₁₀ •
 कर्मैरितः] C₄₅C₀₂K₈₂K₇E; कर्मैरितः C₉₄,

××/रितः K₁₀
 29d निरयमाक्रन्दमानो] CK₈₂; (निर/यमाक्रन्दमानो)
 K₁₀, निरयं स क्रन्दमानो K₇, नियममाक्रन्दमानो E
 30a निरयात्तिर्यत्व •] C₄₅K₈₂; निरयान्तिर्यत्व •
 C₉₄, निरया तिर्यत्व • C₀₂, निरयात्तिर्यत्व • K₁₀,
 निरयान्तिर्यत्व • K₇, निरयान्तिर्यत्व • E
 30b तिर्यत्वे] CK₈₂K₇; (तिर्यत्वे) K₁₀, तिर्यत्त्वं
 E • तथैवमेकशतिकं] C₄₅; तथैकमेकशतिकं
 C₉₄K₈₂K₇, तथैकमेकशतिकं C₀₂, (तथै)कमेकशतिकं
 K₁₀, तथैकमेकशतिकं E • •भ्रम्य •] CK₇E;
 •भ्रम्य K₈₂, •×□म्य K₁₀ • वर्षावुदम्]
 K₇^{pc}; वर्षावुदम् C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇^{ac}, वर्षावुदः
 C₀₂E
 30c मानुष्यं] C₉₄C₀₂K₈₂K₇E; मानुष्य C₄₅
 (unmetr.), (मानुष्य) K₁₀ (top of akṣaras
 lost) • विपुले] CK₈₂K₇; विपुले K₁₀ (top
 of akṣaras lost), विपुलं E • दारिद्र्य •]
 CK₈₂K₇; *रि* K₁₀, दारिद्र्य • E
 30d तस्मादु •] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; तस्मा दु • C₀₂,
 (तस्मा दु) K₁₀ • चाश्रयेत्] CK₁₀K₇E; चाश्रय
 K₈₂
 31a •शिव •] CK₈₂K₁₀E; •शिवं K₇

गवां वा अतिथेर्द्वेष्टा नृशंसाः पञ्च एव ते ॥ ४:३१ ॥
 अष्टमूर्तिः शिवः साक्षात्पञ्चव्योमसमन्वितः ।
 सूर्यः सोमश्च दीक्षश्च दूषकः तन्नृशंसकः ॥ ४:३२ ॥
 पिताकाशसमो ज्ञेयो जन्मोत्पत्तिकरः पिता ।
 पितृदैवतमादित्यमानृशंस तमन्वितः ॥ ४:३३ ॥
 पृथ्व्या गुरुतरी माता को न वन्देत मातरम् ।
 यज्ञदानतपोवेदास्तेन सर्वं कृतं भवेत् ॥ ४:३४ ॥
 गावः पवित्रं मङ्गल्यं देवतानां च देवताः ।
 सर्वदेवमया गावस्तस्मादेव न हिंसयेत् ॥ ४:३५ ॥
 जातमात्रस्य लोकस्य गावस्त्राता न संशयः ।

35a ≈ Viṣṇusmṛti 23.57c: गावः पवित्रमङ्गल्यं (गोषु लोकाः प्रतिष्ठिताः) cf. also MBh Indices 13.15.33:
 गावः पवित्रं परमं गोषु लोकाः प्रतिष्ठिताः and Agnipurāṇa 291.1cd: गावः पवित्रा माङ्गल्या गोषु लोकाः प्रतिष्ठिताः 35c =
 Viṣṇudharmottarapurāṇa 3.291.25c

- 31c गवां वा] C₉₄C₀₂K₈₂K₇E; अवाप्त्वा C₄₅,
 ★★(म्वा) K₁₀ • अतिथेर्द्वे.] C₉₄C₄₅K₁₀K₇E;
 अतिथिर्द्वे. C₀₂, अतिथेर्द्वे. K₈₂
 31d नृशंसाः] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀; नृशंसा C₄₅K₇E
 32a मूर्तिः] CK₈₂K₁₀K₇; मूर्ति. E
 32b न्वितः] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; न्विताः C₀₂K₁₀
 32c सूर्यः] CK₈₂; सूर्य. K₁₀K₇, सूर्य. E •
 दीक्ष.] CK₈₂K₇; दीक्ष. K₁₀, दीक्ष. E
 32d तनु.] em. TÖRZSÖK; स नु. CK₈₂K₁₀K₇E
 33b करः पिता] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; करः पिता
 K₁₀, करपिताः C₀₂
 33c देवत.] C₉₄C₀₂K₈₂K₇E; देवत. C₄₅,
 वत. K₁₀
 33cd दित्यमानृशंस तमन्वितः] em.; दित्यमानृशंस
 तमन्वितः C₉₄C₄₅, दित्यमानृशंस तमन्वितः C₀₂K₁₀,
 दित्य अनृशंस तमन्वितः K₈₂, दित्यमानृशंस तमन्वितः
 K₇, दित्यमानृशंस ततो ऽन्वितः E
 34a पृथ्व्या] C₉₄C₄₅K₇; पृथ्व्या C₀₂K₈₂, पृथ्वी
 K₁₀, पृथ्व्या E
 34b वन्देत] C₉₄K₈₂K₁₀K₇E; वन्देन वन्देत C₄₅,
 वन्देत C₀₂
 34d सर्व] em.; सर्व CK₈₂K₁₀K₇E
 35a पवित्रं] CK₈₂K₇E; पवित्र. K₁₀ • मङ्गल्यं]
 C₉₄C₄₅K₈₂; मङ्गल्य. K₁₀, माङ्गल्यं C₀₂K₇E
 • देवताः] CK₇; देवताः K₈₂, देवताः K₁₀, देवता
 E
 35d स्मादेव] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇; स्मादुव
 C₄₅, स्माद्वाव E
 36a जातमात्रस्य लोकस्य] C₉₄C₀₂K₈₂K₇E;
 जातमात्र(स्य लोकस्य) K₁₀, सतसातस्य C₄₅^{ac}, सतसातस्य
 नोकस्य C₄₅^{pc}

घृतं क्षीरं दधि मूत्रं शकृत्कर्षणमेव च ॥ ४:३६ ॥
 पञ्चामृतं पञ्चपवित्रपूतं
 ये पञ्चगव्यं पुरुषाः पिबन्ति ।
 ते वाजिमेधस्य फलं लभन्ति
 तदक्षयं स्वर्गमवाप्नुवन्ति ॥ ४:३७ ॥
 गोभिर्न तुल्यं धनमस्ति किञ्चिद्
 दुहन्ति बाह्यन्ति बहिश्चरन्ति ।
 तृणानि भुक्त्वा अमृतं स्रवन्ति
 विप्रेषु दत्ताः कुलमुद्धरन्ति ॥ ४:३८ ॥
 गवाह्निकं यश्च करोति नित्यं
 शुश्रूषणं यः कुरुते गवां तु ।
 अशेषयज्ञतपदानपुण्यं
 लभत्यसौ तमनृशंसकर्ता ॥ ४:३९ ॥

36 See a passage in Śivadharmottara 12.92 ff. (especially 12.92, 100, 102–104) that seems closely related to VSS 4.36–39: तृणानि खादन्ति वसन्त्यरण्ये पिबन्ति तोयान्यपरिग्रहाणि । दुहन्ति बाह्यन्ति पुनन्ति पापं गवां रसैर्ज्जीवति जीवलोकः ॥ ९२ ॥ कुतस्तेषां हि पापानि येषां गृहमलङ्कृतं । सततं बालवत्साभिर् गोभिः श्रीभिर् इव स्वयं ॥ ९३ ॥ ये कुर्वन्ति गवां भक्तिं तृणतोयप्रदानतः । प्रणसरोहनाद्यैश्च गवां लोकं व्रजन्ति ते ॥ ९४ ॥ तृणतोयप्रदेशेषु नीत्वा यत्नेन मातरः । ये रक्षन्ति सदा गोपाः शिवलोके व्रजन्ति ते ॥ ९५ ॥ ये शिवाय गुरोर्वापि गां प्रयच्छन्ति भक्तिः । ते मोदन्ति शिवलोके भोगैः कल्पायुतचराः ॥ ९६ ॥ निवेद्य गोरसं भक्त्या शिवाय शिवयोगिने । सर्वान्कामानवाप्नोति शिवलोकमितो गतः ॥ ९७ ॥ इहलोकसुखार्थाय परलोकहिताय च । सर्वस्वेनापि गान्तस्मादादादौ विपश्चितेः ॥ ९८ ॥ अहो सुमहदाश्चर्यमहो सुष्ठु सुभाषितं । यत्पवित्रश्च मृष्टश्च गोरसो बुद्धिबद्धनः ॥ ९९ ॥ गोमता निर्जिताः लोका वृताशागोमतार्जिताः । गोमता निर्जितः स्वर्गः समस्तं गोमता जितं ॥ १०० ॥ गावो बन्धुर्मनुष्याणां गावश्च धनमुत्तमं । गावो येषां गृहे न स्युरबन्धुरिव तद्गृहं ॥ १०१ ॥ स्युद्धा तु गावः शमयन्ति पापं दत्त्वा तु गावस्त्रिदिवं नयन्ति । संरक्षिताश्चोपनयन्ति वित्तं गोभिर्न तुल्यं धनमस्ति किञ्चित् ॥ १०२ ॥ सम्पन्नमश्नाति ददाति नित्यं पापापहं मित्रविवर्द्धनं च । स एव चार्थः परिभुज्यते च गोभिर्न तुल्यं धनमस्ति किञ्चित् ॥ १०३ ॥ तृणानि शुष्काणि वने चरित्वा पीत्वा च तोयान्यमृतं स्रवन्ति । यद्गोमयाद्यैश्च पुनन्ति लोकान्गोभिर्न तुल्यन्धनमस्ति किञ्चित् ॥ १०४ ॥ स एव लोके परमः पवित्रो गवां रसः पुष्टि विवर्द्धनश्च । अश्नाति नित्यं विविधान्युक्तामिष्टश्चरं येन शिव प्रसादात् ॥ १०५ ॥ ... etc. 38a = ŚDhU 12.102d, 103d, 104d; cf. MBh 13.51.26cd: गोभिस्तुल्यं न पश्यामि धनं किञ्चिदिहाच्युत

36d शकृत्क०] C₉₄C₀₂K₈₂K₇E; शकृत्क०
 K₁₀, क्षत्क० C₄₅
 37a ऽपवित्रपूतम्] C₀₂K₈₂E; ऽपवित्रपूतम् C₉₄ (un-
 metr.), ऽपवित्रं C₄₅ (unmetr.), ऽपवित्रपूत
 K₁₀, ऽपवित्रपूतं K₇ (unmetr.)
 37b ऽगव्यं] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; ऽगव्या C₀₂,
 ऽगव्या K₁₀ • पुरुषाः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇;
 पुरुषा C₀₂, पुरुषः E • पिबन्ति] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E;
 विवन्ति C₀₂
 37c लभन्ति] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; भवन्ति C₀₂
 37d स्वर्ग०] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; स्व० C₄₅
 38a गोभिर्न तु०] K₇; न गोभिस्तु० CK₈₂K₁₀ (un-
 metr.), न गावतु० E
 38d दत्ताः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; दत्ता C₀₂,
 दत्ता E
 39a गवाह्निकं] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; गवाह्निकं
 C₉₄ • यश्च करोति] CK₈₂K₁₀K₇; यः प्रकरोति
 E
 39b गवां तु] C₄₅K₇; गवान्तु C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀,
 गवानाम् E
 39c ऽतप०] CK₈₂K₇; ऽतप० K₁₀, ऽजप० E
 535 39d लभत्यसौ तमनृशंसकर्ता] C₄₅K₈₂K₁₀K₇;

अतिथिं यो ऽनुगच्छेत अतिथिं यो ऽनुमन्यते ।
 अतिथिं यो ऽनुपूज्येत अतिथिं यः प्रशंसते ॥ ४:४० ॥
 अतिथिं यो न पीड्येत अतिथिं यो न दुष्यति ।
 अतिथिप्रियकर्ता यः अतिथेः परिचारकः ।
 अतिथेः कृतसंतोषस्तस्य पुण्यमनन्तकम् ॥ ४:४१ ॥
 आसनेनार्घपाद्येन पादशौचजलेन च ।
 अन्नवस्त्रप्रदानैर्वा सर्वं वापि निवेदयेत् ॥ ४:४२ ॥
 पुत्रदारात्मना वापि यो ऽतिथिमुपूजयेत् ।
 श्रद्धया चाविकल्पेन अक्लीबमानसेन च ॥ ४:४३ ॥
 न पृच्छेद्भोत्रचरणं स्वाध्यायं देशजन्मनी ।
 चिन्तयेन्मनसा भक्त्या धर्मः स्वयमिहागतः ॥ ४:४४ ॥
 अश्वमेधसहस्राणि राजसूयशतानि च ।
 पुण्डरीकसहस्रं च सर्वतीर्थतपःफलम् ॥ ४:४५ ॥

44ab = Uttarottara 10.7ab = Umāmaheśvarasaṃvāda 6.11ab ≈ MBh 13.62.18ab: न
 पृच्छेद्भोत्रचरणं स्वाध्यायं देशमेव वा

लभत्यसौ भमनृशंसकर्ता C₉₄, लभत्यसौ तमनृतं स कर्ता
 C₀₂, भवत्यसौ धर्ममशेषकर्ता E
40d प्रशंसते] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; प्रशंस्यते
 C₀₂
41a न पीड्येत] C₉₄C₄₅K₈₂E; न गच्छेत (eye-
 skip to □□ □.□□□) C₀₂, न पीड्येत K₁₀,
 निपीड्येत K₇
41b अतिथिं] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; अति C₀₂,
 *** K₁₀ • न दुष्यति] C₉₄C₀₂K₈₂K₇E;
 नुदुष्यति C₄₅, *दुष्यति K₁₀
41c अतिथिः] C₉₄K₈₂; अतिथिं C₄₅C₀₂K₇E,
 अतिथिं K₁₀ • प्रियः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E;
 प्रियः C₀₂ • यः] C₄₅C₀₂K₁₀K₇E; यः C₉₄,
 य K₈₂
41e अतिथेः] C₄₅C₀₂K₇; अतिथिः C₉₄K₈₂K₁₀,
 अतिथिं E
41ef संतोषस्तस्य] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; संता

यस्य C₄₅
41f पुण्यः] CK₈₂K₁₀E; पूनः K₇
42a आर्घ्यः] CK₈₂K₁₀K₇; आर्घ्यः E
42c अन्नवः] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; अन्नम् C₀₂,
 अन्नवः K₁₀
42d निवेदयेत्] CK₈₂K₁₀K₇; प्रदापयेत् E
43a दारात्मना] em.; दारात्मनो C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇,
 दारात्मनो C₉₄, दारात्मको E
43b पूजयेत्] C₉₄K₈₂E; पूज्यते C₄₅C₀₂K₁₀,
 पूजते K₇
43c श्रद्धया] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; श्रद्धया C₀₂
 • चाविकल्पेन] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; चापि
 कल्पेन C₉₄
44a चरणं] CK₈₂K₁₀K₇; प्रवरं E
44b देशजन्मनी] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; देशजन्मना
 C₉₄
44c चिन्तयेन्मः] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀E; चिन्तयेन्मः
 C₄₅, चिन्तयेन्मः K₇
44d गतः] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; गताः C₀₂,
 गतमः K₁₀
45b सूर्यः] C₉₄K₈₂K₇E; सूर्यः C₄₅C₀₂,
 सूर्यः K₁₀
45d तपः] CK₈₂K₁₀E; तपः K₇ (unmetr.)

अतिथिर्यस्य तुष्येत नृशंसमतमुत्सृजेत् ।
 स तस्य सकलं पुण्यं प्राप्नुयान्नात्र संशयः ॥ ४:४६ ॥
 † न गतिमतिथिज्ञस्य गतिमाप्नोति कर्हिचित् † ।
 तस्मादतिथिमायान्तमभिगच्छेत्कृताञ्जलिः ॥ ४:४७ ॥
 सक्तुप्रस्थेन चैकेन यज्ञ आसीन्महाद्भुतः ।
 अतिथिप्राप्तदानेन स्वशरीरं दिवं गतम् ॥ ४:४८ ॥
 नकुलेन पुराधीतं विस्तरेण द्विजोत्तम ।
 विदितं च त्वया पूर्वं प्रस्थवार्त्ता च कीर्तिता ॥ ४:४९ ॥

[यमेषु दमः (५)]

दम एव मनुष्याणां धर्मसारसमुच्चयः ।
 दमो धर्मो दमः स्वर्गो दमः कीर्तिर्दमः सुखम् ॥ ४:५० ॥
 दमो यज्ञो दमस्तीर्थं दमः पुण्यं दमस्तपः ।
 दमहीनमधर्मश्च दमः कामकुलप्रदः ॥ ४:५१ ॥
 निर्दमः करि मीनश्च पतङ्गभ्रमरमृगाः ।
 त्वग्जिह्वा च तथा घ्राणा चक्षुः श्रवणमिन्द्रियाः ॥ ४:५२ ॥

47cd = Vāyupurāṇa 2.17.8 = Brahmaṇḍapurāṇa 2.15.8; ≈ Śivadharmottara 4.44ab: तस्मादतिथिमायान्तमनुगच्छेत्कृताञ्जलिः
 50b cf. Mahābhārata Indeces 14.4.2477: श्रोतुम् इच्छामि कात्स्न्येन धर्मसारसमुच्चयम्

- 46b नृशंसमतमुत्सृजेत्] $C_{94}K_{82}K_7$; नृशंसमत उत्सृजेत् C_{45} , नृशंसकमममुत्सृजेत् C_{02} , नृसमतमुत्सृजेत् K_{10} , न संशय समश्रुते E
 47a न गतिम०] $C_{94}C_{45}K_{10}K_7$; न गति ना० K_{82} , न तिथिम० $C_{02}E$
 47b कर्हिचित्] $C_{94}E$; कर्हिचित् $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$
 47c यान्त०] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; यान्ति० C_{02}
 48a सक्तु०] em.; शक्तु० $C_{94}C_{45}$, शक्तु० C_{02} , शक्तु० $K_{82}K_7$, शक्तु० K_{10} , शक्ति० E • चैकेन] $CK_{82}K_{10}E$; चैकेन K_7
 48b आसीन्महाद्भुतः] corr.; आसीन्महाद्भुतः $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}$, आसी महाद्भुतः C_{02} , आसीन्महाद्भुतः K_7 , आसीन्महाद्भुतम् E
 48c दानेन] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; दानेन C_{02}
 48d स्व०] $CK_{82}K_{10}$; स्व० K_7 , स्व० E •
 ०गतम्] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; ०गतः C_{02}
 49b ०त्तम] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$; ०त्तमम् C_{02} , ०त्तमः E
 49d कीर्तिता] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$; कीर्तितम् C_{02} , कीर्तिताः E
 50b धर्मसार०] em.; धर्मः सार० $CK_{82}K_{10}K_7$, धर्मभार० E
 50c स्वर्गो] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; स्वर्गः C_{02}
 50d कीर्तिर्द०] $C_{94}C_{45}K_{10}E$; कीर्ति द० $C_{02}K_{82}K_7$
 51a दमस्ती०] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; दम ती० C_{45}
 51d दमः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$; दम C_{02} , दमं E • काम०] $CK_{82}K_{10}E$; कामं K_7
 52a ०दमः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; ०दम C_{02}
 52b ०भ्रमर०] $CK_{82}K_{10}E$ (unmetr.); ०भ्रम(रा)० K_7
 52c घ्राणा] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7E$; घ्राणं C_{45} , घ्राण C_{02}
 52d ०न्द्रियाः] $CK_{82}K_{10}K_7$; ०न्द्रियः E

दुर्जयेन्द्रियमेकैकं सर्वे प्राणहराः स्मृताः ।
 दमं यो जयते सम्यग्निर्दमो निधनं व्रजेत् ॥ ४:५३ ॥
 मृगे श्रोत्रवशान्मृत्युः पतङ्गाश्चक्षुषोर्मृताः ।
 प्राणया भ्रमरो नष्टो नष्टो मीनश्च जिह्वया ॥ ४:५४ ॥
 स्पर्शेन च करी नष्टो बन्धनावासदुःसहः ।
 किं पुनः पञ्चभुक्तानां मृत्युस्तेभ्यः किमद्भुतम् ॥ ४:५५ ॥
 पुरुरवो ऽतिलोभेन अतिकामेन दण्डकः ।
 सागराश्चातिदर्पेण अतिमानेन रावणः ॥ ४:५६ ॥
 अतिक्रोधेन सौदास अतिपानेन यादवाः ।
 अतितृष्णाच्च मान्धाता नहुषो द्विजवज्ञया ॥ ४:५७ ॥
 अतिदानाद्धर्लिर्नष्ट अतिशौर्येण अर्जुनः ।
 अतिद्यूतान्नलो राजा नृगो गोहरणेन तु ॥ ४:५८ ॥
 दमेन हीनः पुरुषो द्विजेन्द्र
 स्वर्गं च मोक्षं च सुखं च नास्ति ।

54 Cf. Buddhacarita 11.35: गीतैर्हियन्ते हि मृगा वधाय रूपार्थमग्नौ शलभाः पतन्ति । मत्स्यो गिरत्यायसमामिषार्थं तस्मादनर्थं विषयाः फलन्ति ॥ 58 After this verse, E adds: तस्माद्दमं सदा स रक्षेत् अति सर्वत्र वर्जयेत् (understand: तस्माद्दमं सदा रक्षेत् अति सर्वत्र वर्जयेत्)

- 53b सर्वे] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; सर्वं C₄₅ •
 ०हराः] CK₈₂K₁₀K₇; ०हरा E
 53d व्रजेत्] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; व्रजे× C₉₄
 54a मृगे] CK₈₂K₇; मृगो K₁₀E • श्रोत्रं •]
 C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E; श्रोत्रं C₀₂, श्रोतं K₇ •
 ०वशां •] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; ०वचशां C₄₅
 54b पतङ्गाश्च •] CK₈₂K₁₀K₇; पतङ्गा च • E •
 ०भोर्मृताः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E; ०सो मृताः C₀₂,
 ०पो मृताः K₇
 54c प्राणया] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; प्रातया C₄₅
 54cd नष्टो नष्टो] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; नष्टो
 C₄₅
 55b ०सदुःसहः] C₉₄C₀₂K₈₂K₇E; ०सदुःसह C₄₅,
 ०सुदुःसहः K₁₀
 55c पुनः] C₉₄C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; पुन C₉₄
 55d तेभ्यः] CK₈₂K₁₀K₇; तेभ्य E
 56a पुरुरवो] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; पुरुरवे C₀₂,
 पुरुरवां E • तिलोभेन अतिकामेन] CK₈₂K₁₀K₇;
 तिकामेन अतिलोभेन E
 56b दण्डकः] CK₈₂K₁₀K₇; पुण्डकः E
 56a सागरां] em.; सगरं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E,
 सागरं C₀₂
 57b अतिपानेन] CK₈₂K₁₀K₇; अतिपापेन E
 57c अतितृष्णाच्च मान्धाता] conj.; अतितृष्णा च मान्धातो
 C₉₄, अतितृष्णा च मान्धातो C₄₅C₀₂K₈₂K₇,
 अतितृष्णा च मन्धातो K₁₀, अतितृष्णा च मानाच्च च E
 57d नहुषो] CK₈₂K₇E; नहुषो K₁₀
 58a ०नष्ट] C₉₄K₈₂K₁₀K₇E; ०नष्टो C₄₅, नष्टो
 C₀₂
 58c अतिद्यूतान्नलो] C₉₄C₀₂K₁₀K₇; अतिद्यूतान्नरो
 C₄₅K₈₂, अतिख्यातान्नलो E
 58d नृगो गो •] E; नृगज्ञो C₉₄C₀₂K₁₀K₇, नृगं
 गो • C₄₅K₈₂
 59a हीनः पुरुषो द्विजेन्द्र] CK₈₂K₇; हीन पुरुषो द्विजेन्द्र
 K₁₀, हीनं पुरुषं द्विजेन्द्रः E

विज्ञानधर्मकुलकीर्तिनाश

भवन्ति विप्र दमया विहीनाः ॥ ४:५९ ॥

[यमेषु घृणा (६)]

निर्घृणो न परत्रास्ति निर्घृणो न इहास्ति वै ।

निर्घृणे न च धर्मो ऽस्ति निर्घृणे न तपो ऽस्ति वै ॥ ४:६० ॥

परस्त्रीषु परार्थेषु परजीवापकर्षणे ।

परनिन्दापरान्नेषु घृणां पञ्चसु कारयेत् ॥ ४:६१ ॥

परस्त्री शृणु विप्रेन्द्र घृणीकार्या सदा बुधैः ।

राज्ञी विप्री पस्त्राजा स्वयोनिपरयोनिषु ॥ ४:६२ ॥

परार्थे शृणु भूयो ऽन्य अन्यायार्थमुपार्जनम् ।

आढप्रस्थतुलाव्याजैः परार्थं यो ऽपकर्षति ॥ ४:६३ ॥

जीवापकर्षणे विप्र घृणीकुर्वीत पण्डितः ।

वनजावनजा जीवा विलगाश्चरणाचराः ॥ ४:६४ ॥

परनिन्दा च का विप्र शृणु वक्ष्ये समासतः ।

देवानां ब्राह्मणानां च गुरुमातातिथिद्विषः ॥ ४:६५ ॥

परान्नेषु घृणा कार्या अभोज्येषु च भोजनम् ।

63b cf. Bhagavadgītā 16.12: आशापाशशतैर्वद्धाः कामक्रोधपरायणाः । ईहन्ते कामभोगार्थमन्यायेनार्थसंचयान् ॥ 65cd These two pādas are illegible in K₁₀

59c नाश] C₄₅; नाशो E नाम C₉₄C₀₂K₈₂,
नश्च K₁₀, नागा K₇

59d विप्र] CK^{ac}₈₂K₁₀E; विप्रा K^{pc}₈₂K₇ • दमया]
C₉₄C₄₅^{pc}C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; दया C^{ac}₄₅

60a निर्घृणो] C₉₄C₄₅K₁₀; निर्घृणो C₀₂K₇, निर्घृण
K^{ac}₈₂, निर्घृणे K^{pc}₈₂, निर्घृणे E

60b निर्घृणो] C₉₄C₄₅K^{ac}₈₂K₁₀; निर्घृणो C₀₂K₇,
निर्घृणे K^{pc}₈₂E

60c निर्घृणे] C₉₄C₄₅K₁₀E; निर्घृणे C₀₂K₈₂K₇

60d निर्घृणे] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E; निर्घृणे C₀₂K₇

61b जीवापकर्षणे] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇; जीवापकर्षणे
C₄₅, जीवापकर्षणे E

61c परनिन्दा •] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; परनिन्द★ •

C₉₄ • परान्नेषु] CK₈₂K₇E; परान्नेषु K₁₀
61d घृणां] C₉₄C₄₅K₈₂K₇; घृणा C₀₂K₁₀E

62a घृणी •] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; घृणा C₄₅
62c ब्राजा] CK₇; ब्राजी K₈₂K₁₀, ब्राज्या E

62d पर •] CK₈₂K₇E; पर • K₁₀

63b अन्याया •] CK₈₂K₇E; अन्याया • K₁₀ •
• र्जनम्] CK₈₂K₇E; • र्ज्वम् K₁₀

63c तुला •] CK₈₂K₇E; तुला • K₁₀

63d र्थ •] C₉₄C₄₅K₈₂E; र्थ C₀₂, र्थ K₁₀,
• र्थ K₇

64a विप्र] C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; विप्र C₉₄, विप्रे
C₀₂

64b घृणी •] CK₈₂K₁₀K₇; घृणां E

64c वनजावनजा] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀E; वनजावनजा
C^{ac}₄₅, वनजा वनिजा C^{pc}₄₅, वनज विनजा K₇

64d विलगाश्चरणाचराः] corr.; विलगाश्चरणाचराः
C₉₄C₄₅K₇, विलगोचरगोचरः C₀₂E, विलगोचरगोचराः
K₈₂, विलगाश्चरणाचराः K₁₀

65b वक्ष्ये] CK₈₂K₁₀K₇; वक्ष्या E

66b अभोज्येषु] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; अभोज्ये
C₄₅

सूतके मृतके शौण्डे वर्णभ्रष्टकुले नटे ॥ ४:६६ ॥
 एते पञ्चघृणासु सक्तपुरुषाः स्वर्गार्थमोक्षार्थिनः
 लोके ऽनिन्दनमाप्नुवन्ति सततं कीर्तिर्यशोऽलंकृतम् ।
 प्रज्ञाबोधश्रुतिं स्मृतिं च लभते मानं च नित्यं लभेत्
 दाक्षिण्यं स भवेत्स आयुष परं प्राप्नोति निःसंशयः ॥ ४:६७ ॥

[यमेषु पञ्चविधो धन्यः (७)]

चतुर्मौनश्चतुःशत्रुश्चतुरायतनं तथा ।
 चतुर्ध्यानं चतुष्पादं पञ्चधन्यविधोच्यते ॥ ४:६८ ॥
 चतुर्मौनस्य वक्ष्यामि शृणुष्ववहितो भव ।
 पारुष्यपिशुनामिथ्यासम्भिन्नानि च वर्जयेत् ॥ ४:६९ ॥
 कामः क्रोधश्च लोभश्च मोहश्चैव चतुर्विधः ।
 चतुःशत्रुर्निहन्तव्यः सो ऽरिहा वीतकल्मषः ॥ ४:७० ॥
 चतुरायतनं विप्र कथयिष्यामि तच्छृणु ।
 करुणा मुदितोपेक्षा मैत्री चायतनं स्मृतम् ॥ ४:७१ ॥
 चतुर्ध्यानाधुना वक्ष्ये संसारार्णवतारणम् ।

66 This verse is mostly illegible in K₁₀ 69cd cf. Divyāvadāna 186.21: आर्य, किमेभिः कर्म
 कृतम्येनैवंविधानि दुःखानि प्रत्यनुभवन्तीति? स कथयति । एते प्राणातिपातिका अदत्तादायिकाः काममिथ्याचारिका मृषावादिताः पैशुनिकाः
 पारुषिकाः संभिन्नप्रलापिका अभिध्यालवो व्यापन्नचित्ता मिथ्यादृष्टिकाः ।

66c शौण्डे] K₈₂; सौण्डे C₉₄C₀₂K₇, शौण्डे
 C₄₅, सौण्डे K₁₀, सौण्डो E
 67a पुरुषाः] K₇; पुरुषः CK₈₂K₁₀E • • र्थिनः]
 K₇^{pc}; र्थिनां CK₈₂K₁₀E, र्थिना K₇^{ac}
 67b ऽनिन्दनमाप्नुवन्ति] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇;
 ऽनिन्दनमाप्नुवन्ति C₀₂, नन्दनवायुवन्ति E
 67c श्रुतिं] K₇; श्रुतिः CK₈₂K₁₀E • नित्यं]
 C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; नित्य C₄₅
 67d स आयुष] em.; समायुष CK₇, समायुषः K₈₂
 (unmetr.), समायुष K₁₀, स मातुष E •
 निःसंशयः] CK₁₀K₇E; निःसंशयः K₈₂
 68a चतुर्मौनः] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; चतुर्मौनः C₀₂,
 चतुर्मौनः K₁₀
 68ab चतुःशत्रुश्च] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; चतुःशत्रु

चः C₀₂, चतुःशत्रु चः E
 68b चतुरायतनं] C₄₅C₀₂K₈₂K₇E; चतुरायतनं
 C₉₄, चतुरायतनम् K₁₀
 68c पादं] CK₇E; पादः K₈₂, ★★ K₁₀
 68d पञ्चधन्यः] CK₈₂K₁₀K₇; धन्यपञ्चः E
 69a मौनस्य] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; मौनस्य
 C₄₅
 69c पारुष्यः] CK₁₀K₇E; पारुष्यं K₈₂ •
 पिशुनाः] CK₈₂K₁₀K₇; पिण्डानाः E
 70c चतुःशत्रुर्निः] C₉₄C₄₅E; चतुःशत्रु निः C₀₂K₈₂K₁₀K₇
 70d सो ऽरिहा] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇; स्रोरिहा
 C₄₅, सर्वथा E
 71c मुदितोः] CK₈₂K₁₀K₇; मुदितौ E
 71d चायतनं] C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; चायतन C₉₄,
 चायतनः C₄₅

आत्मविद्याभवः सूक्ष्मं ध्यानमुक्तं चतुर्विधम् ॥ ४:७२ ॥
 आत्मतत्त्वः स्मृतो धर्मो विद्या पञ्चसु पञ्चधा ।
 षट्त्रिंशाक्षरमित्याहुः सूक्ष्मतत्त्वमलक्षणम् ॥ ४:७३ ॥
 चतुष्पादः स्मृतो धर्मश्चतुराश्रममाश्रितः ।
 गृहस्थो ब्रह्मचारी च वानप्रस्थो ऽथ भैक्षुकः ॥ ४:७४ ॥
 धन्यास्ते यैरिदं वेत्ति निखिलेन द्विजोत्तम ।
 पावनं सर्वपापानां पुण्यानां च प्रवर्धनम् ॥ ४:७५ ॥
 आयुः कीर्तिर्यशः सौख्यं धन्यादेव प्रवर्धते ।
 शान्तिः पुष्टिः स्मृतिर्मेधा जायते धन्यमानवे ॥ ४:७६ ॥
 [यमेष्वाप्रमादः (८)]
 प्रमादस्थान पञ्चैव कीर्तयिष्यामि तच्छृणु ।
 ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयो गुर्वङ्गनागमम् ।
 महापातकमित्याहुस्तत्संयोगी च पञ्चमः ॥ ४:७७ ॥
 अनृतं च समुत्कर्षे राजगामी च पैशुनः ।

74cd = MBh 12.234.13ab ≈ MBh 14.4513ab etc. 77c-f ≈ MBh Indexes 12.30: ब्रह्महत्या
 सुरापानं स्तेयं गुर्वङ्गनागमम् । महान्ति पातकान्याहुः संयोगं चैव तैः सह ॥ ≈ Manu 11.55 (in Olivelle's edition):
 ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वङ्गनागमः । महान्ति पातकान्याहुः संसर्गश्चापि तैः सह ॥ See also Yājñavalkyasmṛiti 3.227:
 ब्रह्महा मद्यपः स्तेनस्तथैव गुरुतल्पगः । एते महापातकिनो यश्च तैः सह संवसेत् ॥

72c भवः] $C_{45}C_{02}^{pc}K_{82}K_{10}K_7$; भव $C_{94}C_{02}^{ac}$,
 भव E
 72cd सूक्ष्मं ध्या०] $C_{94}K_{82}K_7E$; सूक्ष्माध्या०
 C_{45} , सूक्ष्मध्या० C_{02} , सूक्ष्मध्यान० K_{10}
 72d नमुक्तं चतुर्विधम्] $C_{02}K_{10}$; नमुक्तश्चतुर्विधम्
 C_{94} , नमुक्तश्चतुर्विधः $C_{45}K_{82}$, नमुक्तं चतुर्विधिं
 K_7 , नयज्ञश्च E
 73a स्मृतो] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$; स्मृता $C_{02}E$ •
 धर्मो] $CK_{82}K_{10}K_7$; धन्या E
 73cd आहुः सू०] $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; आ★★
 C_{94}
 74ab धर्मश्च०] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$; धर्म च०
 $C_{02}K_{10}$
 74b श्रितः] $CK_{82}K_{10}E$; श्रिताः K_7
 74d भैक्षुकः] $CK_{82}K_{10}K_7$; भक्षकः E
 75a यैरिदं] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7E$; यैरिदं $C_{45}C_{02}$ •
 वेत्ति] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; वेत्ति C_{02}
 75d प्रवर्धनम्] $CK_{82}K_{10}K_7$; प्रवर्धनः E
 76b धन्यादेव] $CK_{82}K_{10}K_7$; धर्मादेव E
 76c पुष्टिः] $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; *ष्टिः C_{94}
 • स्मृतिर्मेधा] $C_{94}C_{45}K_{10}K_7E$; स्मृति मेधा
 $C_{02}K_{82}$
 76d मानवे] em.; मानवः $CK_{82}K_{10}K_7E$
 77a स्थान] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}$; स्थानं $C_{45}K_7E$
 (unmetr.) • पञ्चैव] $CK_{82}K_{10}K_7$; पञ्चैव E
 77b कीर्तयिष्यामि] $CK_{82}K_7E$; कीर्तयिष्यामि K_{10}
 78a समुत्कर्षे] em.; समुत्कर्षं $C_{94}K_{82}$, समुत्कर्षं
 $C_{02}K_{10}K_7E$, समुत्कर्षं C_{45}
 78b राज०] $CK_{82}K_{10}K_7$; राज्ञी० E

गुरोश्चालीकनिर्बद्धः समानि ब्रह्महृत्यया ॥ ४:७८ ॥
 ब्रह्मो ऋग्वेदनिन्दा च कूटसाक्षी सुहृद्बधः ।
 गर्हितानाद्ययोर्जग्धिः सुरापानसमानि षट् ॥ ४:७९ ॥
 रेतोत्सेकः स्वयोन्यासु कुमारीष्वन्त्यजासु च ।
 सख्युः पुत्रस्य च स्त्रीषु गुरुतल्पसमः स्मृतः ॥ ४:८० ॥
 निक्षेपस्यापहरणं नराश्वरजतस्य च ।
 भूमिवज्रमणीनां च रुक्मस्तेयसमः स्मृतः ॥ ४:८१ ॥
 चत्वार एते सम्भूय यत्पापं कुरुते नरः ।
 महापातकपञ्चैतन् तेन सर्वं प्रकाशितम् ।
 पञ्चप्रमादमेतानि वर्जनीयं द्विजोत्तम ॥ ४:८२ ॥
 [यमेषु माधुर्यम् (९)]
 कायवाङ्मनमाधुर्यं चक्षुर्बुद्धिश्च पञ्चमः ।

✧

78 ≈ MBh 5.40.3: अनृतं च समुत्कर्षे राजगामि च पैशुनम् । गुरोश्चालीकनिर्बन्धः समानि ब्रह्महृत्यया ॥ = Manu 11.56
 ≈ Viṣṇusmṛti 37.1-4 ≈ Agnipurāṇa 168.25 79 ≈ Manu 11.57: ब्रह्मोज्झता वेदनिन्दा कौटसाक्ष्यं
 सुहृद्बधः । गर्हितानाद्ययोर्जग्धिः सुरापानसमानि षट् ॥ See also Yājñavalkyasmṛti 3.228: गुरुणामध्यधिक्षेपो वेदनिन्दा
 सुहृद्बधः । ब्रह्महृत्यासमं ज्ञेयमधीतस्य च नाशनम् ॥ 80 ≈ Manu 11.59: रेतःसेकः स्वयोनीषु कुमारीष्वन्त्यजासु च । सख्युः
 पुत्रस्य च स्त्रीषु गुरुतल्पसमं विदुः ॥ 81 = Manu 11.58

✧

78c निर्बद्धः] $C_{94}C_{45}K_7$; निबद्धस् $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}$,
 निर्बद्धस् E
 78d ब्रह्महृत्यया] $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; ब्रह्मया
 C_{94}
 79a ब्रह्मो] $CK_{82}K_{10}K_7$; ब्रह्म E
 79b सुहृद्बधः] $CK_{82}K_{10}K_7$; सकृद्बधः E
 79c नाद्ययोर्जग्धिः] em.; नञश्च यो जग्धिस् C_{94} , नञश्च
 यो जग्धि C_{45} , नञश्च योद्विप्रः C_{02} , नञं च यो जग्धिः
 K_{82} , नञं च यो जग्धिः K_{10} , नञश्च यो जवे K_7 , नञश्च
 यो विप्रः E
 80a स्वयोन्यासु] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; सुतोन्त्यासु
 C_{45}
 80c सख्युः] em.; सख्य $CK_{82}E$, KK_{10} , सख्यु
 K_7 • पुत्रस्य च स्त्रीषु] $CK_{82}K_7$; $KKKKKK$
 K_{10} , पुत्रीषु चास्त्रीषु E
 80d समः] $CK_{82}K_7$; KK_{10} , सम E
 81a निक्षेपः] $C_{94}C_{02}K_{82}K_7E$; निक्षेपः K_{10} ,

निक्षेपः C_{45}
 81b नराश्वरजतस्य] $C_{94}C_{02}K_{82}K_7E$; नराश्वरजतस्य
 K_{10} , नराणां स्वजनस्य C_{45}
 81d रुक्मस्तेयः] em.; रूय्य/ययः C_{94} , रुक्मस्तेयः
 $C_{45}C_{02}K_{82}K_7$, $KKKK K_{10}$, हृतस्तेयः E •
 समः] $C_{94}C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$; सः C_{45}^{ac} ,
 सम E
 82a एते] $CK_{82}K_7$; एते K_{10} , एव E • सम्भूय]
 $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$; संभूयो C_{02} , संभूयो K_{10}
 82c पञ्चैतन्] CE; पञ्चैतम् K_{10} , पञ्चैतन् K_7 ,
 पञ्चैते K_{82}
 82e मादम्] $CK_{82}K_{10}K_7$; माद E
 82f वर्जनीयं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; वर्जनीयो
 C_{02}
 83ab मनमाधुर्यं च०] em.; मनसा धूर्यश्च $C_{94}C_{02}K_{82}K_7$,
 मनसा/धूर्यश्च C_{45} , मनसाधूर्यश्च K_{10} , मनसा
 भूयश्च E
 83b क्षुर्बुद्धिः] $C_{94}C_{45}K_7E$; क्षुर्बुद्धिः $C_{02}K_{82}$,
 $KKK K_{10}$

सौम्यदृष्टिप्रदानं च क्रूरबुद्धिं च वर्जयेत् ॥ ४:८३ ॥
 प्रसन्नमनसा ध्यायेत्प्रियवाक्यमुदीरयेत् ।
 यथाशक्तिप्रदानं च स्वाश्रमाभ्यागतो गुरुः ॥ ४:८४ ॥
 इन्धनोदकदानं च जातवेदमथापि वा ।
 सुलभानि न दत्तानि इन्धनाग्न्युदकानि च ।
 क्षुते जीवेति वा नोक्तं तस्य किं परतः फलम् ॥ ४:८५ ॥
 [यमेष्वार्जवम् (१०)]
 पञ्चार्जवाः प्रशंसन्ति मुनयस्तत्त्वदर्शिनः ।
 कर्मवृत्त्याभिवृद्धिं च पारतोषिकमेव च ।
 स्त्रीधनोत्कोचवित्तं च आर्जवो नाभिनन्दति ॥ ४:८६ ॥
 आर्जवो न वृथा यज्ञ आर्जवो न वृथा तपः ।
 आर्जवो न वृथा दानमार्जवो न वृथाग्रयः ॥ ४:८७ ॥
 आर्जवस्येन्द्रियग्रामः सुप्रसन्नोऽपि तिष्ठति ।
 आर्जवस्य सदा देवाः काये तस्य चरन्ति ते ॥ ४:८८ ॥
 इति यमप्रविभागः कीर्तितोऽयं द्विजेन्द्र
 इह परत सुखार्थं कारयेत्तं मनुष्यः ।

- 83c °दानं च] CK₈₂K₇; ★★ K₁₀, °दानश्च E
 83d °बुद्धिं च] C₉₄K₈₂K₇; बुद्धिश्च C₄₅, °दृष्टिं च
 C₀₂E, ★★ K₁₀
 84a प्रसन्नं] CK₈₂E; (प्रसन्नं) K₁₀, प्रसन्नं K₇
 84c यथा] CK₈₂K₁₀K₇; यस्य E • °दानं]
 CK₈₂K₁₀K₇; °दातृश्च E
 84d स्वाश्रमां] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; स्वाश्रमां
 C₀₂ • °गतो] CK₈₂K₁₀E; °सतो K₇
 85b इन्धनो] CK₈₂K₁₀E; इत्वनो K₇ • जातं]
 C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; जां C₄₅
 85c सुलभानि न] CK₈₂K₁₀K₇; सुलभानि च E
 85d °दकानि] CK₈₂K₇E; °त(कानि K₁₀
 85e क्षुते] conj.; क्षुतं CK₈₂K₁₀K₇, शतं E
 86a पञ्चार्जवाः] C₉₄C₄₅K₈₂K₇; पञ्चार्जवः C₀₂,
 ★★ K₁₀, पञ्चार्जवा E • प्रशंसन्ति] CK₇;
 प्रशंसन्ति K₈₂E, (प्रससन्ति) K₁₀
 86c कर्म] C₄₅C₀₂K₈₂K₇E; ★र्म. C₉₄,
 (कम्मा) K₁₀ • °वृत्त्याभिवृद्धिं च] CK₈₂K₇;
 °वृत्तिभिवृद्धिश्च K₁₀, °वृत्त्याभिवृद्धिश्च E
 86e स्त्रीधनोत्कोचं] CK₈₂K₁₀K₇; स्त्रीधनज्ञो च E

- °वित्तं च] CK₈₂K₇E; °वित्तिश्च K₁₀
 86f आर्जवो नां] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; आर्जवश्च
 C₀₂, आर्जवनां E
 87ab आर्जवो न वृथा यज्ञ आर्जवो न वृथा तपः]
 CK₁₀K₇; omitted in K₈₂^{ac}, आर्जवो न वृथा यज्ञ
 आर्जवो न वृथा तपः K₈₂^{pc}, आर्जवो न वृथा यज्ञश्चार्जवो न
 वृथा तपः E
 87cd (आर्जवो... वृथाग्रयः)] CK₈₂K₁₀K₇;
 omitted in E
 88ab (आर्जवो... तिष्ठति)] CK₈₂K₁₀K₇;
 omitted in E
 88a °ग्रामः] C₉₄C₄₅K₇E; °ग्रामात् C₀₂K₁₀,
 °ग्रामाः K₈₂
 88d तस्य चरन्ति] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇; तस्य
 रमन्ति E, त★××न्ति C₉₄
 89a यमप्रविभागः] C₉₄C₄₅K₁₀K₇; यमविभागः
 C₀₂, यमप्रविभागः K₈₂, नियमपरिभागः E •
 द्विजेन्द्र] CK₈₂K₁₀K₇; नरेन्द्र E
 89b °येत्तं मनुष्यः] corr.; °येत्तन्मनुष्यः C₉₄K₈₂K₁₀K₇E,

दुरितमलपहारी शङ्करस्याज्ञयास्ते
भवति पृथिविभर्ता ह्येकछत्रप्रवर्ता ॥ ४:८९ ॥
॥ इति वृषसारसंग्रहे यमविभागो नामाध्यायश्चतुर्थः ॥

येत्त मनुष्यः C_{45} , येत्तमनुष्यः C_{02}
89c दुरित०] $CK_{82}K_{10}K_7$; इरित० E • ०पहारी]
 $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; ०पलपहारी C_{02} •

ज्ञयास्ते] $CK_{10}K_7E$; ज्ञयाते K_{82}
89d ०वर्ता] conj.; ०वृत्ता $CK_{10}K_7$, ०वृत्ता: $K_{82}E$
Colophon: नामाध्यायश्चतुर्थः] $CK_{82}K_{10}K_7$;
नामश्चतुर्थो ऽध्यायः E

[पञ्चमोऽध्यायः]

[नियमाः]

विगतराग उवाच ।
 कथय नियमतत्त्वं साम्प्रतं त्वं विशेषाद्
 अमृतवदनतुल्यं श्रोतुकामो गतोऽस्मि ।
 प्रकृतिदहनदग्धं ज्ञानतोयैर्निषिक्तम्
 † अपर वद मतज्ञा † नास्ति धर्मेषु तृप्तिः ॥५:१॥
 अनर्थयज्ञ उवाच ।
 श्रवणसुखमतोऽन्यत्कीर्तयिष्ये द्विजेन्द्र
 नियमकलविशेषः पञ्च पञ्च प्रकारः ।
 हरिहरमुनिभीष्टं धर्मसारं द्विजेन्द्र
 कलिकलुषविनाशं प्रायमोक्षप्रसिद्धम् ॥५:२॥
 शौचमिज्या तपो दानं स्वाध्यायोपस्थनिग्रहः ।
 व्रतोपवासमौनं च स्नानं च नियमा दश ॥५:३॥
 [नियमेषु शौचम् (१)]
 तत्र शौचादिनिर्देशं वक्ष्यामीह द्विजोत्तम ।
 शारीरशौचमाहारो मात्रा भावश्च पञ्चमः ॥५:४॥

3 = Liṅgapurāṇa 1.8.29cd-30ab

- 1 विगतराग उवाच] $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; विगत(राग उवाच) C_{94}
 1a कथय नि.] $CK_{82}K_{10}K_7$; कथयति E • तत्त्वं] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; तं C_{45} • साम्प्रतं त्वं विशेषाद्] $C_{94}K_{82}K_7E$; त्वां विशेषात् C_{45} , सांप्रत त्वं विशेषात् $C_{02}K_{10}$
 1b तुल्यं श्रो.] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; तुल्यां श्रो. C_{45} , तुल्यं श्रो. तुल्यं श्रो. K_{82}^{ac} • कामो] $CK_{82}K_{10}K_7$; कामा E
 1c दहन.] $CK_{82}K_{10}K_7$; वदन. E • निषिक्तम्] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; विमुक्तम् C_{45}
 1d अपर.] $CK_{10}K_7E$; अपरं K_{82} (unmetr.) • वदम.] $C_{94}^{pc}C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$; वद. C_{94}^{ac} , वदन. E • तज्ञा नास्ति] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$; तज्ञा(च)आस्ति C_{02} , ★★ ★ K_{10} , तज्ञानास्ति E
 2a सुख.] $CK_{82}^{pc}K_{10}K_7E$; सुख. K_{82}^{ac} • मतोऽन्यत्] $CK_{82}K_7$; मतोऽन्य K_{10} , मनोऽन्यत् E • कीर्त.] CK_7E ; कीर्ति. $K_{82}K_{10}$
 2b विशेषः] $C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; विशेषः C_{94} , विशेष C_{45} • प्रकारः] $CK_{82}K_{10}E$; प्रकारः K_7
 2d विनाशं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$; विनाश. $C_{02}E$
 3a इज्या] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$; इज्या $C_{02}K_{10}$ • दानं] $CK_{82}K_7E$; दान. K_{10}
 4a निर्देशं] CK_7E ; नियमं K_{82} , देशं K_{10}
 4c शारीर.] $CK_{82}K_7E$; शरीर. K_{10} • शौचमाहारो] $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; शौचमाहारो C_{94}
 4d मात्रा भावश्च] $C_{45}C_{02}K_{82}K_7E$; मात्रा भावं च C_{94} , मात्राभा(वश्च) K_{10}

[शरीरशौचम्]

ताडयेन्न च बन्धेत न च प्राणैर्वियोजयेत् ।
 परस्त्रीपरद्रव्येषु शौचं कायिकमुच्यते ॥५:५॥
 श्रोत्रशौचं द्विजश्रेष्ठ गुदोपस्थमुखादयः ।
 मुखस्याचमनं शौचमाहारवचनेषु च ॥५:६॥
 मूत्रविष्टासमुत्सर्गे देवताराधनेषु च ।
 मृत्योयैस्तु गुदोपस्थं शौचयीत विचक्षणः ॥५:७॥
 एकोपस्थे गुदे पञ्च तथैकत्र करे दश ।
 उभयोः सप्त दातव्या मृदः शुद्धिं समीहता ॥५:८॥
 एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् ।
 वानप्रस्थस्य त्रिगुणं यतीनां तु चतुर्गुणम् ॥५:९॥

[आहारशौचम्]

आहारशौचं वक्ष्यामि शृणुष्ववाहितो भव ।
 भागद्वयं तु भुञ्जीत भागमेकं जलं पिबेत् ।
 वायुसंचारदानार्थं चतुर्थमवशेषयेत् ॥५:१०॥

✧

8ab ≈ Manu 5.136ab: एका लिङ्गे गुदे तिस्रस्तथैकत्र करे दश **8cd** ≈ Manu 5.136cd: उभयोः सप्त दातव्या
 मृदः शुद्धिमभीप्सता **9ab** = Manu 5.137ab **9cd** ≈ Manu 5.137cd: त्रिगुणं स्याद्ब्रह्मस्थानां यतीनां तु
 चतुर्गुणम्

✧

5a ताडयेन्न] CK₈₂K₁₀E; ताडये न K₇
5d शौचं] CK₈₂K₁₀E; शौच K₇ • कायिकमुच्यते]
 CK₈₂K₁₀E; कायिकमुच्यते K₇
6a श्रोत्रं] em.; श्रोतं CK₈₂K₁₀K₇E
6b गुदोपस्थं] CK₈₂K₁₀; गुदोपस्थं K₇, गुदापस्थं
 E
6c मुखस्यां] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; मुखस्यां
 C₄₅
6cd शौचमां] C₉₄C₀₂K₈₂K₇E; शौचमां C₄₅K₁₀
7a विष्टां] CK₈₂K₇E; विष्टं K₁₀
7c मृत्योयैस्तु] C₀₂K₈₂K₁₀E; मृत्योयैस्तु C₉₄,
 मृत्योयैस्तु C₄₅, मृत्योयैस्तु K₇ • पस्थं]
 C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; पस्थं C₀₂E
8a पस्थे] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; पस्थं C₀₂K₁₀
 • गुदे] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; गुदो C₀₂K₁₀
8b तथैकत्र] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇; तथैकत्र C₄₅,
 तथैकश्च E • दश] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; दशः
 C₀₂
8c दातव्या] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; दातव्यो C₀₂E
8d मृदः] CK₇E; मृतः K₈₂, मृदा K₁₀ •
 शुद्धिं समीहता] C₉₄C₄₅K₈₂; शुद्धिसमीहता C₀₂,
 शुद्धिं समीहता K₁₀, शुद्धिः समीहता K₇, शुद्धिं
 समाहिता E
9a एतच्छौचं] C₉₄C₄₅K₈₂K₇; चेतच्छौचं C₀₂E,
 एतच्छौचं K₁₀
9b गुणं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; गुणं C₀₂
9c त्रिं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; त्रिं C₀₂
10b शृणुष्ववाहितो] C₄₅C₀₂K₈₂K₇E; शृणुष्ववाहितो
 C₉₄, शृणुष्ववाहितो K₁₀
10d पिबेत्] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; पिबेत् C₄₅
10e चारदानार्थं] CK₈₂K₁₀K₇; चारणार्थाय E

स्निग्धस्वादुरसैः षड्विराहारषड्रसैर्बुधः ।
धातुवैषम्यनाशो ऽस्ति न च रोगाः सुदारुणाः ॥५:११॥
अभक्ष्यं च न भक्षेत अपेयं न च पाययेत् ।
अगम्यं न च गम्येत अवाच्यं न च भाषयेत् ॥५:१२॥
लशुनं च पलाण्डुं च गृञ्जनं कचकानि च ।
गौरं च शूकरं मांसं वर्जयेच्च विधानतः ॥५:१३॥
छत्राकं विड्वराहं च गोमांसं च न भक्षयेत् ।
चटकं च कपोतं च जालपादांश्च वर्जयेत् ॥५:१४॥
हंससारसचक्राहकुक्कुटान्शुकश्येनकान् ।
काकोलूकं बलाकं च मत्स्यादींश्चापि वर्जयेत् ॥५:१५॥
अमेध्यांश्चापवित्रांश्च सर्वानेव विवर्जयेत् ।
शाकमूलफलानां च अभक्ष्यं परिवर्जयेत् ॥५:१६॥
मानवेषु पुराणेषु शैवभारतसंहिते ।
कीर्तितानि विशेषेण शौचाचारमशेषतः ॥५:१७॥
त्वया जिज्ञासितो ऽस्म्यद्य संक्षिप्तः कथितो मया ।

13ab cf. Manu 5.5ab: लशुनं गृञ्जनं चैव पलाण्डुं कचकानि च लशुनं ग्रामकुक्कुटम् **14ab** Cf. Manu 5.19ab: छत्राकं विड्वराहं च

- 11a** स्वादुः] CK₈₂K₇; स्वा★ K₁₀, स्वादः E
11b षड्रसैर्बुधः] C₄₅E; षड्रसैर्बुधः C₉₄K₈₂K₇,
षड्रसैर्बुधः C₀₂, षड्रसैर्बुधः K₁₀
11c वैषम्यनाशो ऽस्ति] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇;
दैर्घ्यम्यनाशास्ति C₄₅, वैषम्य नश्यन्ति E
11d सुदारुणाः] CK₈₂K₁₀K₇; सुदारुणः E
12a अभक्ष्यं] CK₈₂K₇; ★★★ K₁₀, अभक्षं E
12b न च] CK₈₂K₁₀; च न K₇E
12d अवाच्यं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; अवाचं
C₀₂
13a पलाण्डुं] E; पलाण्डुं CK₁₀K₇, पलण्डुं K₈₂
13b कचकानि] CK₈₂K₁₀K₇; च कचानि E
13c गौरं च] em.; गौरस्व C₉₄K₁₀, गौरश्च
C₄₅C₀₂K₈₂K₇, गौरश्च E • मांसं]
CK₈₂K₁₀K₇; मांसं E
14a छत्राकं] K₈₂C₉₄C₄₅K₁₀K₇E; छत्राक
C₀₂ • विड्वः] CK₁₀E; विड्वः K₈₂K₇
14b गोमांसं] K₈₂C₉₄C₄₅C₀₂K₁₀K₇E; गोमाञ्
C₄₅
14c चटकं] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; चटकाम् C₀₂K₁₀
15b कुक्कुटान्शुः] CK₇E; कुक्कुटां शुः K₈₂, कुक्कुटां
शुः K₁₀ • श्येनकान्] C₉₄C₀₂K₇E; शोनकान्
C₄₅, श्येनका K₈₂, श्येनकां K₁₀
15c काकोलूकं बलाकं च] C₄₅K₇; काकोलूकस्वः★★
C₉₄, काकोलूकबलाकं च C₀₂K₈₂E, काकोलूकं
बलाकं च K₁₀
16a अमेध्यांश्चाः] CK₈₂K₇; अमेध्याश्चाः K₁₀,
अमेध्यश्चाः E
18a जिज्ञासितो] CK₈₂K₁₀; जिज्ञासनो K₇,
जिज्ञासितो E
18b क्षिप्तः] C₉₄C₀₂K₈₂K₇E; क्षिप्य C₄₅,
क्षिप्त K₁₀ • कथितो] CK₈₂K₁₀K₇; कथितं
E

सत्यवादी शुचिर्नित्यं ध्यानयोगरतः शुचिः ॥५:१८॥
 अहिंसकः शुचिर्दान्तो दयाभूतक्षमा शुचिः ।
 सर्वेषामेव शौचानामर्थशौचं परं स्मृतम् ॥५:१९॥
 यो ऽर्थे हि शुचिः स शुचिर्न मृद्गारिशुचिः शुचिः ।
 कायवाङ्मनसां शौचं स शुचिः सर्ववस्तुषु ॥५:२०॥
 शौचाशौचविधिज्ञ मानव यदि कालक्षये निश्चयः
 सौभाग्यत्वमवाप्नुवन्ति सततं कीर्तिर्यशोऽलङ्कृतः ।
 प्राप्तं तेन इहैव पुण्यसकलं सद्धर्मशास्त्रेरितम्
 जीवान्ते च परत्रमीहितगतिं प्राप्नोति निःसंशयम् ॥५:२१॥
 ॥ इति वृषसारसंग्रहे शौचाचारविधिर्नामाध्यायः पञ्चमः ॥

19cd = Manu 5.106ab **20ab** ≈ Manu 5.106cd: यो ऽर्थे शुचिर्हि स शुचिर्न मृद्गारिशुचिः शुचिः **20cd** E
 adds here, after pādas cd: शौचाशौचविधिज्ञात्वा मुच्यते सर्वकिल्बिषात्

- 18c** शुचिर्] $C_{94}C_{45}E$; शुचि $C_{02}K_7$, शुचिन् $K_{82}K_{10}$
19a अहिंसकः] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; अहिंसक C_{45} • शुचिर्दान्तो] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}E$; शुचि दान्तो $C_{02}K_7$, शुचिर्दान्तौ E
19d शौचं परं स्मृतम्] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7$; शौचं परं स्मृतम् $C_{45}C_{02}$, शौचयनं स्मृतः E
20ab यो ऽर्थे हि शुचिः स शुचिर्न] CK_7 (unmetr.); यो ऽर्थे हि शुचिः स शुचि न $K_{82}K_{10}$, यो ऽर्थे हि सुशुचिर्विप्र न E
20b शुचिः शुचिः] $CK_{82}K_7$; शुचि शुचिः K_{10} , शुचिः शुचि E
20d शुचिः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; शुचि C_{02} • वस्तुषु] $CK_{82}K_{10}E$; वस्तुषु K_7
21a शौचाशौचः] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; शौचाशुच C_{45} • कालक्षये निश्चयः] $K_{82}^{ac}K_7$; कालक्षयैर्निश्चयः $C_{94}C_{45}K_{82}^{pc}$, कालक्षयेनिश्चयः $C_{02}K_{10}$, कालक्षयेतिश्च यः E
21b कीर्तियः] $C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; कीर्तियः $C_{94}C_{02}$ (unmetr.) • लङ्कृतः] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; लङ्कृतः C_{45}
21c परितम्] $CK_{82}K_{10}K_7$; ओदितः E
21d परत्रमीः] $CK_{82}K_{10}K_7$; पवित्रमीः E • गतिं] em.; गतिः $CK_{82}K_{10}K_7E$ • निःसंशयम्] $C_{94}K_{10}K_7$; निःसंशयः $C_{45}C_{02}K_{82}E$
Colophon: विधिर्] $C_{94}E$; विधिः $C_{45}C_{02}K_{82}K_7$, विधिर् K_{10} • नामाध्ययः पञ्चमः] $CK_{82}K_{10}K_7$; नाम पञ्चमो ऽध्यायः E

[षष्ठो ऽध्यायः]

[नियमेष्विज्या (२)]

[अनर्थयज्ञ उवाच ।]

अथ पञ्चविधामिज्यां प्रवक्ष्यामि द्विजोत्तम ।

धर्ममोक्षप्रसिद्धचर्यं शृणुष्वनावहितो द्विज ॥ ६:१ ॥

अर्थयज्ञः क्रियायज्ञो जपयज्ञस्तथैव च ।

ज्ञानं ध्यानं च पञ्चैतत्प्रवक्ष्यामि पृथक्पृथक् ॥ ६:२ ॥

[अर्थयज्ञः]

अग्न्युपासनकर्मादि अग्निहोत्रक्रतुक्रिया ।

अष्टकाः पार्वणी श्राद्धं द्रव्ययज्ञः स उच्यते ॥ ६:३ ॥

[क्रियायज्ञः]

आरामोद्यानवापीषु देवतायतनेषु च ।

स्वहस्तकृतसंस्कारः क्रियायज्ञः स उच्यते ॥ ६:४ ॥

[जपयज्ञः]

जपयज्ञं ततो वक्ष्ये स्वर्गमोक्षफलप्रदम् ।

वेदाध्ययन कर्तव्यं शिवसंहितमेव च ।

इतिहासपुराणं च जपयज्ञः स उच्यते ॥ ६:५ ॥

[ज्ञानयज्ञः]

इदं कर्म अकर्मदमूहापोहविशारदः ।

शास्त्रचक्षुः समालोक्य ज्ञानयज्ञः स उच्यते ।

1a मिज्यां] C_{45} ; •मिज्यां $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$

1b •तम] $CK_{82}E$; •तम: $K_{10}K_7$

1c •मोक्षप्रसिद्धचर्यं] CK_7 ; •मोक्षप्रसिद्धचर्यं $K_{82}K_{10}$,
•मोक्षेशसिद्धचर्यं E

1d द्विज] $CK_{82}K_{10}K_7$; भव E

2a अर्थयज्ञः] $C_{94}C_{02}K_{82}$; अनर्थयज्ञः C_{45} , अर्थयज्ञ
 $K_{10}K_7$, अर्थयज्ञ• E

2c ज्ञानं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}E$; ज्ञान $C_{02}K_7$

3b अग्नि•] $C_{45}C_{02}K_{82}K_7E$; (अ)×• C_{94} , ★★
 K_{10} • •क्रिया] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7E$; •क्रिया:
 $C_{45}C_{02}$

3c अष्टकाः] em.; अष्टका $CK_{82}K_{10}K_7E$ •
पार्वणी] $C_{94}C_{02}K_{82}K_7E$; पार्वणी C_{45} , (पार्वणी)

K_{10}

3d •यज्ञः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$; •यज्ञ C_{02} , ★★
 K_{10}

4b •यतनेषु] $C_{45}C_{02}E$; •लयनेषु $C_{94}K_{82}K_7$,
•यत★★ K_{10}

4c •हस्त•] $CK_{82}K_7$; ★★ K_{10} , •हस्तैः E

5a •यज्ञं ततो] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7E$; •यज्ञं तपो
 C_{45} •यज्ञस्ततो C_{02}

5c वेदा•] $CK_{82}K_7E$; अदा• K_{10}

5a •पुराणं च] $CK_{82}K_{10}K_7$; •पुराणश्च E

5b •यज्ञः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; •यज्ञ C_{02}

6c कर्म] $CK_{82}K_{10}K_7$; क्रमम् E

6a •चक्षुः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; •चक्षु C_{02}

6b •यज्ञः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$; •यज्ञ C_{02} ,

ध्यानयज्ञं समासेन कथयिष्यामि ते शृणु ॥ ६:६ ॥

[ध्यानयज्ञः]

ध्यानं पञ्चविधं चैव कीर्तितं हरिणा पुरा ।

सूर्यः सोमो ऽग्नि स्फटिकः सूक्ष्मं तत्त्वं च पञ्चमम् ॥ ६:७ ॥

सूर्यमण्डलमादौ तु तत्त्वं प्रकृतिरुच्यते ।

तस्य मध्ये शशिं ध्यायेत्तत्त्वं पुरुष उच्यते ॥ ६:८ ॥

चन्द्रमण्डलमध्ये तु ज्वालामग्निं विचिन्तयेत् ।

प्रभुतत्त्वः स विज्ञेयो जन्ममृत्युविनाशनः ॥ ६:९ ॥

अग्निमण्डलमध्ये तु ध्यायेत्स्फटिकं निर्मलम् ।

विद्यातत्त्वः स विज्ञेयः कारणमजमव्ययम् ॥ ६:१० ॥

विद्यामण्डलमध्ये तु ध्यायेत्तत्त्वमनुत्तमम् ।

अकीर्तितमनौपम्यं शिवमक्षयमव्ययम् ।

पञ्चमं ध्यानयज्ञस्य तत्त्वमुक्तं समासतः ॥ ६:११ ॥

विगतराग उवाच ।

एकैकस्य हि तत्त्वस्य फलं कीर्तय कीदृशम् ।

कानि लोकाः प्रपद्यन्ते कालं वास्य तपोधन ॥ ६:१२ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।

ब्रह्मलोकं तु प्रथमं तत्त्वं प्रकृतिचिन्तया ।

०यज्ञसं K₁₀

6c ०यज्ञं] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; ०यज्ञ C₀₂K₁₀

7a ध्यानं] CK₁₀E; ध्यान K₈₂K₇

7c सोमो] C₉₄C₀₂K₈₂K₇; सोमा० C₄₅K₁₀E

7d सूक्ष्मं तत्त्वं च पञ्चमम्] C₄₅; सूक्ष्मं तत्त्वं × × × पञ्चमम्

C₉₄, सूक्ष्मतत्त्वं च पञ्चमः C₀₂K₈₂K₁₀, सूक्ष्मं तत्त्वञ्च

पञ्चमः K₇, सूक्ष्मां तत्त्वञ्च पञ्चमम् E

8c शशिं] CK₈₂E; शशि K₁₀, शशिन् K₇

8cd ध्यायेत्त०] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; ध्याये त०

C₀₂

9b ज्वालामग्निं] CK₈₂K₁₀E; ज्वालामग्नि K₇

9c ०तत्त्वः] CK₇; ०तत्त्व K₈₂, ०तत्त्वं K₁₀E

9d ०नाशनः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; ०नाशनम्

C₀₂E

10b ध्यायेत्स्फटिकं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; ध्यायेत्स्फटि

C₉₄^{ac}, ध्याये स्फटिक C₀₂E • ०मलम्] CK₁₀E;

०मलः K₈₂, ०मलः K₇

10c तत्त्वः स] C₄₅K₈₂K₁₀K₇; तत्त्वनं × C₉₄,

तत्त्व स C₀₂, तत्त्वं स E

10d ०जमव्ययम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; ०मव्ययं

C₀₂

11ab ध्यायेत्त०] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; ध्याये त०

C₀₂

11c ०यज्ञस्य] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; ०यज्ञञ्च

C₀₂E

11d समासतः] CK₈₂K₁₀K₇; सनातनः E

12a हि] E; त्रि० CK₈₂K₁₀K₇

12c लोकाः] C₉₄K₈₂K₇; लोका C₄₅C₀₂K₁₀E

• प्रपद्यन्ते] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; प्र***

C₉₄

12d ०धनं] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀E; ०धनः C₄₅K₇

13ab प्रथमं तत्त्वं] E; प्रथमं तत्त्व CK₈₂K₁₀K₇,

कल्पकोटिसहस्राणि शिववन्मोदते सुखी ॥ ६:१३ ॥
 द्वितीयं तत्त्व पुरुषं ध्यायमानो मृतो यदि ।
 विष्णुलोकमितो याति कल्पकोट्ययुतं सुखी ॥ ६:१४ ॥
 प्रभुतत्त्वं तृतीयं तु ध्यायमानो मरिष्यति ।
 शिवलोके वसेन्नित्यं कल्पकोट्ययुतं शतम् ॥ ६:१५ ॥
 विद्यातत्त्वामृतं ध्यायेत्सदाशिवमनामयम् ।
 अक्षयं लोकमाप्नोति कल्पानान्तपरं तथा ॥ ६:१६ ॥
 पञ्चमं शिवतत्त्वं तु सूक्ष्मं चात्मनि संस्थितम् ।
 न कालसंख्या तत्रास्ति शिवेन सह मोदते ॥ ६:१७ ॥
 पञ्चध्यानाभियुक्तो भवति च न पुनर्जन्मसंस्कारबन्धः
 जिज्ञास्यन्तां द्विजेन्द्र भवदहनकरः प्रार्थनाकल्पवृक्षः ।
 जन्मेनैकेन मुक्तिर्भवति किमु न वा मानवाः साधयन्तु
 प्रत्यक्षान्नानुमानं सकलमलहरं स्वात्मसंवेदनीयम् ॥ ६:१८ ॥
 [नियमेषु तपः (३)]
 मानसं तप आदौ तु द्वितीयं वाचिकं तपः ।
 कायिकं च तृतीयं तु मनोवाक्कर्म तत्परम् ।

- omitted in K_{82}^{ac} • प्रकृतिचिन्तया] $CK_{82}K_{10}K_7$;
 च कृतिचिन्तय E
- 13d सुखी] $CK_{82}K_{10}K_7$; सुखम् E
- 14c याति] $CK_{82}K_{10}K_7$; यान्ति E
- 15a तत्त्वं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; तत्त्व C_{02}
 • तृतीयं] $CK_{82}K_{10}K_7$; तृतीयस् E
- 15b ध्यायमानो मरिष्यति] $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$;
 ध्याय***रिष्यति C_{94} ; ध्यायमानो मरिष्यति E
- 15c शिवलोके] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$; शिवलोक
 C_{45} , रुद्रलोके E • वसेन्नि.] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$;
 वसे नि. C_{02}
- 15d युतं] $CK_{82}K_7E$; युत K_{10}
- 16a तत्त्वामृतं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$; तत्त्वमृतम्
 C_{02} , तत्त्वामृतं E
- 16c अक्षयं] $CK_{82}K_{10}K_7$; अक्षय. E
- 18a युक्तो] $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$; युक् C_{94}
 (top of akṣaras lost), युक्ती E • च]
 $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$; omitted in $C_{45}E$ •
- पुनर्जन्म.] $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; पुनर्(ज)न्म.
 C_{94} (top of akṣaras lost), पुनर्जन्म. C_{02}
- 18b जिज्ञास्यन्तां] $C_{94}K_{10}K_7E$; जिज्ञास्यतां
 $C_{45}K_{82}$ (unmetr.), जिज्ञास्यन्ता C_{02}
- 18c जन्मेनैकेन] $C_{45}K_{10}K_7E$; जन्मेनैकेन $C_{94}C_{02}K_{82}$
 (unmetr.) • मुक्तिर्भ.] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$;
 मुक्ति भ. C_{02} • न वा] $CK_{10}K_7E$; भवा K_{82}
 • मानवाः] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7$; मानमानवाः C_{45} ,
 मानवा C_{02} , मानव E
- 18d प्रत्यक्षा.] $CK_{10}K_7E$; प्रत्यक्ष. K_{82} •
 वेदनीयम्] $C_{45}K_{82}K_{10}$; वेदनीयः $C_{94}C_{02}K_7$,
 वेदनीय E
- 19a तप] $CK_{82}K_{10}K_7$; तपम् E
- 19c कायिकं च तृतीयं तु] $CK_{82}K_7E$; मानसं तप आदौ
 तु K_{10} (eyeskip)
- 19d मनोवाक्कर्म] $C_{94}K_7E$; मनोक्कर्म C_{45} , मनोवाक्कर्म.
 C_{02} , मनोवाक्काय. $K_{82}K_{10}$ • परम्] C_{02} ; परः
 $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$

कायिकं वाचिकं चैव तपो मिश्रक पञ्चमम् ॥ ६:१९ ॥
 मनःसौम्यं प्रसादश्च आत्मनिग्रहमेव च ।
 मौनं भावविशुद्धिश्च पञ्चैतत्तप मानसम् ॥ ६:२० ॥
 अनुद्वेगकरा वाणी प्रियं सत्यं हितं च यत् ।
 स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाचिकं तप उच्यते ॥ ६:२१ ॥
 आर्जवं च अहिंसा च ब्रह्मचर्यं सुरार्चनम् ।
 शौचं पञ्चममित्येतत्कायिकं तप उच्यते ॥ ६:२२ ॥
 इष्टं कल्याणभावं च धन्यं पथ्यं हितं वदेत् ।
 मनोमिश्रक पञ्चैतत्तप उक्तं महर्षिभिः ॥ ६:२३ ॥
 स्वस्तिमङ्गलमाशीर्भिरतिथिगुरुपूजनम् ।
 कायमिश्रक पञ्चैतत्तप उक्तं महात्मभिः ॥ ६:२४ ॥
 मण्डूकयोगी हेमन्ते ग्रीष्मे पञ्चतपास्तथा ।
 अभ्रावकाशे वर्षासु तपः साधनमुच्यते ॥ ६:२५ ॥
 स्वमांसोद्धृत्य दानं च हस्तपादशिरस्तथा ।
 पुष्पमुत्पाद्य दानं च सर्वे ते तप साधनाः ॥ ६:२६ ॥

21cd ≈ MBh 6.39.15cd: स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते 23c MBh 5.145.6: मया नागपुरं गत्वा
 सभायां धृतराष्ट्रजः । तथ्यं पथ्यं हितं चोक्तो न च गृह्णाति दुर्मतिः ॥ 25ab See MBh and Lalitavistara passages
 in Umā Playful article (p.627): मण्डूकयोगी हेमन्ते ग्रीष्मपञ्चा तपास् भवेत् ... also Umā 6.26ab: मण्डूकयोगो
 हेमन्ते ग्रीष्मे पञ्चतपास्तथा । 26ab Cf. 2.38 and 17.xx ff.

- 19c कायिकं] CK₁₀K₇E; कायिक K₈₂
 20a सौम्यं] K₇; सौम्यं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E,
 सौम्येयं C₀₂ (top of akṣaras lost) •
 प्रसादश्च] C₉₄C₀₂K₈₂K₇; प्रसादं च C₄₅E,
 प्रदानश्च K₁₀
 20c मौनं] CK₈₂K₁₀K₇; मौनं★ E • शुद्धिश्च]
 C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; शुद्धिं च C₀₂E
 20d पञ्चैतत्] C₉₄K₁₀K₇; पञ्चैते C₄₅K₈₂, पञ्चैतत्
 C₀₂, पञ्चैतन् E
 21c भ्यसनं चैव] C₄₅C₀₂K₈₂K₇E; भ्यसनं★
 C₉₄, भ्यसन्ते चैव K₁₀
 22a आर्जवं च अहिंसा च] CK₈₂K₁₀K₇;
 आर्जवत्वमहिंसाश्च E
 22b चर्यं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; चर्यं C₀₂E
 22c शौचं] CK₈₂K₁₀K₇; शौच E
 23a इष्टं] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; इष्ट C₀₂K₁₀ •
 भावं] CK₈₂K₁₀K₇; भावश्च E
 23b पथ्यं] CK₈₂K₁₀K₇; सत्यं E
 23c मनो] CK₈₂K₁₀K₇; मनो E • पञ्चैतत्]
 CK₈₂K₁₀; पञ्चैतत् K₇, पञ्चैतान् E
 23d तप उक्तं महर्षिभिः] CK₈₂K₁₀K₇; तपमुक्तं
 महर्षिभिः E
 24a शीर्षि] C₉₄E; शीर्षि C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇
 24b तिथि] CK₈₂K₁₀K₇; तिथि E
 24c मिश्रक] C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; मिश्रक C₉₄,
 मित्यश्रक C₄₅ • पञ्चैतत्] CK₈₂K₁₀K₇;
 पञ्चैतन् E
 24d तप उक्तं] CK₈₂K₁₀K₇; तपमुक्तं E
 25b ग्रीष्मे] CK₈₂K₁₀K₇; ग्रीष्मे E
 25d तपः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; तप C₀₂ •
 साधनमु] C₉₄K₈₂K₇E; साधन उ C₄₅C₀₂K₁₀
 26a दानं] CK₈₂K₇; दानं K₁₀ (top of
 akṣaras lost), दानश्च E
 26c दानं] CK₈₂K₁₀K₇; दानश्च E
 26d तप] E; तपः CK₈₂K₁₀K₇ (unmetr.)

कृच्छ्रातिकृच्छ्रं नक्तं च तप्तकृच्छ्रमयाचितम् ।
 चान्द्रायणं पराकं च तपः सांतपनादयः ॥ ६:२७ ॥
 येनेदं तप तप्यते सुमनसा संसारदुःखच्छिदम्
 आशापाश विमुच्य निर्मलमतिस्त्यक्त्वा जघन्यं फलम् ।
 स्वर्गाकाङ्क्षनृपत्वभोगविषयं सर्वान्तिकं तत्फलम्
 जन्तुः शाश्वतजन्ममृत्युभवने तन्निष्ठसाध्यं वहेत् ॥ ६:२८ ॥
 ॥ इति वृषसारसंग्रहे षष्ठोऽध्यायः ॥

- 27a कृच्छ्रातिकृच्छ्रं] $C_{94}C_{45}K_{82}E$; कृच्छ्रादिकृच्छ्र
 C_{02} , कृच्छ्रातिकृच्छ्र K_{10} , कृच्छ्रातिकृच्छ्र K_7
 27b ०याचितम्] $CK_{82}K_{10}K_7$; ०याचितः E
 27c चान्द्रायणं पराकं] $C_{94}C_{02}K_{10}K_7$; चान्द्रायणं
 पराकं C_{45} , चान्द्रायणं पराकं K_{82} , चान्द्रायणवराकश् E
 27d तपः सांतपनादयः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$;
 तपसान्तपनादयः $C_{02}E$
 28a तप त०] E; तपस्त० $CK_{82}K_{10}K_7$ (un-
 metr.) • ०मनसा] em.; ०मनसः $CK_{82}K_{10}K_7E$
 28b निर्मलमति०] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; निर्मलमति०
 C_{45} • जघन्यं] $CK_{82}K_{10}K_7$; जगत्त्यं E
 28c ०काङ्क्षं] $CK_{82}K_{10}K_7$; ०कांक्षं० E •
 सर्वान्तिकं] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; सर्वान्तिकं
 C_{45}
 28d ०भवने] $CK_{82}K_{10}E$; ०भवेने K_7 • ०साध्यं
 वहेत्] $C_{02}K_{82}K_{10}K_7$; ०साध्यम<★ C₉₄,
 ०साध्य वहेत् C_{45} , ०साध्यं वदेत् E

[सप्तमो ऽध्यायः]

[नियमेषु दानम् (४)]

दानानि च तथेत्याहुः पञ्चधा मुनिभिः पुरा ।
अन्नं वस्त्रं हिरण्यं च भूमि गोदान पञ्चमम् ॥ ७:१ ॥

[अन्नदानम्]

अन्नात्तेजः स्मृतिः प्राणः अन्नात्पुष्टिर्वपुः सुखम् ।
अन्नाच्छ्रीः कान्ति वीर्यं च अन्नात्सत्त्वं च जायते ॥ ७:२ ॥
अन्नाज्जीवन्ति भूतानि अन्नं तुष्टिकरं सदा ।
आन्नात्कामो मदो दर्पः अन्नाच्छौर्यं च जायते ॥ ७:३ ॥
अन्नं क्षुधातृषाव्याधीन्सद्य एव विनाशयेत् ।
अन्नदानाच्च सौभाग्यं ख्यातिः कीर्तिश्च जायते ॥ ७:४ ॥
अन्नदः प्राणदश्चैव प्राणदश्चापि सर्वदः ।
तस्मादन्नसमं दानं न भूतं न भविष्यति ॥ ७:५ ॥

[वस्त्रदानम्]

वस्त्राभावान्मनुष्यस्य श्रियादपि परित्यजेत् ।
वस्त्रहीनो न पूज्येत भार्यापुत्रसखादिभिः ॥ ७:६ ॥
विद्यावान्सुकुलीनो ऽपि ज्ञानवान्गुणवानपि ।

5cd = $\dot{S}DhU$ 7.31cd \approx MBh 13.62.6ab: अन्नेन सदृशं दानं न भूतं न भविष्यति

1a तथेत्याहुः] $C_{94}C_{02}K_{10}K_7E$; तथेत्याहुः $C_{45}K_{82}$
1c वस्त्रं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$; वस्त्र $C_{02}K_{10}$
2a अन्नात्तेजः स्मृतिः प्राणः] $CK_{82}^{pc}K_{10}$; अन्नात्तेजः
स्मृतिः प्राण K_{82}^{ac} , अन्नात्तेजः स्मृतिः प्राणः K_7 ,
अन्नाद्भवन्ति भूतानि E
2c अन्नाच्छ्रीः] $CK_{82}K_7$; अन्नाच्छ्री $K_{10}E$ •
कान्ति वीर्यं च] $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}E$; कान्तिवीर्यश्च
 $C_{94}K_7$ (unmetr.), कान्तिवीर्यश्च E
2d अन्नात्सत्त्वं च] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$; अन्ना
सत्त्वश्च C_{02} , अन्नात्सत्त्वश्च E • जायते]
 $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; जाय* C_{94}
3a अन्नाज्जी.] $C_{94}K_{82}K_{10}E$; अन्ना जी. $C_{45}C_{02}K_7$
3b अन्नं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$; अन्नां C_{02} , अन्ना
 K_{10} • •करं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$; •करः

$C_{02}E$
3c दर्पः] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}$; दर्प $C_{45}K_7$, दर्पो E
3d अन्नाच्छौर्यं च] $C_{94}C_{02}K_7$; अन्नात्सौर्यश्च
 $C_{45}K_{82}K_{10}$, अन्नाच्छौर्यश्च E
4a अन्नं क्षु.] $C_{94}C_{45}K_{82}^{pc}K_7$; अन्ना क्षु. $C_{02}K_{82}^{ac}$,
अन्नात्क्षु. $K_{10}E$
4ab •व्याधीन्स.] $C_{45}K_7$; •व्याधान्स. $C_{94}C_{02}K_{10}$,
•वाधान्स. K_{82} , •व्याधा स. E
4b विनाशयेत्] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; विनाशयेत्
 C_{45}
5a अन्नदः] $CK_{82}K_{10}K_7$; अन्नद E
5b प्राणदश्चापि] $CK_{82}K_7E$; प्राणश्चापि K_{10} •
सर्वदः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; सर्वदा: C_{02}
5d भूतं] $C_{02}K_{82}K_{10}K_7$; ×तन् C_{94} , भूते C_{45} ,
भूतो E
6a •भावान्म.] $CK_{10}E$; •भावान्म. $K_{82}K_7$
6b श्रियादपि] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}E$; श्रियादपि C_{45} ,
श्रिया वापि K_7

वस्त्रहीनः पराधीनः परिभूतः पदे पदे ॥ ७:७ ॥
 अपमानमवज्ञां च वस्त्रहीनो ह्यवाप्नुयात् ।
 जुगुप्सति महात्मापि सभास्त्रीजनसंसदि ॥ ७:८ ॥
 तस्माद्वस्त्रप्रदानानि प्रशंसन्ति मनीषिणः ।
 न जीर्णं स्फुटितं दद्याद्वस्त्रं कुत्सितमेव वा ॥ ७:९ ॥
 नवं पुराणरहितं मृदु सूक्ष्मं सुशोभनम् ।
 सुसंस्कृत्य प्रदातव्यं श्रद्धाभक्तिसमन्वितम् ॥ ७:१० ॥
 श्रद्धासत्त्वविशेषेण देशकालविधेन च ।
 पात्रद्रव्यविशेषेण फलमाहुः पृथक्पृथक् ॥ ७:११ ॥
 यादृशं दीयते वस्त्रं तादृशं प्राप्यते फलम् ।
 जीर्णवस्त्रप्रदानेन जीर्णवस्त्रमवाप्नुयात् ।
 शोभनं दीयते वस्त्रं शोभनं वस्त्रमाप्नुयात् ॥ ७:१२ ॥
 दद्याद्वस्त्रं सुशोभनं द्विजवरे काले शुभे सादरम्
 सौभाग्यमतुलं लभेत स नरो रूपं तथा शोभनम् ।
 तस्मिन्याति सुवस्त्रकोटि शतशः प्राप्नोति निःसंशयम्
 तस्मात्त्वं कुरु वस्त्रदानमसकृत्पारत्रिकोत्कर्षणम् ॥ ७:१३ ॥
 [सुवर्णदानम्]
 सुवर्णदानं विप्रेन्द्र संक्षिप्य कथयाम्यहम् ।
 पवित्रं मङ्गलं पुण्यं सर्वपातकनाशनम् ॥ ७:१४ ॥

11 cf. Manu 7.86–87 (the latter usually labelled as an additional verse): पात्रस्य हि विशेषेण श्रद्धानतयाइव च । अल्पं वा बहु वा प्रेत्य दानस्य फलमश्नुते ॥ देशकालविधानेन द्रव्यं श्रद्धासमन्वितम् । पात्रे प्रदीयते यत्तु तद्धर्मस्य प्रसाधनम् ॥

8a °वज्ञां] CK ₈₂ K ₁₀ K ₇ ; °वज्ञं E	C ₀₂
8b °हीनो] C ₉₄ C ₀₂ K ₈₂ K ₁₀ K ₇ E; °ही C ₄₅	10d °समन्वितम्] CK ₈₂ ^{p.c} K ₁₀ K ₇ E; °तं K ₈₂ ^{a.c}
9c जीर्णं स्फुटितं] CK ₈₂ K ₇ ; जीर्णस्फुटितं K ₁₀ E	11a °सत्त्व°] CK ₈₂ K ₁₀ K ₇ ; °स च° E
9d कुत्सितमेव वा] C ₉₄ C ₄₅ K ₈₂ K ₁₀ E; कुत्सितमेव च C ₀₂ ; कुत्सितमेव वा K ₇	13a द्विजवरे काले शुभे] CK ₈₂ K ₁₀ K ₇ ; द्विजयिने एकाशुभं E
10b सूक्ष्मं] C ₉₄ C ₄₅ K ₈₂ K ₁₀ K ₇ ; सूक्ष्म C ₀₂ , शुक्लं E	13b नरो] C ₉₄ C ₀₂ K ₈₂ K ₁₀ K ₇ E; दरो C ₄₅
10c °दातव्यं] C ₉₄ C ₄₅ K ₈₂ K ₁₀ K ₇ E; °दातव्य	13c तस्मिन्याति] CK ₁₀ K ₇ E; तस्मान्स्याति K ₈₂ •
सुवस्त्र°] CK ₈₂ K ₁₀ K ₇ ; स वस्त्र° E • °संशयम्]
C ₉₄ C ₄₅ K ₇ ; °संशयः C ₀₂ K ₈₂ K ₁₀ E
	13d दानमसकृत्पा°] CK ₈₂ K ₇ E; दानसत्पा° K ₁₀
	14a °दानं] CK ₈₂ K ₇ ; °दान K ₁₀ E
	14d °पातक°] C ₄₅ C ₀₂ K ₈₂ K ₁₀ K ₇ E; °पापक°
C ₉₄

धारयेत्सततं विप्र सुवर्णकटकाङ्गुलिम् ।
मुच्यते सर्वपापेभ्यो राहुना चन्द्रमा यथा ॥ ७:१५ ॥
दत्त्वा सुवर्णं विप्रेभ्यो देवेभ्यश्च द्विजर्षभ ।
तुटिमात्रे ऽपि यो दद्यात्सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ७:१६ ॥
रक्तिमाषककर्षं वा पलार्धं पलमेव वा ।
एवमेव फलं वृद्धिर्ज्ञेया दानविशेषतः ॥ ७:१७ ॥

[भूमिदानम्]

सर्वाधारं महीदानं प्रशंसन्ति मनीषिणः ।
अन्नवस्त्रहिरण्यादि सर्वं वै भूमिसम्भवम् ॥ ७:१८ ॥
भूमिदानेन विप्रेन्द्र सर्वदानफलं लभेत् ।
भूमिदानसमं विप्र यद्यस्ति वद तत्त्वतः ॥ ७:१९ ॥
मातृकुक्षिविमुक्तस्तु धरणीशरणो भवेत् ।
चराचराणां सर्वेषां भूमिः साधारणा स्मृता ॥ ७:२० ॥
एकहस्तं द्विहस्तं वा पञ्चाशच्छतमेव वा ।
सहस्रायुतलक्षं वा भूमिदानं प्रशस्यते ॥ ७:२१ ॥
एकहस्तां च यो भूमिं दद्याद्विजवराय तु ।
वर्षकोटिशतं दिव्यं स्वर्गलोके महीयते ॥ ७:२२ ॥

15cd = 22.38 CHECK

15b ०कटकाङ्गुलिम्] $C_{45}C_{02}K_{82}K_7E$; ०क*गुलिम्
 C_{94} , ०कटकाङ्गुलिम् K_{10}
16a सुवर्णं] $CK_{82}K_7E$; सुवर्ण K_{10}
16b ०र्षभ] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$; ०र्षभ: $C_{02}K_{10}$
16c तुटि०] $CK_{82}K_{10}K_7$; तुटि० E • ०मात्रे]
 $CK_{10}K_7$; ०मात्रो $K_{82}E$
16d सर्वपापैः प्रमुच्यते] $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$;
सर्वपापैः स मुच्यते C_{94} , सर्वपापै प्रमुच्यते E
17a रक्तिमाषक०] K_7^{ac} ; रन्तिमाषक० C_{94} , रत्तिमाषक०
 $C_{45}K_{82}K_7^{pc}$, रन्तिम्मन्सक० C_{02} , रत्तिम्मन्सक०
 K_{10} , रत्तिमाषक० E
17b ०र्ध] $C_{94}C_{45}K_7E$; ०द्ध $C_{02}K_{82}K_{10}$
17cd वृद्धिर्ज्ञेया] $C_{94}E$; वृद्धि ज्ञेया $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}$,

वृद्धि ज्ञेया K_7

18a ०धारं] C_{45} ; ०धार० $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$

18ab ०दानं प्रशंसन्ति] $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$;

दा*नम्प्र*सन्ति C_{94}

18d सर्वं वै] $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; सर्वं वै C_{94}
(top of akṣaras lost)

19b ०फलं लभेत्] $CK_{82}K_{10}^{pc}E$; ०ललं भवेत् K_{10}^{ac} ,
०लं भवेत् K_7

20a ०मुक्तस्तु] $CK_{82}K_{10}K_7$; ०मुक्तिस्तु E

20b ०शरणो] $CK_{82}K_{10}$; ०शरण K_7 , ०शरणां E

21a एकहस्तं] $C_{45}K_{82}K_{10}K_7$; एकहस्त० $C_{94}C_{02}E$

21d भूमिदानं प्रशस्यते] $C_{94}C_{02}K_{82}K_7E$; भूमिदान
प्रशस्यते C_{45} , पञ्चाशच्छतमेव वा । सहायुतलक्षम्वा भूमिदं
प्रशस्यते K_{10} (eyeskip)

22a ०हस्तां च] $C_{94}C_{02}K_{82}K_7E$; ०हस्तश्च
 $C_{45}K_{10}$

22b दद्याद्वि०] $CK_{82}K_{10}K_7$; दद्या द्वि० E

एवं बहुषु हस्तेषु गुणागुणि फलं स्मृतम् ।
 श्रद्धाधिकं फलं दानं कथितं ते द्विजोत्तम ॥ ७:२३ ॥
 जामदग्न्येन रामेण भूमिं दत्त्वा द्विजाय वै ।
 आयुरक्षयमाप्तं तु इहैव च द्विजोत्तम ॥ ७:२४ ॥

[गोदानम्]

हेमशृङ्गां रौप्यखुरां चैलघण्टां द्विजोत्तम ।
 विप्राय वेदविदुषे दत्त्वानन्तफलं स्मृतम् ॥ ७:२५ ॥

[दानप्रशंसा]

दानाभ्यासरतः प्रवर्तनभवां शक्यानुरूपं सदा
 अन्नं वस्त्रहिरण्यरौप्यमुदकं गावस्तिलान्मेदिनीम् ।
 दद्यात्पादुकछत्रपीठकलशं पात्राद्यमन्यच्च वा
 श्रद्धादानमभिन्नारागवदनं कृत्वा मनो निर्मलम् ॥ ७:२६ ॥
 दानादेव यशः श्रियः सुखकराः ख्यातिं च तुल्यां लभेत्
 दानादेव निगर्हणं रिपुगणे आनन्ददं सौख्यदम् ।
 दानादुर्जयता प्रसादमतुलं सौभाग्य दानाल्लभेत्

25 cf. e.g. MBh 7.58.18: तथा गाः कपिला दोग्ध्रीः सर्षभाः पाण्डुनन्दनः । हेमशृङ्गा रौप्यखुरा दत्त्वा चक्रे प्रदक्षिणम् ॥ and Bhaviṣya-purāṇa Uttara 12.25 CHECK: हेमशृङ्गां रौप्यखुरां सघंटां कांस्यदोहनाम् । महादेवाय गां दद्याद्दक्षिणाय द्विजाय वै ॥

23b गुणागुणि०] CK₈₂K₁₀K₇; गुणागुणि० E
 23c अधिकं] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀; अधिक० C₉₄K₇E
 23d उत्तम] CK₈₂K₁₀E; उत्तमः K₇
 24a जामदग्न्येन] C₄₅K₈₂K₇; जामदग्न्ये★ C₉₄,
 जामदग्न्येन C₀₂K₁₀E • रामेण] C₄₅K₇E; रामेन
 C₀₂K₈₂K₁₀, ★★ण C₉₄
 24b दत्त्वा द्वि०] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; दद्याद्वि०
 C₄₅
 24d च] CK₈₂K₁₀K₇; हि E
 25ab (हेम०... द्विजोत्तम)] CK₈₂K₇E; omitted in K₁₀
 25a शृङ्गां] CK₇E; शृङ्गं K₈₂, omitted in
 K₁₀ • रौप्य०] CK₈₂K₁₀E; रौप्यं K₇ •
 •खुरां] C₀₂E; •खुरां C₉₄C₄₅K₈₂K₇, omitted in K₁₀
 25d दत्त्वानन्त०] CK₈₂K₁₀K₇; दत्त्वान्त० E
 26a रूपं] CK₈₂K₇E; रूपं K₁₀
 26b रौप्य०] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀E; रौप्य० C₄₅,

•रौप्य० K₇ • गावस्तिलान्मे०] em.;
 गावस्तिलान्मे० C₉₄C₀₂K₇, गावस्तिलान्मे० C₄₅K₈₂,
 गावस्तिलान्मे० K₁₀, गावस्तिलान्मे० E
 26c दद्यात्पा०] CK₈₂K₇E; दद्या पा० K₁₀
 • पात्राद्यमन्यच्च वा] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇;
 पात्राद्यमन्यच्च वा C₄₅, पात्रेषु लब्धेषु वै E
 26d श्रद्धादान०] CK₈₂K₁₀K₇; दत्त्वादान० E
 27a यशः] C₄₅K₇E; यश C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀
 • सुखकराः] CK₈₂K₁₀K₇E; सुखकर K₇^{pc}
 • ख्यातिं च तुल्यां] em.; ख्यातिश्च तुल्यं
 CK₈₂K₁₀K₇E • लभेत्] CK₈₂K₁₀; भवेत्
 K₇E
 27b निगर्हणं] C₉₄C₀₂K₈₂E; निगर्हणं C₉₄^{ac}, निगर्हणं
 C₄₅K₇, निगर्हणं K₁₀ • गणे आनन्ददं सौख्यदम्]
 C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; गणै आनन्ददं सौख्यदम्
 C₀₂, गणैश्चानन्दसौख्यप्रदम् E
 27c दानादु०] E; दानादू० CK₈₂K₁₀K₇ •

दानादेव अनन्तभोग नियतं स्वर्गं च तस्माद्भवेत् ॥ ७:२७ ॥
 दानादेव च शक्रलोकसकलं दानाज्जनानन्दनम्
 दानादेव महीं समस्त बुभुजे सम्राज्जहीमण्डले ।
 दानादेव सुरूपयोनिभुगश्चन्द्राननो वीक्ष्यते
 दानादेव अनेकसम्भवसुखं प्राप्नोति निःसंशयम् ॥ ७:२८ ॥
 ॥ इति वृषसारसंग्रहे दानप्रशंसाध्यायः सप्तमः ॥

०र्जयता] CK₁₀K₇E; ०र्जयताम् K₈₂ • प्रसाद०]
 CK₁₀K₇E; प्रासाद० K₈₂ • सौभाग्य]
 C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇; सौभाग्य C₄₅, सौभाग्यं E
 (unmetr.) • दानाञ्जभेत्] C₄₅E; दानं लभेत्
 C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇
 27d दानादेव] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; दानादोव
 C₀₂ • ०नियतं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E;
 ०नियत C₀₂
 28a शक्रलोकसकलं] CK₁₀K₇; शत्रुलोकसकलं K₈₂,
 शक्रलोकमतुलं E • दानाज्ज०] C₀₂K₈₂K₁₀K₇E;
 दाना ज० C₉₄, दानार्ज० C₄₅
 28b दानादेव] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; दानेदेव
 C₄₅ • महीं समस्त] conj.; महीसमासु C₄₅C₀₂,

महीं समांसु C₉₄K₈₂K₇, मही समस्त K₁₀, महीयसां
 स E • सम्राज्ज०] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E;
 सम्राज्ज० C₄₅
 28c सुरूप०] CK₈₂K₇E; स्वरूप० K₁₀ •
 ०योनिषु०] K₁₀E; ०योनिस्सु० C₉₄०योनिः सु०
 C₄₅C₀₂K₈₂K₇ • ०भगश्च०] C₉₄C₀₂K₁₀K₇;
 ०भग च० C₄₅K₈₂E • ०न्द्राननो] C₉₄C₄₅K₈₂E;
 ०न्द्रानने C₀₂K₁₀, ०न्द्राननौ K₇ • वीक्ष्यते]
 C₄₅C₀₂; वीक्षते C₉₄K₈₂K₁₀K₇, विक्षते E
 28d निःसंशयम्] C₉₄C₄₅K₇; निःसंशयः C₀₂,
 निःसंशयः K₈₂E, निःसंशयः K₁₀
Colophon: ०प्रशंसाध्यायः सप्तमः] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇;
 ०प्रशंसाध्यायः समाप्तः C₄₅, ०प्रशंसा सप्तमो ऽध्यायः E

[अष्टमो ऽध्यायः]

[नियमेषु स्वाध्यायः (५)]

पञ्चस्वाध्यायनं कार्यमिहामुत्र सुखार्थिना ।
 शैवं सांख्यं पुराणं च स्मार्तं भारतसंहिताम् ॥ ८:१ ॥
 शैवतत्त्वं विचिन्तेत शैवपाशुपतद्वये ।
 अत्र विस्तरतः प्रोक्तं तत्त्वसारसमुच्चयम् ॥ ८:२ ॥
 संख्यातत्त्वं तु सांख्येषु बोद्धव्यं तत्त्वचिन्तकैः ।
 पञ्चतत्त्वविभागेन कीर्तितानि महर्षिभिः ॥ ८:३ ॥
 पुराणेषु महीकोषो विस्तरेण प्रकीर्तितः ।
 अधोर्ध्वमध्यतिर्य्य च यत्नतः सम्प्रवेशयेत् ॥ ८:४ ॥
 स्मार्तं वर्णाश्रमाचारं धर्मन्यायप्रवर्तनम् ।
 शिष्टाचारो ऽविकल्पेन ग्राह्यस्तत्र अशङ्कितः ॥ ८:५ ॥
 इतिहासमधीयानः सर्वज्ञः स नरो भवेत् ।
 धर्मार्थकाममोक्षेषु संशयस्तेन छिद्यते ॥ ८:६ ॥

[नियमेष्वुपस्थनिग्रहः (६)]

शृणुष्ववाहितो विप्र पञ्चोपस्थविनिग्रहम् ।

- 1a स्वाध्यायनं] CK₈₂K₁₀PE; स्वाध्यायनं K₇
 1b मुत्र] CK₈₂K₁₀K₇P; मूत्र E • र्थिना]
 CK₈₂K₇PE; र्थिना K₁₀
 1c शैवं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇PE; शैवलं C₀₂
 • सांख्यं] C₉₄C₄₅K₇PE; सांख्य C₀₂, सांख्यं
 K₈₂K₁₀
 1d स्मार्तं] C₉₄C₄₅K₈₂K₇PE; स्मार्त C₀₂K₁₀
 • भारतसंहिताम्] CK₁₀PE; भारतसंहिता: K₈₂,
 भारतसंहितां K₇
 2a शैवः] conj.; शैवे C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇, शैवे
 C₄₅P, शैवं E • तत्त्वं] CK₈₂K₁₀K₇E;
 तत्त्व P
 2b शैवः] P; शैवः C₉₄C₄₅K₁₀K₇, शैवा: C₀₂E,
 शैवा K₈₂ • द्वये] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇PE;
 ये C₄₅
 2d सारसमुच्चयम्] CK₇PE; सारं समुच्चयम् K₈₂,
 सारं समुच्चयं K₁₀
 3a संख्यातत्त्वं तु] K₈₂K₇P; संख्या(*** C₉₄,
 संख्यातत्त्वं C₄₅, शाङ्ख्यातत्त्वं तु C₀₂, संख्यतत्त्वन्तु

- K₁₀, संख्यातत्त्वं तु E • सांख्येषु] CK₈₂K₇PE;
 संख्येषु K₁₀
 3c तत्त्वं] C₉₄C₀₂K₈₂K₇PE; तत्त्वा C₄₅,
 omitted in K₁₀
 4c अधोर्ध्वः] CK₈₂K₇PE; अधोर्ध्व K₁₀ •
 मध्यः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇PE; मध्यः C₀₂
 4d यत्नतः] CK₈₂K₇PE; यत्नत K₁₀ •
 सम्प्रवेशयेत्] CK₈₂K₁₀K₇P; सम्प्रबोधयेत् E
 5a स्मार्तं वर्णाः] C₉₄; तस्मार्तम्बर्णाः C₄₅, स्मार्तवर्णाः
 C₀₂K₈₂K₁₀K₇E, स्मार्तं वर्णाः P
 5b धर्मः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇PE; धर्म C₀₂ •
 वर्तनम्] CK₈₂K₁₀K₇; वर्तनं P, वर्तन E
 5c चारो] C₉₄C₄₅K₁₀K₇; चारः C₀₂E, चारा
 K₈₂, चारो P
 5d ग्राह्यस्तत्र अशङ्कितः] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇PE;
 ग्राह्यस्त***ङ्कितः C₉₄
 6b ज्ञः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇PE; ज्ञः C₀₂
 7b ग्रहम्] CK₁₀K₇PE; ग्रहः K₈₂

स्त्रियो वा गर्हितोत्सर्गः स्वयंमुक्तिश्च कीर्त्यते ।
स्वप्नोपघातं विप्रेन्द्र दिवास्वप्नं च पञ्चमः ॥ ८:७ ॥

[स्त्रियः]

अगम्या स्त्री दिवा पर्वे धर्मपत्न्यपि वा भवेत् ।
विरुद्धस्त्री न सेवेत वर्णभ्रष्टाधिकासु च ॥ ८:८ ॥

[गर्हितोत्सर्गः]

अजमेषगवादीनां वडवामहिषीषु च ।
गर्हितोत्सर्गमित्येतद्यत्नेन परिवर्जयेत् ॥ ८:९ ॥

[स्वयंमुक्तिः]

अयोन्यकषणा वापि अपानकषणापि वा ।
स्वयंमुक्तिरियं ज्ञेया तस्मात्तां परिवर्जयेत् ॥ ८:१० ॥

[स्वप्नघातं]

स्वप्नघातं द्विजश्रेष्ठ अनिष्टं पण्डितैः सदा ।
स्वप्ने स्त्रीषु रमन्ते च रेतः प्रक्षरते ततः ॥ ८:११ ॥

[दिवास्वप्नम्]

दिवाशयं न कर्तव्यं नित्यं धर्मपरेण तु ।

8ab cf. Manu 11.175 (Olivelle's edition): मैथुनं तु समासेव्यं पुंसि योषिति वा द्विजः । गोयाने ऽप्यु दिवा चैव सवासः
स्नानमाचरेत् ॥ and Manu 3.45 (Olivelle's edition): ऋतुकालाभिगामी स्यात्स्वदारनिरतः सदा । पर्ववर्जं ब्रजेच्चैनां तद्रूतो
रतिकाम्यया ॥

7c गर्हितोत्सर्गः] $C_{94}C_{45}K_{10}K_7P$; गर्हितस्सर्गः
 C_{02} , गर्हितो विप्र K_{82} , गर्हितो स्वर्गः E

7d स्वयं०] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7PE$; स्वयं० C_{45}
• कीर्त्यते] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7PE$; कीर्त्यते
 C_{02}

7e षातं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7P$; षात $C_{02}E$

8a स्त्री दिवा पर्वे] $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$; * दिवा पर्वे
 C_{94} , *** पर्वे P, स्त्री दिवापूर्वे E

8b पत्न्यपि] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7PE$; पत्नी पि
 C_{02}

8c विरुद्धस्त्री न] $CK_{10}K_7$; विरुद्धस्त्री निसेवेत $K_{82}P$,
द्विरुद्धस्त्रीच E

8d अधिकासु च] $C_{94}C_{45}K_{82}P$; अधिकासु त C_{02} ,
•दिकासु च K_{10} , •विकासु च K_7 , •पिकासु च E

9a मेष०] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7PE$; •मेय० C_{45}

10a अयोन्य०] conj.; अन्योन्य० $CK_{82}K_{10}K_7PE$

• कषणा] $C_{94}K_{82}$; •कर्षणा $C_{45}C_{02}K_{10}K_7PE$

10b कषणापि] CK_{82} ; •कर्षणापि $K_{10}K_7PE$

10c स्वयंमुक्ति०] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7PE$; स्वयंमुक्ति०
 C_{45} • ज्ञेया] $CK_{82}K_7PE$; ज्ञेया K_{10}

10d तस्मात्तां] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7P$; तस्मात्तां C_{02} ,
तस्मात्ता K_{10} , तस्मात्स्त्री E

11a स्वप्नघा०] $CK_{82}K_{10}K_7P^{pc}E$; स्वप्नघा० P^{ac}

11b पण्डितैः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}PE$; पण्डितैः C_{02} ,
पण्डितैः K_7

11d प्रक्षरते] $CK_{82}K_{10}K_7P$; प्रस्खलतस् E •
ततः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7PE$; तत C_{02}

12a दिवाशयं न] CPE; दिवासयानं K_{10} , दिवाशयेन
 K_{82} , दिवाशयं K_7

12b नित्यं] $CK_{82}K_7PE$; नित्य K_{10} • •परेण
तु] $C_{45}K_{82}K_{10}K_7PE$; •परेण तु C_{94} , •परेण
च C_{02}

स्वर्गमार्गार्गला ह्येताः स्त्रियो नाम प्रकीर्तिताः ॥ ८:१२ ॥

[नियमेषु व्रतपञ्चकम् (७)]

मार्जारकवकश्चानगोमहीव्रतपञ्चकम् ।

[मार्जारकव्रतम्]

स्वविष्टमूत्रं भूमीषु छादयेद्विजसत्तम ।

सूर्यसोमानुमोदन्ति मार्जारव्रतिकेषु च ॥ ८:१३ ॥

[वकव्रतम्]

वकवच्चेन्द्रियग्रामं सुनियम्य तपोधन ।

साधयेच्च मनस्तुष्टिं मोक्षसाधनतत्परः ॥ ८:१४ ॥

[श्वानव्रतम्]

मूत्रविष्टे न भूमीषु कुरुते श्वानदः सदा ।

तुष्यते भगवान्शर्वः श्वानव्रतचरो यदि ॥ ८:१५ ॥

[गोव्रतम्]

मूत्रवर्चो न रुध्येत सदा गोव्रतिको नरः ।

भीम तुष्टिकरश्चैव पुराणेषु निगद्यते ॥ ८:१६ ॥

[महीव्रतम्]

कुद्दालैर्दारयन्तो ऽपि कीलकोटिशतैश्चितः ।

क्षमते पृथिवी देवी एवमेव महीव्रतः ॥ ८:१७ ॥

12cd cf. Padmapurāṇa 1.13.395cd: परित्यजध्वं दाराणि स्वर्गमार्गार्गलानि च

12c ह्येताः] K_7 ; ह्येता $CK_{82}K_{10}PE$

12d स्त्रियो] $CK_{82}K_{10}K_7P$; स्त्रियो E •
कीर्तिताः] $CK_{82}K_{10}PE$; कीर्तिता K_7

13ab मार्जारकवकश्चानगोमहीव्रतः] $CK_{82}K_7P$;
मार्जारकवकश्चानगोमहीव्रतः K_{10} , मार्जारकश्च श्वानाश्च
गोमहीवक E

13c विष्टः] $CK_{82}K_{10}K_7P$; विष्टः E • मूत्रं]
 $C_{94}C_{02}K_{82}K_7PE$; मूत्रः $C_{45}K_{10}$

13e मोदन्ति] $CK_{82}K_{10}K_7P$; मोदन्ति E

14a तपोधन] $CK_{82}K_{10}P$; तपोधनः K_7 , तपोधनम्
E

14c साधयेच्च] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7PE$; साधये
च C_{45} • मनस्तुष्टिं] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7PE$;

मनस्तुष्टिः $C_{45}C_{02}$

14d साधनः] $CK_{82}K_{10}PE$; साधनः K_7

15a मूत्रविष्टे न] $CK_{82}K_{10}K_7P$; मूत्रविष्टे च E

15b श्वानदः] K_{82} ; धुनदं $CK_{10}K_7P$, छादनं E

15c शर्वः] $C_{94}K_{82}K_7PE$; सर्वः $C_{45}K_{10}$, सव्वः
 C_{02}

16a वर्चो] $C_{94}C_{02}K_{10}K_7P$; वर्चो $C_{45}K_{82}$,
वर्चा E

16b गोव्रतिको] $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7PE$; ★★तिको
 C_{94}

16c भीम तुः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7P$; भीमस्तुः
 $C_{02}K_{10}E$

17a कुद्दालैर्दारयन्तो] $K_{82}PE$; कुद्दालैर्दारयन्तो C_{94} ,
कुद्दालैर् दारयन्तो C_{45} , कुद्दालैर् दारयन्ता C_{02} , कुद्दालै
दारयामास K_{10} , कुद्दालैर् दारयन्तो K_7

17b कीलकोटिशतैश्चितः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7P$;
कीलकोटीशतैरपि $C_{02}E$

17d व्रतः] $CK_{82}K_{10}PE$; व्रत K_7

व्रतपञ्चकमित्येतद्यश्चरेत जितेन्द्रियः ।
 स चोत्तममिदं लोकं प्राप्नोति न च संशयः ॥ ८:१८ ॥
 [नियमेष्वुपवासः (८)]
 शेषान्नमन्तरान्नं च नक्तायाचितमेव च ।
 उपवासं च पञ्चैतत्कथयिष्यामि तच्छृणु ॥ ८:१९ ॥
 [शेषान्नम्]
 वैश्वदेवातिथिशेषं पितृशेषं च यद्भवेत् ।
 भृत्यपुत्रकलत्रेभ्यः शेषाशी विघसाशनः ॥ ८:२० ॥
 [अन्तरान्नम्]
 अन्तरा प्रातराशी च सायमाशी तथैव च ।
 सदोपवासी भवति यो न भुङ्क्ते कदाचन ॥ ८:२१ ॥
 [नक्तान्नम्]
 न दिवा भोजनं कार्यं रात्रौ नैव च भोजयेत् ।
 नक्तवेले च भोक्तव्यं नक्तधर्मं समीहता ॥ ८:२२ ॥
 [अयाचितान्नम्]
 अनारम्भस्य आहारं कुर्यान्नित्यमयाचितम् ।
 परैर्दत्तं तु यो भुङ्क्ते तमयाचितमुच्यते ॥ ८:२३ ॥

21cd \approx MBh 12.214.9: अन्तरा प्रातराशं च सायमाशं तथैव च । सदोपवासी च भवेद् यो न भुङ्क्ते कथंचन ॥ \approx MBh 13.93.10: अन्तरा सायमाशं च प्रातराशं तथैव च । सदोपवासी भवति यो न भुङ्क्ते अन्तरा पुनः ॥

- 18b जितेन्द्रियः] CK₈₂K₇PE; द्विजेन्द्रियः K₁₀
 19a शेषान्नमन्तरान्नं च] C₉₄C₄₅K₁₀K₇P^{pc};
 शेषान्नमन्तरान्नं च K₈₂, शेषान्नमन्तरान्नं च P^{ac}, शेषाणामन्तराणाञ्च
 C₀₂E
 19b नक्तायाचितम्] CK₈₂K₁₀PE; नक्तयाचितम्
 K₇ • च] CK₈₂K₁₀K₇P; वा E
 19cd पञ्चैतत्कम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇PE; पञ्चैते
 कम् C₀₂
 20a शेषं] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇PE; शेषं C₄₅
 20d विघसाशनः] C₉₄K₈₂K₁₀; विघसाशनम् C₄₅,
 विघसाशिनः C₀₂, विघसाशनः K₇, विघसाशनः
 P^{pc}, घसाशन P^{ac}, विघसाशनः E
 21a अन्तरा प्रातराशी] em.; अन्तरा प्रातराशी
 CK₈₂K₇, अन्तरा क्रन्तराशी K₁₀, अन्तरा
 प्रातराशी P, अन्तसम्प्रान्तराशी E
 21b सायमाशी] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇P; सायमाशीन्
 C₉₄, नियमाशी E
 21c वासी भवति] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇PE;
 वासी च भवति C₀₂
 21d कदाचन] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇PE; कदाचनः
 C₀₂
 22a भोजनं] CK₈₂K₁₀PE; भोजनं K₇
 22b च] C₉₄C₀₂K₁₀K₇PE; तु C₄₅, omit-
 ted in K₈₂ • भोजयेत्] CK₈₂K₇PE; कारयेत्
 K₁₀
 22a वेले च] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀P; वेला च C₄₅,
 वेलो च K₇, वेले च E
 22b धर्मं समीहता] C₉₄C₄₅K₈₂K₇P; धर्मसमीहता
 C₀₂K₁₀, धर्मः समीहितः E
 23b कुर्यान्निम्] CK₈₂K₁₀PE; कुर्यान्निम् K₇
 23c परैर्दत्तं तु] C₉₄C₄₅K₈₂P; परैर्दत्तम् C₀₂, परै
 दत्तन्तु K₁₀, परैर्दत्तन्तु K₇E
 23d तमयाचिम्] CK₈₂K₁₀K₇E; नमयाचिम् P^{ac},
 तमयाचिम् P^{pc}

[उपवासः]
भक्ष्यं भोज्यं च लेह्यं च चोष्यं पेयं च पञ्चमम् ।
न काङ्क्षेन्नोपयुञ्जीत उपवासः स उच्यते ॥ ८:२४ ॥
[नियमेषु मौनव्रतम् (९)]
मिथ्यापिशुनपारुष्यतीक्ष्णवागप्रलापनम् ।
मौनपञ्चकमित्येतद्धारयेन्नियतव्रतः ॥ ८:२५ ॥
[मिथ्यावचनम्]
असम्भूतमदृष्टं च धर्माच्चापि बहिष्कृतम् ।
अनर्थाप्रियवाक्यं यत्तन्मिथ्यावचनं स्मृतम् ॥ ८:२६ ॥
[पिशुनः]
परश्रीं नाभिनन्दन्ति परस्यैश्वर्यमेव च ।
अनिष्टदर्शनाकाङ्क्षी पिशुनः समुदाहृतः ॥ ८:२७ ॥
[पारुष्यम्]
मृतमाता पिता चैव हानिस्थानं कथं भवेत् ।
भुङ्क्ते कामममृष्टानां पारुष्यं समुदाहृतम् ॥ ८:२८ ॥
[तीक्ष्णवाक्]

- 24a भक्ष्यं] CK₁₀K₇PE; भक्ष्य K₈₂
24c काङ्क्षेन्नो.] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇PE; काङ्क्षे
नो. C₀₂ • युञ्जीत] C₀₂K₈₂K₁₀; •*त
C₉₄, •यञ्जीत C₄₅, •भुञ्जीत PE, •भुञ्जीत K₇
24d •वासः स] CK₈₂PE; •वास स K₁₀, •वासस्य
K₇
25a •पारुष्यम्.] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P; •संभिन्ना
C₀₂, •याभिन्ना E
25b •तीक्ष्णवागम्.] conj.; •स्पृष्टवागम् C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P; •पृष्टवागम् C₀₂, •पृष्टेवागम् E
25c मौनपञ्चकम्.] C₉₄C₄₅K₁₀; मौनं पञ्चकम्.
C₀₂K₈₂K₇E, मौनम्पञ्चकम्. P • •त्येत.]
CK₈₂K₁₀K₇P^{pc}E; •त्ये. P^{ac}
25d •रयेन्नो.] CK₈₂K₁₀K₇P; •रयेन्नो. E
26a •दृष्टं च] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇PE; दृष्टं च
C₀₂
26b धर्माच्चापि] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P; धर्माच्चापि
C₀₂, धर्मं चापि E • बहिष्कृतम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₇P;
बहिष्कृतः C₀₂E, नहिष्कृतं K₁₀
26c अनर्था.] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P; अनर्था.
C₀₂E
26cd •वाक्यं यत्तन्मि.] C₉₄C₄₅K₈₂P; वक्तारं तं मि.
C₀₂, वाक्यं यत्तन्मि. K₁₀, वाक्यं यन्तन्मि. K₇E
26d स्मृतम्] C₉₄C₀₂EK₈₂K₁₀K₇P; स्मृतः C₄₅
27a परश्रीं ना.] C₉₄C₄₅K₈₂K₇P; परस्त्री ना.
C₀₂E, परस्त्रीना. K₁₀ • •भिनन्दन्ति]
C₉₄K₈₂K₁₀K₇PE; •भिनन्दन्ति C₀₂, •भिनन्ति
C₄₅
27b परस्यैश्वर्यम्.] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇PE; परस्यैश्वर्यम्.
C₄₅
27c •दर्शना.] C₉₄C₄₅K₈₂K₇PE; •दर्शना. ना.
C₀₂, •दर्शनां K₁₀
27d पिशुनः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇PE; पिशुन
C₀₂
28a मृतम्.] CK₈₂K₁₀K₇P^{ac}E; मृता. P^{pc}
28b •स्थानं] C₉₄K₈₂K₁₀K₇PE; •स्थान C₄₅C₀₂
28c भुङ्क्ते] K₇P; भुङ्क्ते C₉₄, भुङ्क्ते C₄₅C₀₂,
भुङ्क्ते K₈₂, भुङ्क्ते K₁₀, भुङ्क्ते E • कामममृष्टानां]
C₉₄K₈₂K₇PE; कामसुसमृष्टानां C₀₂, कामममृष्टानां
C₄₅, काममुमृष्टानां K₁₀

हृदि न स्फुटसे मूढ शिरो वा न विदार्यसे ।
 एवमादीन्यनेकानि तीक्ष्णवादी स उच्यते ॥ ८:२९ ॥
 [असत्प्रलापः]
 द्यूतभोजनयुद्धं च मद्यस्त्रीकथमेव च ।
 असत्प्रलापः पञ्चैतत्कीर्तितं मे द्विजोत्तम ॥ ८:३० ॥
 मौनमेव सदा कार्यं वाक्यसौभाग्यमिच्छता ।
 अपारुष्यमसम्भिन्नं वाक्यं सत्यमुदीरयेत् ॥ ८:३१ ॥
 यस्तु मौनस्य नो कर्ता दूषितः स कुलाधमः ।
 जन्मे जन्मे च दुर्गन्धो मूकश्चैवोपजायते ॥ ८:३२ ॥
 तस्मान्मौनव्रतं सदैव सुदृढं कुर्वीत यो निश्चितं
 वाचा तस्य अलङ्घ्यता च भवति सर्वा सभां नन्दति ।
 वक्त्राच्चोत्पलगन्धमस्य सततं वायन्ति गन्धोत्कटाः
 शास्त्रानेकसहस्रशो गिरि नरः प्रोच्चार्यते निर्मलम् ॥ ८:३३ ॥
 [नियमेषु स्नानम् (१०)]
 स्नानं पञ्चविधं चैव प्रवक्ष्यामि यथातथम् ।
 आग्नेयं वारुणं ब्राह्म्यं वायव्यं दिव्यमेव च ॥ ८:३४ ॥

- 29a स्फुटसे] CK₈₂K₇PE; स्फुटय K₁₀
 30a युद्धं] CK₈₂K₁₀K₇P; युद्धश्च E
 30b कथं] K₁₀K₇; कथं CK₈₂P, कथं E
 30cd पञ्चैतत्कीर्तितं] CK₈₂PE; पञ्चैते कीर्तितं K₁₀,
 पञ्चैतत्कीर्तितं K₇
 30d मे] CK₈₂K₁₀K₇P; ते E
 31a कार्यं] CK₈₂K₇PE; कार्या K₁₀
 31b वाक्यं] C₉₄C₄₅K₈₂K₇PE; वाक्यं C₀₂K₁₀
 • सौभाग्यं] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇PE;
 सौभाग्यं C₄₅
 31c भिन्नं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P; भिन्नं C₀₂,
 भिन्नं E
 32b दूषितः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P; दूषितं C₀₂,
 दूषितः E
 32c जन्मे जन्मे] C₄₅C₀₂K₈₂E; जन्म जन्म
 C₉₄K₁₀K₇P • दुर्गन्धो] C₉₄K₁₀K₇P;
 दुर्गन्धो C₄₅, दुर्गन्धा C₀₂, दुर्गन्धो K₈₂, दुर्गन्धो E
 33a तस्मान्मौनम्] C₀₂K₁₀K₇PE; तस्मान्मौनम् C₉₄,
 तस्मान्मौनम् C₄₅K₈₂ • सदैव] C₉₄C₄₅K₈₂PE;
 सदैव C₀₂K₇, सुदृढं K₁₀ • कुर्वीत यो निश्चितम्]
 C₉₄C₄₅K₇PE; कुर्वन्ति ये निश्चितम् C₀₂K₈₂,
 कुर्वन्ति यो निश्चितम् K₁₀
 33b अलङ्घ्यता च] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀P; अलङ्घ्यताश्च
 C₀₂K₇E • सर्वा सभां] C₉₄K₈₂PE; सर्वा सभा
 C₄₅K₇, सर्वा सभान् C₀₂, सर्वा सुभा K₁₀
 33c वक्त्राच्चोत्पलगन्धमस्य] C₉₄C₄₅K₇P^{ac}; वक्त्रं
 चोत्पलगन्धमस्य C₀₂, वक्त्रं चोत्पलगन्धमस्य K₈₂, वक्त्रं
 चोत्पलगन्धमस्य K₁₀, वक्त्राच्चोत्पलगन्धमस्य P^{pc},
 वक्त्राच्चोत्पलगन्धमस्य E
 33d सहस्रशो] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇PE; सहस्रशो
 C₄₅ • मलम्] C₉₄K₈₂K₁₀K₇P; मलः
 C₄₅C₀₂E
 34a पञ्चविधं] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇PE; पञ्चवि
 C₄₅
 34b यथातथम्] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇PE; यथातथम्
 C₉₄
 34c आग्नेयं] CK₈₂K₇PE; आग्नेये K₁₀ •
 वारुणं] CK₈₂K₁₀K₇P; ब्राह्मणं E • ब्राह्म्यं]
 CK₈₂K₁₀PE; ब्राह्म्यं K₇

[आग्नेयं स्नानम्]

आग्नेयं भस्मना स्नानं तोयाच्छतगुणं फलम् ।
 भस्मपूतं पवित्रं च भस्म पापप्रणाशनम् ॥ ८:३५ ॥
 तस्माद्भस्म प्रयुञ्जीत देहिनां तु मलापहम् ।
 सर्वशान्तिकरं भस्म भस्म रक्षकमुत्तमम् ॥ ८:३६ ॥
 भस्मना त्र्यायुषं कृत्वा ब्रह्मचर्यव्रते स्थितम् ।
 भस्मना ऋषयः सर्वे पवित्रीकृतमात्मनः ॥ ८:३७ ॥
 भस्मना विबुधा मुक्ता वीरभद्रभयार्दिताः ।
 भस्मानुशंसं दृष्ट्वैव ब्रह्मणानुमतिः कृता ॥ ८:३८ ॥
 चतुराश्रमतो ऽधिक्यं व्रतं पाशुपतं कृतम् ।
 तस्मात्पाशुपतं श्रेष्ठं भस्मधारणहेतुतः ॥ ८:३९ ॥

[वारुणं स्नानम्]

वारुणं सलिलं स्नानं कर्तव्यं विविधं नरैः ।
 नदीतोयतडागेषु प्रस्रवेषु हृदेषु च ॥ ८:४० ॥

[ब्राह्म्यं स्नानम्]

ब्रह्मस्नानं च विप्रेन्द्र आपोहिष्ठं विदुर्बुधाः ।

- 35a स्नानं] CK^{pc}₈₂K₁₀K₇PE; स्नाना K^{ac}₈₂
 35b गुणं] CK₈₂K₁₀PE; गुण० K₇
 36a तस्माद्भस्म प्रयुञ्जीत] CK₈₂K₇PE; ★★★★★★त
 K₁₀
 37a त्र्यायुषं कृत्वा] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E;
 त्र्यायुषं★ C₉₄, त्र्यायुष्यं कृत्वा P
 37b व्रते] CK₈₂K₁₀K₇P; व्रत० E
 37c ऋषयः सर्वे] CK₈₂K₁₀K₇P; ऋषिभिर्सर्वैः E
 38a मुक्ता] CK₈₂K₁₀K₇P; मुक्ताः E
 38b र्दिताः] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇PE; र्दिताः
 C₄₅
 38c भस्मानुशंसं दृष्ट्वैव] corr. TÖRZSÖK;
 भस्मानुशंसं दृष्ट्वैव C₉₄, भस्मानुशंसां दृष्ट्वैव C₄₅,
 भस्मानुशंसदृष्ट्वैव C₀₂K₁₀, भस्मानुशंसन्दृष्ट्वैव K₈₂,
 भस्मानुशंसंदृष्ट्वैव K₇, भस्मानुशंसं दृष्ट्वैव P, भस्मना शं
 प्रदश्यैवं E
 38d ब्रह्मणानुमतिः] em.; ब्रह्मणानुमता CK₈₂K₁₀K₇P,
 ब्रह्मणानुमतो E • कृता] em.; कृतः C₉₄C₄₅K₁₀K₇PE,

- कृतिः C₀₂, कृताः K₈₂
 39a चतुराश्रमतो] C₄₅C₀₂K₁₀PE; चतुराश्रमतो
 C₉₄K₇, चतुराश्रतो K^{ac}₈₂, चतुराश्रमतो K^{pc}₈₂
 39ab ऽधिक्यं व्रतं पाशुपतं कृतम्] CK₈₂K₇PE;
 ऽधिक्यव्रतपाशुपत(★★★ K₁₀ (top of akṣaras
 lost)
 39c तस्मात्पाशुपतं श्रेष्ठं] CK₈₂K₇PE; omitted
 in K₁₀
 39d हेतुतः] em. TÖRZSÖK; हेतवः C₉₄C₄₅K₈₂K₇PE,
 हेतुना C₀₂, हेतुनुतः K₁₀
 40a वारुणं] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀PE; वा★ C₉₄,
 वारुणा K^{ac}₇, वारुण K^{pc}₇ • सलिलं]
 CK₈₂K₁₀P; सलिल० K₇E
 40b विविधं नरैः] CK₈₂; विविधचरैः K₇PE, विविचरैः
 K₁₀
 40c तडागेषु] CK₈₂K₇PE; तडागेषु K₁₀
 40d प्रस्रवेषु] CK₈₂PE; प्रस्रवेषु K₁₀, प्रभवेषु K₇
 41a विप्रेन्द्र] CK₈₂K₁₀E; विप्रेन्द्र K₇P
 41b विदुर्बुधं] CK₈₂K₁₀PE; विदुर्बुधं K₇

त्रिसंध्यमेव कर्तव्यं ब्रह्मस्नानं तदुच्यते ॥ ८:४१ ॥
 [वायव्यं स्नानम्]
 गोषु संचारमार्गेषु यत्र गोधूलिसम्भवः ।
 तत्र गत्वावसीदेत स्नानमुक्तं मनीषिभिः ॥ ८:४२ ॥
 [दिव्यं स्नानम्]
 वर्षतोयाम्बुधाराभिः प्लावयित्वा स्वकां तनुम् ।
 स्नानं दिव्यं वदत्येव जगदादिमहेश्वरः ॥ ८:४३ ॥
 इति नियमविभागः पञ्चभेदेन विप्र
 निगदित तव पृष्ठः सर्वलोकानुकम्प्य ।
 सकलमलपहारी धर्मपञ्चाशदेतन्
 न भवति पुनर्जन्म कल्पकोट्यायुते ऽपि ॥ ८:४४ ॥
 ॥ इति वृषसारसंग्रहे नियमप्रशंसा नामाध्यायो ऽष्टमः ॥

42d ०क्तं] CK₈₂K₇PE; ०क्त K₁₀
 43b तनुम्] CK₈₂K₁₀PE; तनं K₇
 43c दिव्यं] CK₈₂K₇PE; दिव्य K₁₀
 43d जगदादि०] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇PE; गजदादि०
 C₄₅
 44a ०भागः] CK₈₂K₁₀PE; ०भागं K₇
 44b निगदित तव] E; निगदितस्तव CK₈₂K₁₀K₇P
 (unmetr.) • ०कम्प्य] C₉₄; ०कम्प
 C₄₅C₀₂K₈₂K₇P, ०कम्प: K₁₀, ०कम्प्य: E
 44c ०पहारी] C₄₅C₀₂K₁₀; ०पहारि C₉₄K₇(unmetr.),
 ०प्रहारि K₈₂P, ०पहारे E • ०पञ्चाशदेतन्]

C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀^{pc}K₇P; ०पञ्चाशमेतन् C₀₂E,
 ०पञ्चाशदेतन् K₁₀^{ac}
 44d पुनर्जन्म] C₀₂K₁₀; पुनर्जन्म C₉₄K₈₂K₇PE,
 पुनर्जन्म C₄₅

Colophon: इति वृषसारसंग्रहे नियमप्रशंसा नामाध्यायो
 ऽष्टमः] P; इति वृषसारसंग्रहे नियमप्रशंसा नामाध्याय
 अष्टमः C₉₄K₈₂, omitted in C₄₅, इति वृषसारसंग्रहे
 नियमप्रशंसा नामाध्यायाष्टमः C₀₂K₁₀; इति वृषसारसंग्रहे
 नियमप्रशंसा नामाध्यायाष्टमः K₇, इति वृषसारसंग्रहे
 नियमप्रशंसा नाम अष्टमो ऽध्यायः E

[नवमो ऽध्यायः]

[त्रैगुण्यम्]

[अनर्थयज्ञ उवाच ।]
 त्रिकालगुणभेदेन भिन्नं सर्वचराचरम् ।
 तस्मात्त्रिगुणबन्धेन वेष्टितं निखिलं जगत् ॥ ९:१ ॥
 विगततराग उवाच ।
 त्रैकाल्यमिति किं ज्ञेयं त्रैधातुकशरीरिणः ।
 किञ्चिद्विस्तरमेवेह कथयस्व तपोधन ॥ ९:२ ॥
 अनर्थयज्ञ उवाच ।
 त्रैकाल्यं त्रिगुणं ज्ञेयं व्यापी प्रकृतिसम्भवः ।
 अन्योन्यमुपजीवन्ति अन्योन्यमनुवर्तिनः ॥ ९:३ ॥
 सत्त्वं रजस्तमश्चैव रजः सत्त्वं तमस्तथा ।
 तमः सत्त्वं रजश्चैव अन्योन्यमिथुनाः स्मृताः ॥ ९:४ ॥
 सात्त्विको भगवान्विष्णू राजसः कमलोद्भवः ।
 तामसो भगवानीशः सकलं विकलेश्वरः ॥ ९:५ ॥
 सत्त्वं कुन्देन्दुवर्णाभं पद्मरागनिभं रजः ।

- 1a त्रिकालः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; त्रिष्कालः
 $C_{02} \bullet$ भेदेन] $CK_{82}K_{10}K_7E$; भेदेन K_{10}^{ac}
 1b भिन्नं] $CK_{82}K_7E$; भिन्न K_{10}
 1c तस्मात्त्रिः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}E$; तस्मा त्रिः
 $C_{02}K_7$
 2a काल्यम्] $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}E$; कालम् $C_{94}K_7$
 2ab किं ज्ञेयं त्रैः] $C_{94}K_7$; विज्ञेयं त्रैः $C_{45}K_{82}K_{10}E$,
 किं ज्ञेयम् त्रैः C_{02}
 2b धातुकः] $CK_{82}K_{10}K_7$; धातुकः E
 2c किञ्चिः] $C_{94}C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; सात्त्विको
 भगव् विष्णु राजसः कमलोद्भवः । तामसो भगवानीशः सकलं
 विक किञ्चिः C_{45}^{ac} (eyeskip to □.□) \bullet वेह]
 $CK_{82}K_{10}K_7$; तद्वि E
 2d कथयस्व] $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; क***
 C_{94}
 3a काल्यं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; काल्य C_{02}
 \bullet गुणं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; गुण C_{02}
 4a सत्त्वं] $CK_{82}K_7E$; सत्त्व $K_{10} \bullet$ रजस्तः]
 $CK_{82}K_{10}K_7$; रजतः E
 4b रजः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$; रजः $C_{02}K_{10}E \bullet$
 सत्त्वं तमस्तथा] $C_{94}K_{82}K_7$; सत्त्वं तमस्तथा C_{45} ,
 सत्त्वस्तमस्तथा $C_{02}K_{10}$; सत्त्वतमस्तथा E
 4c तमः सत्त्वं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$; तमसत्त्वः C_{02} , तमः
 सत्त्वः $K_{10}E \bullet$ रजश्चैव] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$;
 रजःश्चैव C_{45}
 4d स्मृताः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; omitted in
 C_{02}
 5a षण्] corr.; षण् $CK_{82}K_{10}K_7E$
 5b राजसः कमलोद्भवः] $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$;
 (राजः)***** C_{94}
 5cd तामसो भगवानीशः सकलं] $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$;
 ***** (सकलम्) C_{94}
 6a सत्त्वं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}E$; सत्त्व $C_{02}K_7$
 \bullet वर्णाभं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; वर्णाभं
 C_{02} , वर्णाभं K_{82}

तमश्चाञ्जनशैलाभं कीर्तितानि मनीषिभिः ॥ ९:६ ॥

सत्त्वं जलं रजो ऽङ्गारं तमो धूमसमाकुलम् ।

एतद्गुणमयैर्बद्धाः पच्यन्ते सर्वदेहिनः ॥ ९:७ ॥

विगतराग उवाच ।

केन केन प्रकारेण गुणपाशेन बध्यते ।

चिह्नमेषां पृथक्त्वेन कथयस्व तपोधन ॥ ९:८ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।

अनेकाकारभावेन बध्यन्ते गुणबन्धनैः ।

मोहिता नाभिजानन्ति जानन्ति शिवयोगिनः ॥ ९:९ ॥

ऊर्ध्वगो नित्यसत्त्वस्थो मध्यगो रजसावृतः ।

अधोगतिस्तमोऽवस्था भवन्ति पुरुषाधमाः ॥ ९:१० ॥

स्वर्गे ऽपि हि त्रयो वैते भावनीयास्तपोधन ।

मानुषेषु च तिर्येषु गुणभेदास्त्रयस्त्रयः ॥ ९:११ ॥

[सात्त्विकोत्तमाः]

ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च धर्म इन्द्रः प्रजापतिः ।

सोमो ऽग्निर्वरुणः सूर्यो दश सत्त्वोत्तमाः स्मृताः ॥ ९:१२ ॥

[सात्त्विकमध्यमाः]

रुद्रादित्या वसुसाध्या विश्वेशमरुतो ध्रुवः ।

✧

6c ०भं] CK₈₂K₁₀K₇; ०भा E

7a जलं] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; रजं C₀₂, ज्वाल K₁₀

• रजो ऽङ्गारं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; रजोऽङ्गारं
C₀₂, रजोऽङ्गारं E

7d ०देहिनः] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; ०देहिना C₄₅

8b गुण०] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; omitted in
C₉₄

8c ०षां पृथक्त्वेन] CK₈₂K₁₀E; ०षा पृथक्त्वेन K₇

9c ०भिजानन्ति] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; ०भिजानन्ति
C₀₂

9d जानन्ति] C₉₄C₄₅^{pc}C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; omit-
ted in C₄₅^{ac}

10a ऊर्ध्वगो नित्य] conj.; ऊर्ध्वाङ्गो नित्य० CK₈₂^{pc}E,

ऊर्ध्वाङ्गो नित्य० K₇, ऊर्ध्वाङ्गा नित्य० K₈₂^{ac}, ऊर्ध्वगो

सित्य० K₁₀^{ac}, ऊर्ध्वगो सित्य० K₁₀^{pc} • ०सत्त्व०]

C₉₄C₄₅K₈₂K₇; ०सत्य० C₀₂E, ०नित्य० K₁₀

10b मध्यगो] CK₁₀K₈₂K₇; मध्यगो E • ०वृतः]

CK₈₂K₁₀K₇; ०वृतम् E

10c ०गतिस्तमो०] C₉₄K₈₂K₁₀K₇E; ०गतिस्तमो०
C₄₅C₀₂

11c मानुषेषु] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀E; मनुष्येषु C₄₅,
मानुष्येषु K₇ • तिर्येषु] CK₈₂K₁₀K₇; तीर्येषु E

11d ०स्वयः] C₉₄C₄₅^{pc}C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; ०स्वः
C₄₅^{ac}

12b धर्म इन्द्रः] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇; इर्म इन्द्र
C₄₅, धर्मरिन्द्र० E

12c शिर्वरुणः] C₉₄K₈₂K₇; शिर्वरुण C₄₅C₀₂K₁₀E

12d दश] CK₈₂K₁₀K₇; दशः E • सत्त्वोत्तमाः]
C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀E; सत्त्वोत्तमाः C₄₅, सत्त्वोत्तमाः
K₇

13ab ०दित्या वसुसाध्या] C₄₅K₈₂K₁₀K₇; ०दित्या
वसुसाध्या C₉₄, ०दित्य वसुसाध्या C₀₂, ०दित्य
वसुसाध्या वि० E

13b विश्वेश०] C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; ०श्वेश C₉₄,

ऋषयः पितरश्चैव दशैते सत्त्वमध्यमाः ॥ ९:१३ ॥

[सात्त्विकाधमाः]

तारा ग्रहाः सुरा यक्षा गन्धर्वाः किंनरोरगाः ।

रक्षोभूतपिशाचाश्च दशैते सात्त्विकाधमाः ॥ ९:१४ ॥

[राजसोत्तमाः]

ऋत्विक्पुरोहिताचार्ययज्वानो ऽतिथिविज्ञानी ।

राजमन्त्री व्रती वेदी दशैते राजसोत्तमाः ॥ ९:१५ ॥

[जातयो राजसाधमाः]

सूतो ऽम्बष्ठवणिक्चोग्रः शिल्पिकारुकमागधाः ।

वेणवैदेहकामात्या दशैते रजमध्यमाः ॥ ९:१६ ॥

चर्मकृत्कुम्भकृत्कोली लोहकृत्त्रपुनीलिकाः ।

नटमुष्टिकचण्डाला दशैते रजसाधमाः ॥ ९:१७ ॥

[तामसोत्तमाः]

गोगजगवया अश्वमृगचामरकिंनराः ।

सिंहव्याघ्रवराहाश्च दशैते तामसोत्तमाः ॥ ९:१८ ॥

[तामसमध्यमाः]

अजमेषमहिष्याश्च मूषिकानकुलादयः ।

- विश्वेशि० C_{02}
13d दशैते] $C_{94}C_{45}^{pc}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; दशैतेते C_{45}^{ac}
14a ग्रहाः सुरा] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$; ग्रहास्वराः C_{02} , ग्रहाऽसुरा E
14b गन्धर्वाः] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7E$; गन्धर्वा $C_{45}K_{82}$, गन्धर्व्याः गन्धर्व्या C_{02}
14c पिशाचाश्च] $CK_{82}K_{10}E$; पिशाचाश्च K_7
14d दशैते] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; दशैते C_{45}
• सात्त्विका०] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; सत्त्वका० C_{45}
15b विज्ञानी] $CK_{82}K_{10}K_7$; विज्ञाकौ E
15c मन्त्री व्रती] $CK_{82}K_{10}K_7$; मन्त्रि व्रतो E
15d राजसो०] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; रामसो C_{45}
16a सूतो ऽम्बष्ठ०] E; सूतो *ष्ट० C_{94} , सूतम्बष्ठ० C_{45} , सूतोत्वष्ट० C_{02} , सूतोत्वष्टा० K_{82} , सूतोत्वष्ट० $K_{10}K_7$ • वणिक्चो०] corr.; वणिक्चो०
16b शिल्पि०] K_{10} ; शिल्प० $CK_{82}K_7E$ • मागधाः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; मागधा C_{02}
16c वेणवैदेहकामात्या] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}$; वेणवैदेहकामात्या C_{45} , वेणवैदेहकामात्या K_7 , वेणवैदेचकौ मात्या E
17a कृत्कोली] $CK_{10}K_7$; ककोली K_{82} , कृत्काली E
17b नीलिकाः] $CK_{82}K_{10}K_7$; नीलिका E
17c मुष्टिक०] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; मौष्टिक० C_{02} • चण्डाला] $CK_{82}K_{10}K_7$; चाण्डालः E
17d दशैते] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; दशैते C_{45}
18a गवया] $CK_{82}K_7$; गवय K_{10} , गवयो E
18b चामर०] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$; चानर० $C_{02}E$, वा/नर० K_{10}
18c वराहा०] $CK_{82}K_7$; वराह० $K_{10}E$
18d तामसोत्तमाः] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$; तामसोत्तमः C_{45} , तामसोत्तमाः E
19a महिष्याश्च] $CK_{82}K_7E$; महिष्या च K_{10}

उष्ट्ररङ्कुशशगण्डा दशैते तममध्यमाः ॥ ९:१९ ॥

[तमसाधमाः]

ऋक्षगोधामृगशृङ्गिबकवानरगर्दभाः ।

सूकरश्चानगोमायुर्दशैते तमसाधमाः ॥ ९:२० ॥

[तमसात्त्विकाः]

क्रौञ्चहंसशुकश्येनभासबारुण्डसारसाः ।

चक्राहशुकमायूरा दशैते तमसात्त्विकाः ॥ ९:२१ ॥

[तमराजसाः]

बलाकाः कुक्कुटाः काकाश्चिल्ललावकतित्तिराः ।

गृध्रकङ्कबकश्येन दशैते तमराजसाः ॥ ९:२२ ॥

कोकिलोलूककिञ्जल्ककपोताः पञ्च एव च ।

शारिकाश्च कुलिङ्गाश्च दशैते तमसाधमाः ॥ ९:२३ ॥

मकरगोहनक्राश्च ऋक्षाश्च तमसात्त्विकाः ।

कच्छप † शुशु † कुम्भीरमण्डूकास्तमराजसाः ।

19c उष्ट्र०] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$; उष्ट्र० C_{02} , दंष्ट्रि०

E • शशगण्डा] $CK_{82}K_{10}K_7$; शशगण्डाश्च E

19d तममध्यमाः] $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; तममध्यमाः

C_{94}

20b गर्दभाः] $CK_{82}K_{10}K_7$; गर्दभाः E

20c सूकर०] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; सुखर० C_{45}

20cd गोमायुर्द०] CK_7E ; गोमायु द० $K_{82}K_{10}$

20d शैते] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; शैते C_{45}

21a क्रौञ्च०] E; क्रौञ्च० $CK_{82}K_{10}K_7$

21b सारसाः] $CK_{82}K_{10}E$; सारसा K_7

21c हशुकमायूरा] $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$; शशु?***यूरा

C_{94} , शशुकमायूरा E

21d दशैते] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; दशैते C_{45} •

तमसात्त्विकाः] $C_{02}K_7E$; तमसात्त्विकाः $C_{94}K_{10}$

(unmetr.), तमसात्त्विकाः K_{82} (unmetr.),

नमः सात्त्विकाः C_{45} (unmetr.)

22a बलाकाः] corr.; बलाका $C_{94}K_{82}K_7$, बलाक०

$C_{45}C_{02}K_{10}E$

22ab कुक्कुटाः काकाश्चि०] corr.; कुक्कुटकाकाश्चि०

$C_{94}C_{45}$ (unmetr.), कुक्कुटा काकाश्चि० $C_{02}K_7$,

कुक्कुटकाकाश्चि $K_{82}K_{10}$, कुक्कुटो काका चि० E

22b तित्तिराः] $CK_{82}K_{10}$; तित्तिराः K_7 , तित्तिराः

E

22c गृध्र०] $CK_{82}K_{10}E$; गृध्र० K_7

23a कोकिलो०] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; कौकिलो०

C_{45} • किञ्जल्क०] $C_{45}K_{10}K_7E$; किञ्जल्क०

$C_{94}C_{02}K_{82}$

23b च] $CK_{82}K_{10}E$; चः K_7

23c शारिकाश्च] corr.; शारिका च $CK_{82}K_{10}K_7$,

शारिका च E • कुलिङ्गाश्च] corr.; कुलिङ्गा च

$C_{94}K_{10}E$, कुलिङ्गा च $C_{45}C_{02}K_7$, कुलिङ्गा च

K_{82}

24a गोहनक्राश्च] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$; गोहनक्रा च

C_{02} , गोहनक्राश्च K_{10}

24b ऋक्षाश्च] conj.; ऋषा च $CK_{82}K_{10}K_7E$ •

तमसात्त्विकाः] E; तमसात्त्विकाः C_{94} , तमसात्त्विकाः

$C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}$ (unmetr.), तमसात्त्विकाः

K_7

24c कुम्भीर०] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$; कुम्भीरा

$C_{02}E$

24d मण्डूका०] $CK_{82}K_7$; मण्डूक० K_{10} ,

मण्डूका० E

शङ्खशुक्तिकशम्बूक † कबन्ध्या † स्तमतामसाः ॥ ९:२४ ॥
 चन्दनागरुपद्मं च लक्षोदुम्बरपिप्पलाः ।
 वटदारुशमीबिल्वा दशैते तमसात्त्विकाः ॥ ९:२५ ॥
 जाम्बीरलकुचाम्रातदाडिमाकोलवेतसाः ।
 निम्बनीपो ध्रुवावश्च दशैते तमराजसाः ॥ ९:२६ ॥
 वृक्षवल्लीलतावेणुत्वक्सारतृणभूरुहाः ।
 मीरजाश्च शिलाशस्या दशैते तमसात्त्विकाः ॥ ९:२७ ॥
 भ्रमरादिपतङ्गाश्च क्रिमिकीटजलौकसः ।
 यूकोदंशमशानां च विष्टजास्तमसात्त्विकाः ॥ ९:२८ ॥
 दया सत्यं दमः शौचं ज्ञानं मौनं तपः क्षमा ।
 शीलं च नाभिमानं च सात्त्विकाश्चोत्तमा जनाः ॥ ९:२९ ॥
 कामतृष्णारतिद्यूतमानो युद्धं मदः स्पृहा ।
 निर्घृणाः कलिकर्तारो राजसेषूत्तमा जनाः ॥ ९:३० ॥

- 24e शम्बूकः] corr.; शम्बूका CK₈₂K₁₀E,
 शम्बूका: K₇
 24f कबन्ध्याः] CK₈₂K₁₀^{pe}K₇E; कबन्ध्याः K₁₀^{ac}
 • तमतामसाः] C₄₅E; तमतामसाः C₉₄C₀₂K₇
 (unmetr.), तमतामसाः K₈₂K₁₀ (unmetr.)
 25a गरुः] CK₈₂K₁₀K₇; गरुः E
 25c बिल्वा] C₉₄C₄₅K₈₂E; बिल्व C₀₂K₁₀K₇
 25d दशैते] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; दशै C₀₂ •
 तमसात्त्विकाः] E; तमसात्त्विकाः C₉₄ (unmetr.),
 तमसात्त्विकाः C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇ (unmetr.)
 26a जाम्बीरः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; जम्बीरः
 C₀₂
 26b दाडिमाः] C₉₄C₄₅K₁₀K₇E; दाडिमाः
 C₀₂, दाडिमाः K₈₂
 26c नीपो] CK₈₂K₁₀E; नीपो K₇ •
 ध्रुवावश्च] C₉₄C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇; ध्रुवावश्च
 C₉₄, ध्रुवावश्च E
 26d दशैते] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; *** C₉₄
 27a वृक्षवल्लीः] CK₈₂K₇E; वृक्षवल्ली K₁₀
 27b त्वक्सारः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀; त्वक्सारस्
 C₀₂E, त्वक्सारः K₇ (unmetr.)
 27c मीरजाश्च] corr.; मीरजा च C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E,
 मीरजा च C₄₅
 27d तमसात्त्विकाः] K₇E; तमसात्त्विकाः C₉₄,
 तमसात्त्विकाः C₄₅C₀₂K₈₂ (unmetr.), तमसात्त्विकाः
 K₁₀ (unmetr.)
 28a पतङ्गाश्च] CK₈₂K₁₀K₇; पतङ्गानां E
 28b क्रिमिकीटजलौकसः] CK₈₂; क्रिमिकीटजलौकसः
 K₁₀, क्रिमिकीटजलौकसाः K₇, क्रिमिकीटजलौकसां E
 28c यूकोदंशमशानां च] C₉₄; यूकोदंशमशानाश्च
 C₄₅K₈₂, यूकोदंशमसकानाश्च C₀₂ (unmetr.),
 यूकोदंशमसानान्तु K₁₀, यूकोदंशमसकानाश्च K₇, यूकोदंशमशानाश्च
 E
 28d विष्टजास्तमसात्त्विकाः] corr.; विष्टजास्तमसात्त्विकाः
 C₉₄ (unmetr.), विष्टजास्तमसात्त्विकाः C₄₅C₀₂K₈₂
 (unmetr.), विष्टजास्तमसात्त्विकाः K₁₀ (un-
 metr.), ***जास्तमसात्त्विकाः K₇ (unmetr.),
 विष्टजा तमसात्त्विकाः E
 29b ज्ञानं] C₉₄C₀₂K₁₀E; ज्ञान C₄₅K₇, ज्ञानं
 K₈₂ • मौनं] CK₁₀K₇E; मौन K₈₂ • क्षमा]
 C₉₄C₀₂K₈₂K₇E; क्षमाः C₄₅K₁₀
 29c शीलं च] CK₈₂K₇; नीलश्च K₁₀, शीलं च E •
 नाभिमानं] CK₈₂K₁₀K₇; नाभिमानां E
 30a मानो] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; मनो C₀₂
 30b युद्धं] CK₈₂K₁₀K₇; युद्धः E • स्पृहा]
 CK₈₂K₇E; स्मृत K₁₀
 30c निर्घृणाः] C; निर्घृणा K₈₂E, निर्घृणाः K₁₀K₇
 30d राजसेषूत्तमा] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; राजसेषूत्तमा

हिंसासूयाघृणामूढनिद्रातन्त्रीभयालसाः ।
 क्रोधो मत्सरमायी च तामसेषूत्तमा जनाः ॥ ९:३१ ॥
 लघुप्रीतिप्रकाशी च ध्यानयोगे सदोत्सुकः ।
 प्रज्ञाबुद्धिविरागी च सात्त्विकं गुणलक्षणम् ॥ ९:३२ ॥
 बालको निपुणो रागी मानो दर्पश्च लोभकः ।
 स्पृहा ईर्षा प्रलापी च राजसं गुणलक्षणम् ॥ ९:३३ ॥
 उद्वेग आलसो मोहः क्रूरस्तस्करनिर्दयः ।
 क्रोधः पिशुन निद्रा च तामसं गुणलक्षणम् ॥ ९:३४ ॥
 विगतराग उवाच ।
 केन चिह्नेन विज्ञेय आहारः सर्वदेहिनाम् ।
 त्रैगुण्यस्य पृथक्त्वेन कथयस्व तपोधन ॥ ९:३५ ॥
 अनर्थयज्ञ उवाच ।
 आयुः कीर्तिः सुखं प्रीतिर्बलारोग्यविवर्धनम् ।
 हृद्यस्वादुरसं स्निग्ध आहारः सात्त्विकप्रियः ॥ ९:३६ ॥

- C_{02} , राजसे छुत्तमो E
31a ऽसूया] $CK_{82}K_7E$; ऽस/यू० K_{10} • ऽमूढ०]
 $C_{94}C_{02}K_{82}K_7E$; ऽमूढा० $C_{45}K_{10}$
31b ऽतन्त्री०] $CK_{82}K_7K_{10}$; ऽतन्त्री० E
31c क्रोधो] $CK_{82}K_{10}K_7$; क्रोध० E
31d तामसेषूत्तमा] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$; तामसेसूतमा
 C_{02} , तामसे छुत्तमो E
32b ऽयोगे] $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; ऽयोगे/ C_{94}
32c ऽविरागी च] $CK_{10}K_7E$; ऽविरागी K_{82} ,
 ऽविराङ्गी च K_7
33a बालको] $CK_{82}K_{10}E$; बालको K_7 • निपुणो]
 E; निपुणो $CK_{82}K_{10}$, निपुणे K_7
33c ईर्षा] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$; ईर्ष्या $C_{45}E$ •
 प्रलापी] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; च लापी C_{02}
33d राजसं] $CK_{82}K_{10}K_7$; तामसं E
34a आलसो] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; अलसो
 C_{45}
34b क्रूरस्त०] $C_{94}C_{45}K_{82}$; क्रूरत० $C_{02}K_7E$,
 क्रूरस्त० K_{10} • ऽनिर्दयः] $CK_{82}K_{10}E$; ऽनिर्दयाः
 K_7
34c क्रोधः] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; क्रोध० C_{45}
- पिशुन] E; पिशुनो $CK_{82}K_{10}K_7$ • च]
 $CK_{82}K_7E$; omitted in K_{10}
34d गुण०] $C_{94}C_{45}^{pc}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; गु०
 C_{45}^{ac}
35ab केन चिह्नेन विज्ञेय आहारः सर्वदेहिनाम्] $C_{45}C_{02}K_{82}K_7E$;
 ★★★★★★★★★★ देहिनाम् C_{94} , केन चिह्नेन
 विज्ञेय आहार सर्वदेहिनाम् K_{10}
35c पृथक्त्वेन] $CK_{82}K_{10}E$; पृथक्केण K_7
35d ऽधन] $CK_{82}K_{10}E$; ऽधनः K_7
36a कीर्तिः] $CK_{82}K_{10}K_7$; कीर्तिः E • सुखं
 प्रीतिर्ब०] K_7 ; सुखं प्रीतिर्ब० $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}$,
 सुखप्रीति ब० C_{02} , सुखं प्रीतिर्ब० E
36b ऽरोग्य०] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; ऽरोग्यं C_{45}
36c हृद्य०] $CK_{82}K_{10}K_7$; हृद० E • ऽरसं]
 $C_{94}C_{45}K_{82}$; ऽरस C_{02} , ऽरस/ K_{10} , ऽरसां K_7 ,
 ऽरसा E • स्निग्ध] CK_7E ; स्निग्धं K_{82} , ऽसन्दिग्ध/ K_{10}
36d आहारः] $C_{94}^{pc}K_{10}K_7E$; आहार $C_{94}^{ac}C_{45}C_{02}K_{82}$
 • सात्त्विकप्रियः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$; सात्त्विकप्रिया
 C_{02} , सात्त्विकप्रिय K_{10} , सात्त्विकः कियाः E

अत्युष्णमाम्ललवणं रूक्षं तीक्ष्णं विदाहि च ।
 राजसश्रेष्ठ आहारो दुःखशोकामयप्रदः ॥ ९:३७ ॥
 अभक्ष्यामेध्यपूती च पूति पर्युषितं च यत् ।
 आयामरसविस्वाद आहारस्तामसप्रियः ॥ ९:३८ ॥
 विगतराग उवाच ।
 गुणातीतं कथं ज्ञेयं संसारपरपारगम् ।
 गुणपाशनिबद्धानां मोक्षं कथय तत्त्वतः ॥ ९:३९ ॥
 अनर्थयज्ञ उवाच ।
 आत्मवत्सर्वभूतानि सम्यक्पश्येत भो द्विज ।
 गुणातीतः स विज्ञेयः संसारपरपारगः ॥ ९:४० ॥
 ईर्षाद्वेषसमो यस्तु सुखदुःखसमाश्च ये ।
 स्तुतिनिन्दासमा ये च गुणातीतः स उच्यते ॥ ९:४१ ॥
 तुल्यप्रियाप्रियो यश्च अरिमित्रसमस्तथा ।
 मानापमानयोस्तुल्यो गुणातीतः स उच्यते ॥ ९:४२ ॥
 एष ते कथितो विप्र गुणसद्भावनिर्णयः ।
 गुणयुक्तस्तु संसारी गुणातीतः पराङ्गतिः ॥ ९:४३ ॥

42 cf. MBh 6.36.24cd-25 (BhG 14.24cd-25): तुल्यप्रियाप्रियो धीरस्तुल्यनिन्दात्मसंस्तुतिः ॥ मानापमानयोस्तुल्यस्तुल्यो मित्रारिपक्षयोः । सर्वास्मभपरित्यागी गुणातीतः स उच्यते ॥

- 37a ०ल्ल०] CK₈₂K₁₀K₇; ०ल्ल० E • ०लवणं] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; ०लक्ष्णं C₄₅
- 37b तीक्ष्णं] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇; तीक्ष्णं C₉₄, स्तीक्ष्णं E • विदाहि च] C₄₅K₈₂K₁₀K₇; *रेदाहि च] C₉₄, विदाहिक C₀₂^{pc}; विदाहिक: C₀₂^{ac}E
- 37cd राजसश्रेष्ठ आहारो दुःखशोकामयप्रदः] C₄₅K₈₂K₇; ***** C₉₄, राजसश्रेष्ठ आहारो दुःखशोकामयः प्रदः C₀₂; राजसः श्रेष्ठ आहारो दुःखशोकामयप्रदः K₁₀; राजसे श्रेष्ठमाहारो दुःखशोकाभयप्रदः E
- 38a अभक्ष्यामेध्यपूती च] em.; अभक्ष्यमेध्यपूती च CK₈₂, अभक्ष्यमेध्यपूती च K₁₀, अभक्ष्यामेध्यपूती च K₇, अभक्ष्यमद्यपूती वै E
- 38c आयाम०] CK₈₂K₁₀K₇; आयाम० E
- 38d ०मस०] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; ०मसः C₀₂E
- ०प्रियः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; ०प्रियाः C₀₂
- 39a ०तीतं] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; ०तीत C₀₂K₁₀
- 39b ०गम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; ०गः C₀₂
- 39c ०वद्धानां] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇; ०वद्धानां C₄₅, ०वद्धानामो E
- 40a ०भूतानि] CK₁₀K₇E; ०भूतां K₈₂
- 40b सम्यक्प०] CK₁₀K₇E; सम्यक्प० K₈₂
- 40c ०तीतः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀; ०तीत C₀₂K₇, ०तीतं E
- 41a ईर्षा०] CK₈₂K₁₀; ईर्ष्या० K₇E
- 41b ०समाश्च ये] CK₈₂K₇E; ०समाश्चये K₁₀
- 41d ०तीतः] CK₈₂K₇E; ०तीत K₁₀
- 42a तुल्य०] E; तुल्यः CK₈₂K₁₀K₇
- 42b ०सम०] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; ०समा० C₀₂
- 43a ते] CK₈₂K₇E; तो K₁₀
- 43b ०सद्भाव०] CK₈₂K₁₀K₇; ०सद्भाव० E
- 43d गुणातीतः] C₉₄C₀₂K₈₂; गुणातीत C₄₅K₁₀K₇E
- पराङ्गतिः] E; पराङ्गतिम् CK₈₂K₁₀K₇

॥ इति वृषसारसंग्रहे त्रैगुण्यविशेषणीयो नामाध्यायो नवमः ॥

Colophon: ०विशेषणीयो] corr.; ०विशेषणीयो नाम नवमो ऽध्यायः E
CK₈₂K₁₀K₇E • नामाध्यायो नवमः] CK₈₂K₁₀K₇;

[दशमो ऽध्यायः]

[कायतीर्थोपवर्णनम्]

विगतराग उवाच ।
 कतमं सर्वतीर्थानां श्रेष्ठमाहुर्मनीषिनः ।
 कथयस्व मुनिश्रेष्ठ यद्यस्ति भुवि कामदम् ॥ १०:१ ॥
 अनर्थयज्ञ उवाच ।
 अतिगुह्यमिदं प्रश्नं पृष्टः स्नेहाद्विजोत्तम ।
 ब्रवीमि वः पुरावृत्तं नन्दिना कथितो ऽस्म्यहम् ॥ १०:२ ॥
 नन्दिकेश्वर उवाच ।
 कैलासशिखरे रम्ये सिद्धचारणसेविते ।
 तत्रासीनं शिवं साक्षाद्देवी वचनमब्रवीत् ॥ १०:३ ॥
 देव्युवाच ।
 भगवन्देवदेवेश सर्वभूतजगत्पते ।
 प्रष्टुमिच्छाम्यहं त्वेकं धर्मगुह्यं सनातनम् ॥ १०:४ ॥
 अतितीर्थं परं गुह्यं संसाराद्येन मुच्यते ।
 मनुष्याणां हितार्थाय ब्रूहि तत्त्वं महेश्वर ॥ १०:५ ॥
 महेश्वर उवाच ।
 को मां पृच्छति तं प्रश्नं मुक्त्वा त्वामेव सुन्दरि ।
 शृणु वक्ष्यामि तत्प्रश्नं देवैरपि सुदुर्लभम् ॥ १०:६ ॥

3ab cf. MBh 12.327.18cd: मेरौ गिरिवरे रम्ये सिद्धचारणसेविते

1a कतमं सर्वं] CK₈₂E; कतमसर्वं K₁₀, कथमन्सर्वं K₇
 1ab °तीर्थानां श्रेष्ठं] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E;
 °तीर्था★★ष्टं C₉₄
 1b मनीषिनः] CK₈₂K₁₀K₇; मनीषिभिः E
 1d भुवि] CK₈₂K₁₀K₇; भूरि E • °दम्]
 CK₁₀K₇E; °दः K₈₂
 2b स्नेहाद्विं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; स्नेहा द्विं

C₀₂
 2d ऽस्म्यहम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; स्मृहम् C₀₂
 3 नन्दिं] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; नन्दीं C₄₅
 3a कैलासं] CK₈₂K₁₀K₇; कैलाशे E
 4a °देवेश] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; °देश C₄₅
 4b °पते] CK₈₂^{pc}K₁₀K₇E; °पतिम् K₈₂^{ac}
 5a °तीर्थं] CK₈₂K₇; °तीर्थं K₁₀E
 5ab गुह्यं संसाराद्येन मुच्यते] CK₈₂K₇E; {ग/×
 {सं/साराद्येन मुच्यते K₁₀
 5d °श्वर] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; °श्वरः C₀₂
 6a तं प्रश्नं] K₈₂K₁₀; तत्प्रश्नं C₉₄C₄₅, तत्प्रश्नं
 C₀₂E, तं प्रश्नं K₇
 6b मुक्त्वा] CK₈₂K₁₀K₇; मुक्त्वा E
 6c तत्प्रश्नं] CK₈₂K₁₀E; तं प्रश्नं K₇

कुरुक्षेत्रं प्रयागं च वाराणसीमतः परम् ।
 गङ्गाग्रिं सोमतीर्थं च सूर्यपुष्करमानसम् ॥ १०:७ ॥
 नैमिषं बिन्दुसारं च सेतुबन्धं सुरद्रहम् ।
 घण्टिकेश्वरवागीशं ज्ञात्वा निश्चयपापहा ॥ १०:८ ॥
 उमोवाच ।
 एवमादि महादेव पूर्ववत्कथितास्म्यहम् ।
 स्वर्गभोगप्रदं तीर्थमेतेषां सुरनायक ॥ १०:९ ॥
 कथं मुच्येत संसाराज्ज्ञानमात्रेण ईश्वर ।
 कौतूहलं महज्जातं छिन्धि संशयकारकम् ॥ १०:१० ॥
 रुद्र उवाच ।
 किं न जानामि तत्तीर्थं सुलभं दुर्लभं च यत् ।
 सुलभं गुरुसेवीनां दुर्लभं तद्विवर्जयेत् ॥ १०:११ ॥

[कुरुक्षेत्रम्]

कुरुः पुरुष विज्ञेयः शरीरं क्षेत्र उच्यते ।
 शरीरस्थं कुरुक्षेत्रं सर्वतीर्थफलप्रदम् ॥ १०:१२ ॥
 सर्वयज्ञफलावाप्तिः सर्वदानफलानि च ।

13ab ≈ Umāmaheśvarasaṃvāda 21.48cd: सर्वयज्ञफलावाप्तिः सर्वदानफलं लभेत्

- 7c गङ्गाग्रिं] C₉₄C₄₅; गङ्गाग्रि C₀₂K₈₂K₁₀K₇,
गङ्गाग्रि० E
- 8a नैमिषं] CK₈₂K₁₀E; नैमिस K₇
- 8b ०बन्धं] CK₈₂K₁₀K₇; ०बन्ध० E • ०द्रहम्]
CK₈₂K₁₀K₇E; ०द्वदं E
- 8c ०वागीशं] CK₈₂K₇E; ×(गीशं) K₁₀
- 8d निश्चयपापहा] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; निश्चय(★★
C₉₄
- 9b कथिता०] C₉₄C₀₂K₈₂K₇; कथितो C₄₅K₁₀E
- 9cd तीर्थमे०] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; तीर्थमे०
C₀₂
- 9d सुरनायक] C₉₄^{pc}K₈₂K₇; सुरनाक C₉₄^{ac}, सुरनायकम्
C₄₅C₀₂K₁₀E
- 10a कथं] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; कथ C₄₅
- 10b ज्ञान०] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; ज्ञात० C₄₅
• ईश्वर] CK₁₀K₇E; चेश्वर K₈₂
- 10c कौतूहलं महज्जातं] CE; कौतूहलम्(हो)ज्जातं
K₈₂, कौहलम्(हो)ज्जातं K₁₀^{ac}, कौतूहलम्(हो)ज्जातं K₁₀^{pc},
कौतूहलं महज्जातं K₇
- 10d ०कारकम्] E; ०कारक CK₁₀K₇, ०कारकः K₈₂
- 11a जानामि] CK₁₀; जाना(मि) K₈₂^{ac}, जाना(मि)
K₈₂^{pc}, जानासि K₇E
- 11b दुर्लभं च] C₉₄K₈₂K₁₀E; दुर्लभञ्च C₄₅K₇,
दुर्लभञ्च C₀₂
- 11c सुलभं गुरुसेवीनां] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E;
★★★★★वीनां C₉₄
- 11d ०वर्जयेत्] CK₁₀K₇; ०वर्जये K₈₂, ०वर्जनात् E
- 12a कुरुः] CK₈₂K₇E; गुरुः K₁₀ • पुरुष]
E; पुरुषः CK₈₂K₁₀ (unmetr.), पुरुषो K₇
(unmetr.)
- 12b शरीरं] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; शरीर(र) C₉₄
• क्षेत्र उच्यते] CK₁₀K₇E; क्षेत्रमुच्यते K₈₂
- 12c ०स्थं] CK₈₂K₁₀E; ०स्थ K₇ • ०क्षेत्रं]
CK₈₂K₁₀E; ०क्षेत्र K₇

सर्वव्रततपश्चीर्णं तत्फलं सकलं भवेत् ॥ १०:१३ ॥
 एवमेव फलं तेषां तीर्थपञ्चदशेषु च ।
 अनघानं महापुण्यं महातीर्थं महासुखम् ॥ १०:१४ ॥
 देव्युवाच ।
 अतीव रोमहर्षो मे जातो ऽस्ति त्रिदशेश्वर ।
 सुलभं सुकरं सूक्ष्मं श्रुत्वा तुष्टिश्च मे गता ॥ १०:१५ ॥
 चतुर्दश परो भूयः कथयस्व मनोहरम् ।
 प्रयागादि पृथक्त्वेन तत्त्वतस्तु सुरेश्वर ॥ १०:१६ ॥
 [प्रयागो वाराणसी च]
 रुद्र उवाच ।
 सुषुम्ना भगवती गङ्गा इडा च यमुना नदी ।
 एता स्रोतवहा नद्यः प्रयागः स विधीयते ॥ १०:१७ ॥
 दक्षिणा वारुणी नासा वामनासा असि स्मृता ।
 वारुणा-असिमध्येन तेन वाराणसी स्मृता ॥ १०:१८ ॥
 [गङ्गा]
 आकाशगङ्गा विख्याता तस्याः स्रवति चामृतम् ।
 अहोरात्रमविच्छिन्नं गङ्गा सा तेन उच्यते ॥ १०:१९ ॥
 [सोमतीर्थम्]
 सोमतीर्थमिडा नाडी किङ्किणीरवचिह्निता ।

- 13d तत्फलं] CK₈₂K₁₀E; तत्फल K₇
 14b तीर्थपञ्चदशेषु] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; तीर्थपञ्चदशेषु C₄₅
 14c अनघानं महापुण्यं] C₄₅K₇; ★★★★★पुण्य C₉₄, अनघानमहापुण्यं C₀₂, अनघानं महापुण्यं K₈₂, अध्वानन्तु महापुण्यं K₁₀, स्नानघानं महापुण्यं E
 15a अतीव] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; अतीव C₄₅
 15b ऽस्ति] CK₈₂K₇E; स्मि K₁₀ • त्रिदशेश्वर] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; त्रिदशेश्वर: C₀₂, त्रिदशेश्वर K₁₀
 15d तुष्टिश्च] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; तुष्टिश्च C₀₂ • गता] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; गता: C₄₅
 16d तत्त्वतस्तु] CK₈₂^{pc}K₁₀K₇E; तत्त्वत K₈₂^{ac}
 17a सुषुम्ना] CK₈₂K₁₀K₇; सुषुम्ना E • भगवती गङ्गा] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇ (unmetr.);
 भगवती ग★ C₉₄, भवती गङ्गा E
 17c एता स्रोतवहा] corr.; एता स्रोतवहा C₉₄K₇E, एते स्रोतवहा C₄₅C₀₂, एता स्रोतवहा K₈₂K₁₀
 18a दक्षिणा] C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; दक्षिणा C₉₄, दक्षिणं C₀₂ • वारुणी] K₈₂^{pc}K₇E; वारुणी C₉₄C₀₂K₈₂^{ac}K₁₀, वारुणा C₄₅
 18b नासा] C₉₄C₀₂K₈₂K₇E; नासा C₄₅K₁₀
 18c वारुणा-असिमध्येन] E; वारुणा असिमध्येन C₉₄C₄₅K₈₂K₇, वारुणासिमध्येन C₀₂, वारुणा असिमध्येन K₁₀
 19b तस्याः] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; तस्या C₀₂, तस्या K₁₀
 19d तेन] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; ते C₀₂
 20a तीर्थमिडा] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; तीर्थ इडा C₄₅
 20b किङ्किणी •] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; किङ्किनी • C₀₂ • रव •] C₉₄C₄₅^{pc}C₀₂K₈₂K₁₀K₇;

तं तु श्रुत्वा न संदेहः सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ १०:२० ॥

[सूर्यतीर्थम्]

सूर्यतीर्थं सुषुम्ना च नीरवारवसंयुता ।

श्रुतिमात्राद्विमुच्येत पापराशिर्महानपि ॥ १०:२१ ॥

[अग्नितीर्थम्]

अग्नितीर्थाजुना नाडी ब्रह्मघोषमनोरमा ।

तत्तदक्षरमाकर्ण्य अमृतत्वाय कल्पते ॥ १०:२२ ॥

[पुष्करम्]

पुष्करं हृदि मध्यस्थमष्टपत्रं सकर्णिकम् ।

चिन्तयेत्सूक्ष्म तन्मध्ये जन्ममृत्युविनाशनम् ॥ १०:२३ ॥

[मानसम्]

मानससरमध्यस्थं सहस्रकमलोपरि ।

सलीलो लीलयाचारी परतः परपारगः ॥ १०:२४ ॥

[नैमिषम्]

नैमिषं शृणु देवेशि निमिषा प्रत्ययो भवेत् ।

सम्यग्छायां निरीक्षेत आत्मानो वा परस्य वा ॥ १०:२५ ॥

आयतप्यङ्गुलीमात्रं निमिषाक्षि स पश्यति ।

✧

०वि० C₄₅^{ac}, ०राव० E • ०चिह्निता] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E;

०चिह्निका C₀₂, ०चिह्नीता K₁₀

20c तं तु] corr.; तन्तु C₉₄, तन्तु C₄₅C₀₂K₈₂K₇E,

तत्तु K₁₀ • न संदेहः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E;

वरारोहे: C₀₂

21a ०तीर्थ] CK₈₂K₇E; ०तीर्थ K₁₀ • सुषुम्ना]

CK₈₂K₁₀K₇; सुषुम्णा E

21b नीरवा०] E; नीरवा० C₉₄C₀₂, नीरवा०

C₄₅K₈₂K₁₀K₇ • ०युता] C₉₄K₈₂K₇E;

०युतम् C₄₅C₀₂, ०युता K₁₀

21c ०मात्रा०] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; ०माता०

C₀₂

22a ०जुना] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; ०जुना C₀₂,

०जुनं E

22b ०रमा] CK₈₂K₁₀; ०रमा: K₇E

22c ०कर्ण्य] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; ०र्ण्य C₄₅

22d कल्पते] C₄₅K₇E; क*× C₉₄, कल्पते

C₀₂K₈₂K₁₀

23b ०पत्रं] C₄₅K₈₂K₇E; ** C₉₄, ०पत्र

C₀₂K₁₀ • ०कर्णिकम्] C₄₅K₈₂C₀₂K₁₀K₇;

*** C₉₄, ०कर्णिकाम् E

23c सूक्ष्म] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇; सूक्ष्म C₉₄,

सूक्ष्म E

24a मानस०] C₄₅K₈₂; मानस C₉₄, मानसं

C₀₂K₁₀K₇E

24b सहस्र०] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; सहस्रं C₄₅

24c सलीलो] CK₈₂K₁₀K₇; सलीला E

24d परतः] CK₈₂K₇E; परत K₁₀

25b निमिषा प्रत्ययो भवेत्] C₉₄C₀₂K₈₂K₇E; निमि

प्रत्ययो भवेत् C₄₅, नि×/षो/ प्रत्ययो भवेत् K₁₀

25d आत्मनो] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇; *न्मनो

C₉₄, स्वात्मानो E • परस्य वा] CK₈₂K₁₀K₇;

परस्य च E

26a आयतप्यङ्गुली०] CK₈₂K₁₀; आयातप्यङ्गुली०

K₇E • ०मात्रं] CK₈₂K₁₀; मात्र K₇, मध्ये

E

दृष्ट्वा प्रत्ययमेवं हि नैमिषज्ञः स उच्यते ॥ १०:२६ ॥

[बिन्दुसरः]

तीर्थं बिन्दुसरं नाम शृणु वक्ष्यामि सुन्दरि ।

देहमध्ये हृदि ज्ञेयं हृदिमध्ये तु पङ्कजम् ॥ १०:२७ ॥

कर्णिका पद्ममध्ये तु बिन्दुः कर्णिकमध्यतः ।

बिन्दुमध्ये स्थितो नादः स नादः केन भिद्यते ॥ १०:२८ ॥

उकारं च मकारं च भित्त्वा नादो विनिर्गतः ।

तं विदित्वा विशालाक्षि सोऽमृतत्वं लभेत च ॥ १०:२९ ॥

[सेतुबन्धम्]

वक्ष्ये ते सेतुबन्धं दुरितमलहरं नादतोयप्रवाहम्

जिह्वाकण्ठोरकूला स्वरगणपुलिनावर्तघोषा तरङ्गा ।

कुम्भीराघोषमीना दशगणमकरा भीमनक्रा विसर्गा

सानुस्वारे गभीरे मदसुखरसनं सेतुबन्धं व्रजस्व ॥ १०:३० ॥

[सुरद्रहः]

सप्तद्वीपान्तमध्ये शृणु शशिवदने सर्वदुःखान्तलाभम्

ईशानेनाभिजुष्टं हृदि हृद विमलं नादशीताम्बुपूर्णम् ।

तत्रैकं जातपद्मं प्रकृतिदलयुतं केशरशक्तिभिन्नं

26d नैमिषज्ञः] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7E$; नैमिसंज्ञः C_{45} ,
नैमिषज्ञ C_{02}

27a तीर्थं बिन्दुः] $CK_{82}K_{10}K_7$; तीर्थमिन्दुः E

27c हृदि ज्ञेयं] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; omitted
in C_{45}

28a मध्ये] $C_{45}C_{02}K_{10}K_7E$; मध्ये C_{94} , मध्ये
 K_{82}

28c बिन्दुमध्ये] $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; बिन्दुः**
 C_{94}

28d भिद्यते] $C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; विद्यते C_{94} ,
विद्यते C_{02}

29a उकारं च मकारं] $CK_{82}K_{10}K_7$; उकारश्च मकारश्च
E

29d सोऽमृतत्वं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$; सोम्यतत्वं
 C_{02} , सोमतत्वं E • च] $CK_{82}K_{10}K_7$; वा E

30a ते] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; omitted in
 C_{94}^{ac} , हं C_{02} • बन्धं] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$;

• बन्धं C_{45} • तोयः] $CK_{82}K_7E$; तोयं K_{10}
30b कण्ठोरः] conj.; कण्ठोरः $CK_{82}K_{10}K_7E$

• स्वरः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$; सुरः $C_{02}E$
30c मीना] $CK_{82}K_{10}K_7$; मीना E • दशः]

$C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; ** C_{94} • विसर्गा]
C; विसर्गा: $K_{82}K_{10}K_7E$

30d स्वारे] $C_{94}C_{45}K_7E$; सारे C_{02} , स्वारे
 K_{82} , स्वारेण K_{10} (unmetr.) • गभीरे]

$C_{94}C_{45}K_7$; गम्भीरे $C_{02}K_{10}E$, गंभीरे K_{82}
• रसनं] $CK_{82}K_{10}K_7$; रमणं E • बन्धं]

$C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; बन्ध C_{45} • व्रजस्व]
 $CK_{82}K_{10}K_7$; रमस्व E

31a द्वीपाः] $CK_{82}K_{10}E$; द्वीपाः K_7

31b ईशानेनाभिजुष्टं] $C_{02}K_{82}K_7E$; ईशानेनाभिजुष्टं
 $C_{94}K_{10}$, ईशानेभिदुष्टं C_{45}^{ac} , ईशानेभिदुष्टं C_{45}^{pc}

• विमलं नादशीताः] $CK_{82}K_7$; विमलानादशीताः
 K_{10} , विमलं नामशीताः E

31c केशरः] $C_{94}C_{02}K_{82}K_7$; केशरं $C_{45}E$,

पञ्चव्योमप्रशस्तं गतिपरमपदं प्राप्नुकामेन सेव्यम् ॥ १०:३१ ॥

[घण्टिकेश्वरम्]

नाड्यैकासङ्गतानि निपतितममृतं घण्टिकापारकेण
तृप्यन्ते तेन नित्यं हृदि कमलपुटं स्थानुभूतान्तरात्मा ।
यं पश्यन्तीशभक्ता कलिकलुषहरं व्यापिनं निष्प्रपञ्चम्
देवेशं घण्टिकेशमरभवमभवन्तीर्थमाकाशबिन्दुम् ॥ १०:३२ ॥

[वागीश्वरतीर्थम्]

मीमांसारत्नकूला क्रमपदपुलिना शैवशास्त्रार्थतोया
मीनौघा पञ्चरात्रं श्रुतिकुटिलगतिस्मार्तवेगा तरङ्गा ।
योगावर्तातिशोभा उपनिषदिवहा भारतावर्तफेना
पञ्चाशद्व्योमरूपी रसभवननदी तीर्थवागीश्वरीयम् ॥ १०:३३ ॥
यस्तं वेत्ति स वेत्ति वेदनिखिलं संसारदुःखच्छिदम्
जन्मव्याधिवियोगतापमरणं क्लेशार्णवं दुःसहम् ।
गर्भावासमतीव सह्यविषयं दुस्तीर्यदुःखालयम्

- केश्वर० K₁₀
31d ०व्योम०] CK₁₀K₇E; ०व्योमं K₈₂ • ०शस्तं
ग०] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; ०शस्वङ्ग० C₀₂ •
०परम०] CK₁₀K₇E; ०परमं K₈₂ (unmetr.)
• सेव्यम्] CK₈₂K₁₀K₇; सर्वम् E
32a निपतितममृतं] CK₇E; निपतितममृत० K₈₂ (un-
metr.), नि×तममृतं K₁₀ • ०पारकेण]
C₉₄C₄₅K₈₂K₇; ०याङ्करेण C₀₂E, ०पारकेन K₁₀
32b ०पुटं] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; ०पुट C₄₅ •
स्थानु०] CK₈₂K₇; ०स्थान० K₁₀, स्थान० E
32c यं पश्यन्तीशभक्ता] C₉₄K₁₀; यं पश्यन्तीशभक्ता:
C₄₅, यं पश्यन्तीशभक्त्या C₀₂, यं पश्यन्तीशभक्ता:
K₈₂, यत्पश्यन्तीशभक्त्या K₇, यं पश्यन्तीशभक्ता E •
०प्रपञ्चम्] C₉₄K₈₂K₁₀K₇; ०प्रपञ्च C₄₅C₀₂E
32d देवेशं] C₄₅K₁₀E; देवेशं C₉₄C₀₂K₈₂,
देव्येश K₇ • घण्टिकेशमर०] C₉₄C₄₅K₁₀K₇;
घण्टिकेशमर० C₀₂, घण्टिकेशं मर० K₈₂, घण्टिकेशमर०
E • ०भवन्तीर्थम्] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E;

- भव०*०र्थम् C₉₄ • ०बिन्दुम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E;
०बिन्दु C₀₂
33a शैव०] CK₈₂K₁₀K₇; शर्व० E
33b मीनौघा०] K₈₂K₁₀E; मीनौघा० CK₇ •
पञ्चरात्रं] CK₈₂K₁₀K₇; पञ्चरात्रं E • ०स्मार्तवेगा
तरङ्गा] CK₈₂K₇; ०स्मा×वेगा तरङ्गा K₁₀,
०स्मार्तवेगास्तरङ्गा E
33c ०वहा भारता०] CK₈₂K₇E; महाभारता० K₁₀
33d ०शद्व्योम०] CK₁₀K₇; ०शव्योम० K₈₂,
०सद्व्योम० E
34a यस्तं] C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; यस्त० C₉₄C₄₅ •
स वेत्ति] CK₈₂K₁₀E; ०वेत्ति K₇
34b ०मरणं] CK₈₂K₁₀E; ०मरण K₇ • ०र्णवं]
CK₁₀K₇; ०ण्वं K₈₂, ०र्णव E
34c गर्भावासम्] CK₈₂K₁₀K₇; गर्भावासम् E •
०विषयं] C₉₄C₄₅K₁₀; ०विषमं C₀₂K₈₂K₇E
• ०लयम्] CK₁₀EK₇; ०लय K₈₂ •
दुस्तीर्य०] CK₈₂K₁₀E; दुस्तीर्य० K₇

प्राप्तं तेन न संशयः शिवपदं दुष्प्राप्य देवैरपि ॥ १०:३४ ॥
॥ इति वृषसारसंग्रहे कायतीर्थोपवर्णनो नामाध्यायो दशमः ॥

34d प्रासं तेन न संशयः शिवपदं दुष्प्राप्य देवैरपि]
 $C_{94}C_{45}^{pc}K_{82}K_7$; प्रासं तेन न संशयं शिवपदं दुष्प्राप्य
 देवैरपि $C_{02}E$, प्रासं तेन न संशयः शिवदं दुष्प्राप्य देवैरपि
 C_{45}^{ac} , प्रा×××××× (यः शिवः) ★★ ★ (य देवैरपि)

K_{10}
 कायतीर्योपवर्णनो] $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; कायतीर्योपवर्णनो
 C_{94} • नामाध्यायो दशमः] $CK_{82}K_{10}K_7$; नाम
 दशमो ऽध्यायः E

[एकादशमो ऽध्यायः]

[चतुराश्रमधर्मविधानः]

देव्युवाच ।
 सर्वयज्ञः परश्रेष्ठ अस्ति अन्यः सुरोत्तम ।
 अल्पक्लेशमनायास अर्थप्रायं विनेश्वर ॥ ११:१ ॥
 सर्वयज्ञफलावाप्ति दैवतैश्चापि पूजितम् ।
 कथयस्व सुरश्रेष्ठ मानुषाणां हिताय वै ॥ ११:२ ॥
 महेश्वर उवाच ।
 न तुल्यं तव पश्यामि दया भूतेषु भामिनि ।
 किमन्यत्कथयिष्यामि दया यत्र न विद्यते ॥ ११:३ ॥
 सदाशिवमुखात्पूर्वं श्रुतं मे वरसुन्दरि ।
 शृणु देवि प्रवक्ष्यामि धर्मसारमनुत्तमम् ॥ ११:४ ॥
 [गृहस्थः(?)]
 विनार्थेन तु यो यज्ञः स यज्ञः सार्वकामिकः ।
 अक्षयश्चाव्ययश्चैव सर्वपातकनाशनः ॥ ११:५ ॥
 बहुविघ्नकरो ह्यर्थो बह्वायासकरस्तथा ।

Testimonia for this chapter: C₉₄ ff. 208v–210r, C₄₅ ff. 214r–215v, C₀₂ ff. 285v–287v, K₈₂ ff. 15v–17v, K₁₀ ff. 221v–223v, K₇ ff. 223v–225v; C = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂ **5ab** See a sequence or list of the four āśramas in 4.75: गृहस्थो ब्रह्मचारी च वानप्रस्थो ऽथ भिक्षुकः; see also 5.9: एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् । वानप्रस्थस्य त्रिगुणं यतीनां तु चतुर्गुणम् ॥

1b अन्यः] C₄₅K₈₂K₇; अन्य C₉₄C₀₂K₁₀,
 चान्या E • उत्तम] CK₈₂K₁₀E; उत्तमः K₇
1c नायास] CK₇E; नायासं K₈₂, नायासं
 K₁₀
1d ०र्थप्रायं] K₈₂^pC₇; ०र्थप्राय C, ०र्थप्रार्थप्रायं K₈₂^a,
 ०र्थप्राय K₁₀, ०थाम्नाय E • विनेश्वर] CK₈₂K₇;
 विनेश्वर K₁₀, सुरेश्वर E
2a दैवतैः] C₉₄C₄₅K₈₂E; देवतैः C₀₂K₇, देवतैः
 K₁₀
2cd ०श्रेष्ठ मानुषाणां हिताय वै] CK₈₂K₇E;
 ०श्रेष्ठ × × × × × × × × × K₁₀
3 महेः] CK₈₂K₁₀E; महेः K₇
3a तुल्यं तव] K₈₂C₄₅C₀₂K₁₀K₇E; × × × ×

C₉₄
3b भामिनि] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; भामि C₀₂
3c किमन्यः] CK₈₂K₇E; किम्यन्यः K₁₀
4c देवि प्रवक्ष्यामि] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀; ते देवि वक्ष्यामि
 C₉₄K₇E
4d ०सारमनुत्तमम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; ०सारसमुच्चयम्
 C₀₂
5b यज्ञः] CK₈₂K₁₀K₇; यज्ञ E • सार्वकामिकः]
 C₄₅E; सर्वकालिकः C₉₄K₇, सर्वकामिक C₀₂,
 सार्वकालिकः K₈₂, सार्वकामिकाः K₁₀
5c अक्षयश्चाव्ययश्च] C₄₅K₁₀K₇E; अक्षयं चाव्ययं
 C₉₄C₀₂K₈₂
5d ०नाशनः] C₉₄K₈₂K₁₀K₇; ०नाशनम् C₄₅E,
 ०नाशन C₀₂
6a ०करो] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; ०करा C₀₂E •
 ह्यर्थो] CK₈₂K₁₀K₇; ह्यर्थो E
6b करस्तथा] CK₈₂K₁₀K₇; करस्तथा E

ब्रह्महत्या इवेन्द्रस्य प्रविभागफला स्मृता ॥ ११:६ ॥
 पञ्चशोध्येन शोध्येत अर्थयज्ञो वरानने ।
 शोधिते तु फलं शुद्धमशुद्धे निष्फलं भवेत् ॥ ११:७ ॥
 देव्युवाच ।
 पञ्चशोध्ये सुरश्रेष्ठ संशयो ऽत्र भवेन्मम ।
 कथयस्व विभागेन श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ ११:८ ॥
 रुद्र उवाच ।
 मनःशुद्धिस्तु प्रथमं द्रव्यशुद्धिरतः परम् ।
 मन्त्रशुद्धिस्तृतीया तु कर्मशुद्धिरतः परम् ।
 पञ्चमी सत्त्वशुद्धिस्तु क्रतुशुद्धिश्च पञ्चधा ॥ ११:९ ॥
 मनःशुद्धिर्नाम अविपरीतभावनया ।
 द्रव्यशुद्धिर्नाम अनन्यायोपार्जितद्रव्येन ॥ ११:१० ॥
 मन्त्रशुद्धिर्नाम स्वरव्यञ्जनयुक्ततया ।
 क्रियाशुद्धिर्नाम यथाक्रमाविपरीततया ।
 सत्त्वशुद्धिर्नाम रजस्तम-अप्रधानतया ॥ ११:११ ॥

6cd See e.g. BhP 6.9.6: ब्रह्महत्यामञ्जलिना जग्राह यदपीश्वरः । संवत्सरान्ते तदघं भूतानां स विशुद्धये । भूम्यम्बुदुमयोषिद्धश्चतुर्धा व्यभजद्भरिः ॥

6d प्रविभागः] C₄₅; प्रविभागः C₉₄C₀₂(?)K₈₂K₇E,
 प्रतिभागः K₁₀ • फला स्मृता] C₀₂; फलः स्मृतः
 C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇, फल स्मृतः C₉₄^{ac}, अप्रदः
 स्मृतः E
 यज्ञो] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; यज्ञ C₀₂
 7cd शुद्धमशुद्धे] CK₁₀K₇; शुद्धमशुद्धे K₈₂, शुद्धमशुद्धं
 E
 8 देव्युवाच] CK₈₂K₁₀K₇E; omitted in K₁₀^{ac}
 8a शोध्ये] CK₈₂; शोध्य K₁₀K₇, शोध्यः E •
 श्रेष्ठ] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; श्रेष्ठः C₀₂
 8b ऽत्र भवेः] CK₈₂K₁₀K₇; ऽत्रा भवेः E
 9b शुद्धिरतः] CK₈₂K₇E; शुद्धिरतः K₁₀
 9a मन्त्रशुद्धिस्तृतीया] CK₈₂K₁₀E; मन्त्रश्च तृतीया
 K₇
 9b कर्मशुद्धिः] CK₈₂K₁₀E; कर्मसिद्धि K₇
 9c पञ्चमी] CK₈₂K₁₀K₇; पञ्चमं E • शुद्धिस्तु]
 CK₁₀K₇; शुद्धिश्च K₈₂E
 9d शुद्धिश्च पञ्चधा] C₉₄C₄₅K₁₀K₇E; शुद्धिस्तु

पञ्चधा C₀₂, शुद्धिरतः परम् K₈₂
 10ab शुद्धिर्नाम] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; शुद्धि
 नां C₀₂ • भावनया] CK₇E; भावनया K₈₂,
 भावनतया K₁₀
 10cd शुद्धिर्नाम] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E; शुद्धि नां
 C₀₂K₇ • अनन्यायोः] C₄₅K₈₂K₁₀K₇;
 अन×योः C₉₄, अन्यायोः C₀₂, स्वल्पान्यायोः E •
 द्रव्येन] CK₈₂K₇E; व्येन K₁₀
 11ab मन्त्रशुद्धिरना] C₉₄C₄₅K₁₀E; मन्त्रशुद्धि
 नां C₀₂K₇, मन्त्रस्तुद्दिनां K₈₂ • युक्ततया]
 C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; युक्ततया C₄₅
 11cd शुद्धिर्नाम] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; शुद्धि नां
 C₀₂K₁₀ • क्रमां] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E;
 क्रमः C₀₂ • रीततया] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀E;
 रीततया C₄₅, ×तया K₇
 11ef शुद्धिर्नाम] C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; शुद्धि नां
 C₉₄C₀₂ • धानतया] CK₈₂K₁₀E; धानत

विधिमेवं यदा शुध्येद्यदि यज्ञं करोति हि ।
 तस्य यज्ञफलावासिर्जन्ममृत्युश्च नो भवेत् ॥ ११:१२ ॥
 विनार्थेन तु यो यज्ञं करोति वरसुन्दरि ।
 न तस्य तत्फलावाप्तिः सर्वयज्ञेष्वशेषतः ॥ ११:१३ ॥
 यज्ञवाट कुरुक्षेत्रं सत्त्वावासकृतालयः ।
 प्रत्याहार महावेदिः कुशप्रस्तरसंयमः ॥ ११:१४ ॥
 विधि नियमविस्तारो ध्यानवह्निप्रदीपितः ।
 योगेन्धनसमिज्ज्वालतपोधूमसमाकुलः ॥ ११:१५ ॥
 पात्रन्यास शिवज्ञानं स्थालीपाक शिवात्मकः ।
 आज्याहुतिमविच्छिन्नं लम्बकस्रुवपातितः ॥ ११:१६ ॥
 धारणाध्वर्युवत्कृत्वा प्राणायामश्च ऋत्विजः ।
 तर्कयुक्तः सविस्तारः समाधिर्वयतापनः ॥ ११:१७ ॥
 ब्रह्मविद्यामयो यूपः पशुबन्धो मनोन्मनः ।
 श्रद्धा पत्नी विशालाक्षि संकल्पः पद शाश्वतम् ॥ ११:१८ ॥

- 12a** ०धिमेवं यदा] $C_{45}E$; ०धिमेव यदा $C_{94}C_{02}K_{82}$,
 ०धिमेव य K_{10} , ०धिमेवं यथा K_7
12ab शुध्येद्यदि] conj.; सुयेद्यदि $C_{94}K_{82}K_7$, पूर्ण
 यदि C_{45} , सूर्येद्यदि C_{02} , सुयेद्यदि K_{10} , शुद्धय य. E
12b यज्ञं] $C_{94}C_{45}K_{82}E$; यज्ञ $C_{02}K_7$, संज्ञ K_{10}
 • हि] $CK_{82}K_7E$; omitted in K_{10}
12cd ०वासिर्ज.] $C_{94}C_{45}E$; ०वासि ज $C_{02}K_{10}K_7$,
 ०वापि ज. K_{82}
13b ०सुन्दरि] $CK_{82}K_{10}K_7$; ०सुन्दरी E
13d ०यज्ञेष्वशेषतः] $CK_{82}K_{10}K_7$; ०यज्ञेषु शेषतः E
14a ०वाट कुरु.] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$; ०वाटङ्कुर. C_{45} ,
 ०वाटकृत. E • ०क्षेत्रं] $CK_{82}K_{10}E$; ०क्षेत्र K_7
14b सत्त्वा.] $C_{94}C_{45}^{pc}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; सत्त्वासत्त्वा.
 C_{45}^{ac} • ०लयः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; ०लयम् C_{02}
14c ०वेदिः] em.; ०वेदि $CK_{82}K_{10}K_7$, ०देवि E
15a विधि] $CK_{82}K_{10}K_7$; विधिर् E • ०विस्तारो]
 $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; ०विस्तारो C_{45}
15b ध्यानवह्निप्रदीपितः] $C_{94}K_{82}$; ध्यान वह्निप्रदीपितः
 C_{45} , ध्यानमग्निप्रदीपितः C_{02} , ध्यान अग्निप्रदीपनः

- K_{10} , ध्यानवह्निः प्रदीपितः K_7 , ध्यानवृद्धिर् प्रदीपिनः E
15cd ०न्धनसमिज्ज्वालतपोधूम.] $K_{10}K_7$; ०न्धनसमिज्ज्वालतपोधूप.
 C_{94} , ०न्ध(सत्वमिज्ज्वालतपोधूम. C_{45} , ०न्धनसमिज्ज्वालतपोधूम.
 C_{02} , ०न्धनशमि(त)ज्वालतपोधूम. K_{82} , ०न्धनसमिज्ज्वाला
 तपोधूम. E
16a पात्र.] $CK_{82}K_{10}E$; पात्रा. K_7
16c ०च्छिन्नं] $CK_{82}K_{10}E$; ०च्छिन्न K_7
16d लम्बक.] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$; (ल)म्बक.
 C_{02} , त्र्यम्बक. E • ०पातितः] $CK_{82}K_{10}K_7$;
 ०पातितम् E
17a ०ध्वर्युव.] K_{10} ; ०ध्वर्यव. C, ०ध्वर्यव. K_{82} ,
 ध्व★ K_7 , धर्मव. E
17c ०युक्तः] $C_{94}C_{45}K_{10}K_7E$; ०युक्त C_{02} ,
 ०युक्तिः K_{82} • ०विस्तारः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$;
 ०विस्तारो C_{02}
18b ०न्मनः] $C_{94}K_{82}K_{10}E$; ०त्मनः $C_{45}C_{02}K_7$
18c पत्नी] $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; (पत्नी) C_{94}
 • विशालाक्षि] $CK_{82}K_{10}$; विशालाक्षी K_7E
18d ०कल्पः] em.; ०कल्प $CK_{82}K_{10}K_7E$ • पद
 शाश्वतम्] $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; प(द)×श्वतम् C_{94}

पञ्चेन्द्रियजयोत्पन्नः पुरोडाशो ऽमृताशनः ।
 ब्रह्मनादो महामन्त्रः प्रायश्चित्तानिलो जयः ॥ ११:१९ ॥
 सोमपान परिज्ञानमुपाकर्म चतुर्यमः ।
 इतिहास जलस्नानं पुराणकृतमम्बरः ॥ ११:२० ॥
 इडासुषुम्नासंवेद्ये स्नानमाचमनं सकृत् ।
 संतोषातिथिमाहृत्य दयाभूतद्विजार्चितः ॥ ११:२१ ॥
 ब्रह्मकूर्च गुणातीत हविर्गन्ध निरञ्जनः ।
 ब्रह्मसूत्रं त्रयस्तत्त्वं बोधना मुण्डितं शिरः ॥ ११:२२ ॥
 निवृत्त्यादि चतुर्वेदश्चतुःप्रकरणासनः ।
 दक्षिणामभयं भूते दत्त्वा यज्ञं यजेत्सदा ॥ ११:२३ ॥
 विनार्थं यज्ञसम्प्राप्तिः कथिता ते वरानने ।
 आसहस्रस्य यज्ञानां फलं प्राप्नोति नित्यशः ॥ ११:२४ ॥
 आश्रमः प्रथमस्तुभ्यं कथितो ऽस्ति वरानने ।

23c cf. 22.14ab: दक्षिणामभय भूतेभ्यः पशुबन्धः स्वयंकृतः

- 19b ऽडाशो] CK₁₀K₇; ऽभा K₈₂^{ac}, ऽभासे K₈₂^{pc},
 ऽभागे E • मृता०] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E;
 मृगा० C₀₂
 19d ऽत्तानिलो] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; ऽत्तनिलो
 C₀₂K₁₀ • जयः] CK₈₂K₁₀K₇; जलाः E
 20a परि०] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; पर० C₀₂
 20c ऽस्नानं] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; ऽस्नान C₄₅
 20d पुराण०] CK₈₂K₁₀K₇; पुराणं E •
 ऽकृतमम्बरः] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; ऽकृतमम्बरम्
 C₄₅ (unmetr.)
 21a ऽसुषुम्ना०] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; ऽसुषुम्ना०
 C₀₂ • ऽवेद्ये] C₉₄E; ऽवेद्य C₄₅K₁₀, ऽवेद्ये:
 C₀₂, ऽवैद्य K₈₂, ऽभेदो K₇
 21b सकृत्] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; विदुः C₀₂
 21c ऽतोषातिथिमाहृत्य] CK₈₂K₇E; ऽतोषातिथिमाहृत्य
 K₁₀
 21d ऽद्विजा०] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; ऽदया०
 C₄₅
 22b ऽहविर्ग०] C₉₄C₀₂K₁₀K₇E; ऽहविर्ग०
 C₄₅, ऽहविर्ग K₈₂
 22c ऽसूत्रं त्रयस्] C₄₅K₁₀K₇E; ऽसूत्रत्रयस्तयस्
 C₉₄, ऽसूत्रं त्रय C₀₂, ऽसूत्रत्रयं K₈₂
 22d मुण्डितं] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀E; मुण्डित० C₄₅K₇(unmetr.)
 23a निवृत्त्या०] em.; निवृत्त्या० CK₈₂K₁₀K₇,
 निवृत्त्या० E
 23b ऽप्रकरणासनः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; प्रकरणाशनः
 C₀₂, प्रकरणासनः E
 23c ऽभयं भूते] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; ऽभक्षयम्भूते
 C₄₅
 23d यज्ञं यजेत्] CK₈₂K₁₀K₇; यज्ञ ददत् E
 24a विनार्थं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; विनार्थ C₀₂
 24b कथिता ते] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; कथितो
 स्मि C₀₂, कथितस्ते E • वरानने] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E;
 वरानने C₀₂
 24d प्राप्नोति] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; प्राप्ति
 C₉₄ • नित्यशः] CK₈₂K₇E; मानवः K₁₀
 25a आश्रमः] C₉₄K₈₂K₁₀K₇E; आश्रम C₄₅C₀₂
 • ऽस्तुभ्यं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; ऽस्त्येप C₀₂,
 ऽस्त्येव E
 25b ऽस्ति] C₉₄C₄₅K₈₂K₇; स्मि C₀₂K₁₀E

सदाशिवेन सद्धर्मं दैवतैरपि पूजितम् ॥ ११:२५ ॥

[ब्रह्मचर्यम्]

ब्रह्मचर्यं निबोधेदं शृणुष्वनावहिता शुभे ।

द्वितीयमाश्रमं देवि सर्वपापविनाशनम् ॥ ११:२६ ॥

व्रतं ब्रह्मपरं ध्यानं सावित्री प्रकृतिर्लयम् ।

ब्रह्मसूत्राक्षरं सूक्ष्मं त्रिगुणालय मेखलम् ॥ ११:२७ ॥

दम दण्ड दया पात्रं भिक्षा संसारमोचनम् ।

त्र्यायुषं द्व्यक्षरातीतं ज्ञानभष्म-अलङ्कृतम् ॥ ११:२८ ॥

स्नानव्रतं सदासत्यं शीलशौचसमन्वितम् ।

अग्निहोत्र त्रयस्तत्त्वं जप ब्रह्मबिलस्वरः ॥ ११:२९ ॥

द्वितीय आश्रमो देवि यथाह भगवान्शिवः ।

मयापि कथितं तुभ्यं जन्ममृत्युविनाशनम् ॥ ११:३० ॥

[वानप्रस्थः]

वानप्रस्थविधिं वक्ष्ये शृणुष्वायतलोचने ।

यथाश्रुतं यथातथ्यमृषिदैवतपूजितम् ॥ ११:३१ ॥

26cd cf. MBh 12.184.10A: गार्हस्थ्यं खलु द्वितीयम् आश्रमं वदन्ति 27ab cf. 16.8cd

25c ०धर्मं] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇; ०धर्मो C₄₅, ०धर्मे E

25d दैवम्] CK₈₂K₇; देवम् K₁₀E • पूजितम्] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; पूजितम् C₄₅

26a ०चर्यं] CK₁₀K₇E; ०चर्ये K₈₂

26b ०वहिता शुभे] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; ०वहितो भव C₀₂, ०वहितो शुभे K₁₀

26d ०विनाशनम्] CK₈₂K₇E; ०प्रनाशनम् K₁₀

27a ०परं ध्यानं] CK₈₂K₁₀K₇; ०परिज्ञानं E

27b ०कृतिर्लयम्] C₉₄K₈₂K₇E; ०कृतालयम् C₄₅, ०कृतीलयम् C₀₂, ०कृतिलः K₁₀

27d ०लय] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; ०ल× C₉₄ • मेखलम्] CK₈₂K₁₀K₇; यत्फलम् E

28a दण्ड दया] CK₁₀K₇; दण्डादया K₈₂, दण्डादयो

E • पात्रं] CK₈₂K₇E; पात्र K₁₀

28c ०युषं] CK₁₀K₇E; ०युष K₈₂

28d भस्म] CK₈₂K₁₀K₇; भस्मम् E

29a ०व्रतं] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀; ०व्रत C₄₅K₇E

29c ०होत्र त्रयस्तत्त्वं] K₈₂K₇E; ०होत्रत्रयस्तत्त्वं C₉₄, ०होत्रतयस्तत्त्वं C₄₅, ०होत्रत्रयं तत्त्वा C₀₂, ०होत्रं त्रयस्तत्त्वं K₁₀

29d ०विलस्वरः] corr.; ०विलश्वरः CK₈₂K₁₀, ०विलेश्वर K₇E

30a द्वितीय आश्रमो] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; द्वितीयमाश्रमो C₀₂, द्वितीयमाश्रमं E

30b यथाह] C₉₄C₄₅K₈₂K₇; यथाहं C₀₂K₁₀, यदाह E

30c मयापि कथितं तुम्] em.; ममापि कथितं तुम् CK₈₂K₁₀, ममापि कथितस्तुम् K₇, मयापि कथितो तुम् E

30d ०मृत्युम्] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; ०मृत्युम् C₉₄ • ०नाशनं] CK₈₂K₁₀E; ०नाशनः K₇

31a ०विधिं] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; ०विधि C₄₅

31d ०दैवतम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; ०दैवतम् C₀₂

वैराग्यवनमाश्रित्य नियमाश्रममाहरेत् ।
 शीलशैलदृढद्वारे प्राकारे विजितेन्द्रियः ॥ ११:३२ ॥
 अधिभूतः स्मृतो माता अध्यात्मश्च पिता तथा ।
 अधिदैविकमाचार्यो व्यवसायाश्च भ्रातरः ॥ ११:३३ ॥
 श्रुतिः स्मृतिः स्मृता भार्या प्रज्ञा पुत्रः क्षमानुजः ।
 मैत्री बन्धुर्जटा चापं करुणा सुपवित्रकम् ॥ ११:३४ ॥
 मुदिता मौन चत्वारः सर्वकार्यमुपेक्षका ।
 यमवल्कलसंवीतस्तपःकृष्णाजिनाधरः ॥ ११:३५ ॥
 उत्तरासङ्गमासीनो योगपट्टद्वरतः ।
 वेदघोषेण घोषेण प्राणायामो ऽग्निहावनम् ॥ ११:३६ ॥
 जितप्राणमृगाकूलो धृति यज्ञः क्रिया जपः ।
 अर्थसंग्रह शास्त्रेषु सखा दमदयादयः ॥ ११:३७ ॥
 शिवयज्ञं प्रयुञ्जीत साधनाष्टकपूजनम् ।
 पञ्चब्रह्मजलैः पूतः सत्यतीर्थशिवहृदे ॥ ११:३८ ॥

33ab cf. 22.10ab: अध्यात्मनगरस्फीतः अधिभूतजनाकुलः 38b cf. Dharmaputrikā 2.1: अष्टभिः साधनैरेभिश्चितं
 कायश्च यत्नतः । शोधयित्वा ततो योगी योगाभ्यासं समाचरेत् ॥

- 32a वैराग्य०] CK₈₂K₁₀K₇; वैराग्या E
 32b नियमा०] CK₈₂^{Pc}K₁₀K₇E; मा० K₈₂^{ac} •
 ०श्रममा०] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; ०श्रमनो हरेत्
 C₉₄
 32c ०दृढ०] CK₈₂K₁₀K₇; ०दृष्ट० E
 32d ०कारे] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; ०कार० C₀₂
 33a स्मृतो] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇; ×× C₄₅,
 स्मृतौ E
 33c अधिदैविक०] em. GOODALL; {अ}{×}{भौ}{×}{क०
 C₉₄; अधिभौतिक० C₄₅C₀₂K₈₂K₇E, अधिभौतिक०
 K₁₀
 33d व्यवसायाश्च] CK₈₂K₁₀K₇; व्यवसायश्च E
 34a स्मृता] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; स्मृतो C₄₅
 34c बन्धुर्ज०] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; बन्धु ज०
 C₀₂K₁₀
 35a मौन चत्वारः] C₉₄K₈₂K₁₀K₇E; मौनश्चत्वारः
 C₄₅; मौन चत्वार C₀₂
 35b ०कार्यमु०] CK₁₀K₇E; ०कार्यामु० K₈₂ •
 ०पेक्षका] CK₈₂K₁₀K₇; ०पेक्षया E
 35c ०संवीत०] CK₈₂K₁₀K₇; ०सन्वीत० E
 35d ०कृष्णा०] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; ०कृष्णां
 C₀₂ • ०जिनाधरः] K₇; ०जिनधरः CK₈₂K₁₀
 (unmetr.), ०जिनं पुरः E
 36b ०दृढ०] CK₈₂K₇E; ०दृष्ट० K₁₀ • ०व्रतः]
 C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; ×× C₉₄
 36c वेद०] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; ×द० C₉₄ •
 ०ण घोषेण] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; ०ण घोषीण
 C₀₂
 36d ०हावनम्] C₉₄K₈₂K₁₀K₇E; ०हावन C₀₂,
 ०हावनम C₄₅
 37b ०जपः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; ०जिणः C₀₂
 37d सखा] CK₈₂K₇E; सखो K₁₀ • दमद०]
 C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; दयद० C₀₂, दम० C₉₄^{ac}
 38a ०यज्ञं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E; ०यज्ञं C₀₂K₇
 38b ०पूजनम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; ०पूजिकं
 C₀₂
 38c ०ब्रह्मजलैः पूतः] CK₈₂K₇E; ब्र××××× K₁₀
 38d ०तीर्थं] CK₈₂K₁₀K₇; ०तीर्थं E

स्नानमाचमनं कृत्वा संध्यात्रयमुपासयेत् ।
 अक्षमाला पुराणार्थं जप शान्तं दिवानिशम् ॥ ११:३९ ॥
 ज्ञानसलिलसम्पूर्णमितिहासकमण्डलुः ।
 पञ्चकर्मक्रियोत्क्रान्ति जप पञ्चविधः सुखम् ॥ ११:४० ॥
 साधनं शिवसंकल्पो योगसिद्धिफलप्रदः ।
 संतोषफलमाहारः कामक्रोधपराजितः ॥ ११:४१ ॥
 आशापाशजयाभ्यासो ध्यानयोगरतिप्रियः ।
 अतिथिभ्यो ऽभयं दत्त्वा वानप्रस्थश्चरेद्भूतम् ।
 वानप्रस्थमयं धर्मं गदितं पूर्वधारितम् ॥ ११:४२ ॥
 ! संसारोद्धरणमनित्यहरणमज्ञाननिर्मूलनम्
 ! प्रज्ञावृद्धिकरममोघकरणं क्लेशार्णवोत्तारणम् ।
 ! जन्मव्याधिहरमकर्मदहनं सेवेत्स धर्मोत्तमम् ॥ ११:४३ ॥
 [परिव्राजकः]
 परिव्राजकधर्मो ऽयं कीर्तयिष्यामि तच्छृणु ।

39b See 11.59cd: शिवस्य हृदयं संध्या तस्मात्संध्यामुपासयेत् 43cd After this line, E adds the following
 Śārdūlavikrīḍita line: श्रद्धापूर्वकमेव यः सनियमं साक्षाच्च जीवन्निवः

- 39a ०चमनं] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; ०चनं C₄₅
 39b ०सयेत्] em.; ०श्रेयत् CK₈₂K₁₀K₇E
 39c अक्षमाला] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; १अक्ष१×ला
 C₉₄ • पुराणार्थं] CK₈₂E; पुराणाञ्च K₁₀,
 पुराणा१र्था१ K₇
 39d ०शान्तं] C^{pc}₉₄C₄₅C₀₂K₁₀K₇E; ०शान्ति
 C^{ac}₉₄K₈₂
 40a ०सलिलं] CK₈₂K₁₀K₇; ०सलीलं E
 40b ०कमण्डलुः] CK₈₂K₁₀K₇; ०कमण्डलु E
 40c ०त्क्रान्तिजं] C₉₄C₄₅K₁₀; ०क्रान्तिजं C₀₂,
 ०त्क्रान्तिर्जं K₈₂, ०त्क्रान्तिजं K₇, ०क्रान्ति जं E
 41d ०दः] CK₈₂K₁₀K₇; ०दम् E
 42a ०भ्यासो] CK₈₂K₁₀K₇; ०भ्यास E
 42b ०रतिः] C₀₂K₈₂K₁₀K₇; ×× C₉₄, ०रिति.
 C₄₅, ०रतिः E
 42a अतिथिभ्यो ऽभयं] CK₈₂K₁₀K₇; आर्तिभ्यश्चाभयं
 E • दत्त्वा] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; दारा C₀₂
 42b ०प्रस्थश्च०] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; ०प्रस्थ च०
 C₀₂K₁₀
 42f गदितं पूर्वधारितम्] C₉₄C₄₅; यत्पूर्वमवधारितं
 C₀₂E, गदितं पूर्वधारितं K₁₀, गदितं यत्पूर्वधारितं
 K₈₂^{ac} (unmetr.), गदितं यत्पूर्वमवधारितं K₈₂^{pc} (un-
 metr.), गदितं यत्पूर्वमेधारितं K₇ (unmetr.)
 43a ०हरणमनित्यहरणमज्ञां] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇;
 ०हरणं अनित्यहरणन्तज्ञां K₈₂^{pc}, ०हरणमनित्यहरणमज्ञां
 C₀₂E
 43b (प्रज्ञा०... ०त्तारणम्)] CK₈₂K₇E; omitted
 in K₁₀ • ०करममोघं] CK₈₂ (unmetr.);
 omitted in K₁₀, ०कममोघं K₇, ०करं प्रबोधं E
 • ०क्लेशार्णवो] CK₇; ०क्लेशार्णवो K₈₂, omit-
 ted in K₁₀, ०शोकार्णवो E
 43c सेवेत्स] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; सेवे स C₀₂, सेवेत्त
 K₁₀
 44b कीर्तयिष्यामि] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; कीर्तयि×मि
 C₉₄

सुखदुःखं समं कृत्वा लोभमोहविवर्जितः ॥ ११:४४ ॥
 वर्जयेन्मधु मांसानि परदारांश्च वर्जयेत् ।
 वर्जयेच्चिरवासं च परवासं च वर्जयेत् ॥ ११:४५ ॥
 वर्जयेत्सृष्टभोज्यानि भिक्षामेकां च वर्जयेत् ।
 वर्जयेत्संग्रहं नित्यमभिमानं च वर्जयेत् ॥ ११:४६ ॥
 सुसूक्ष्मं मनसा ध्यात्वा शुचौ पादं विनिक्षिपेत् ।
 न कुप्येत अनालाभे लाभे वापि न हर्षयेत् ॥ ११:४७ ॥
 अर्थतृष्णास्वनुद्विग्नो रोषे वापि सुदारुणे ।
 स्तुतिनिन्दा समं कृत्वा प्रियं वाप्रियमेव वा ॥ ११:४८ ॥
 नियमास्तु परीधानं संयमावृतमेखलः ।
 निरालम्बं मनः कृत्वा बुद्धिं कृत्वा निरञ्जनाम् ॥ ११:४९ ॥
 आत्मानं पृथिवीं कृत्वा खं च कृत्वा मनोन्मनम् ।
 त्रिदण्डं त्रिगुणं कृत्वा पात्रं कृत्वाक्षरो ऽव्ययः ॥ ११:५० ॥

44d cf. 4.71: कामः क्रोधश्च लोभश्च मोहश्चैव चतुर्विधः । चतुःशतुर्निहन्तव्यः सर्वथा वीतकल्मषः ॥ 45a = Kūrmapurāṇa 2.27.12a etc.

- 44c दुःखं] C₄₅; दुःख C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E
 44d लोभमोहः] C₄₅; लाभालोभः C₉₄K₈₂K₁₀K₇,
 लाभलोभः C₀₂, लाभालाभः E • वर्जितः]
 CK₈₂K₇E; वर्जिताः K₁₀
 45a वर्जयेत्] C₉₄K₁₀; वर्जयेत् C₄₅C₀₂K₈₂K₇E
 45c वासं] CK₈₂K₁₀K₇; वासश्च E
 45d वासं] CK₈₂K₁₀K₇; वासश्च E
 46ab (वर्जयेत्... च वर्जयेत्)] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E;
 omitted in C₄₅
 46a वर्जयेत्सृष्टः] C₀₂(?)K₈₂K₇; वर्जयेत्सृष्टः C₉₄,
 omitted in C₄₅, वर्जयेत्सृष्टः K₁₀, वर्जयेत्सृष्टः E
 • भोज्यानि] CK₈₂K₁₀E; भोज्यालि(?) K₇
 46b भिक्षामेकां] C₉₄K₁₀; omitted in C₄₅,
 भिक्षामेकं C₀₂K₈₂, भिक्षामेकश्च K₇, भिक्षामेकश्च E
 47b पादं] C₄₅C₀₂K₈₂K₇; पादं C₉₄, पाद
 K₁₀E • विनिक्षिपेत्] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀E;
 विनिक्षिपेत् C₉₄, विनिक्षिपेत् K₇
 47c कुप्येत] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; कुपेत C₀₂
 • अनालाभे] K₈₂; मनोलाभे C₉₄C₄₅K₁₀K₇,
 मनोलाभो C₀₂, मनोलाभे E
 48a अर्थः] C₄₅C₀₂K₇; अर्थः C₉₄K₈₂K₁₀,
 अर्थः E • अनुद्विग्नो] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E;
 अनुद्विग्नो C₀₂
 49a धानं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E; धानं K₇,
 धाना C₀₂
 49b वृत्तः] CK₈₂K₇; वृत्तः K₁₀, वृत्तः E
 • मेखलः] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; मेखलाः C₀₂,
 मेखला K₁₀
 49c एवं मनः कृत्वा] K₇; वमसत्कृत्वा C₉₄K₈₂,
 वमसत्कृत्वा C₄₅, वमनं कृत्वा C₀₂, वमनं कृत्वा
 K₁₀, वमनं कृत्वा E
 49d बुद्धिं] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇; बुद्धिं C₄₅E •
 निरञ्जनाम्] em.; निरञ्जनम् CK₁₀K₇E, निरञ्जः
 K₈₂
 50ab कृत्वा खं च] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E;
 कृत्वा च C₉₄
 50b मनोन्मनम्] CK₈₂K₁₀; मनोन्मनः K₇, मनोन्मनैः
 E
 50d क्षरो] CK₈₂K₇E; क्षरो K₁₀ • व्ययः]
 C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀; व्ययं C₀₂, व्यय K₇, व्ययम् E

न्यसेद्धर्ममधर्मं च ईर्ष्याद्वेषं परित्यजेत् ।
 निर्द्वन्द्वो नित्यसत्यस्थो निर्ममो निरहंकृतः ॥ ११:५१ ॥
 दिवसस्याष्टमे भागे भिक्षां सप्तगृहं चरेत् ।
 न चासीत न तिष्ठेत न च देहीति वा वदेत् ॥ ११:५२ ॥
 यथालाभेन वर्तेत अष्टौ पिण्डान् दिने दिने ।
 वस्त्रभोजनशय्यासु न प्रसज्येत विस्तरम् ॥ ११:५३ ॥
 नाभिनन्देत मरणं नाभिनन्देत जीवितम् ।
 इन्द्रियाणि वशंकृत्वा कामं हत्वा यतव्रतः ॥ ११:५४ ॥
 अतीतं च भविष्यं च न भिक्षुश्चिन्तयेत्सदा ।
 क्रोधमानमददर्पान्परिव्राज्जयेत्सदा ॥ ११:५५ ॥
 विरागं तु धनुः कृत्वा प्राणायामगुणैर्युतम् ।
 धारणाशरतीक्ष्णेन मृगं हत्वा मनेन्द्रियम् ॥ ११:५६ ॥
 मैत्रीखड्गसुतीक्ष्णेन संसारारिं निकृन्तयेत् ।
 करुणावर्तचक्रेण क्रोधमत्तगजं जयेत् ॥ ११:५७ ॥

51cd cf. BhG 2.45cd: निर्द्वन्द्वो नित्यसत्यस्थो निर्योगक्षेम आत्मवान् 54ab = MBh 12.237.15ab, Manu 6.45ab, Nārada-parivrajakopaniṣad 3.61cd.

- 51a ०धर्मं च] CK₁₀K₇E; ०धर्मं वा K₈₂
 51b ईर्ष्या०] K₈₂K₇E; ईर्ष्या० CK₁₀ • ०द्वेषं]
 C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; ०द्वेषं C₀₂
 51c निर्द्वन्द्वो] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; निर्वन्द्वो C₀₂
 • ०सत्यं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; ०सत्यं
 C₀₂
 51d निर्ममो] K₇E; निर्मासो CK₈₂, निर्मसो K₁₀ •
 ०कृतः] CK₁₀K₇; ०कृतं K₈₂, ०कृतिः E
 52a दिवसस्या०] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; दिवसत्या०
 C₄₅
 52b भिक्षां] CK₈₂K₇E; भिक्षा K₁₀
 53a यथालाभेन] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; यथाला × ×
 C₉₄
 53b अष्टौ] CK₈₂K₁₀K₇; अष्ट E
 53c ०शय्यासु] CK₈₂K₇; ०शय्याञ्च K₁₀, ०शय्यासु
 E
 53d ०सज्येत] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀; ०युज्ये C₄₅,
 ०सहेत K₇, ०सहेत E • विस्तरम्] CK₈₂K₁₀K₇;
 विस्तरः E
 54c वशंकृ०] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; वसंकृ०
 C₀₂
 54d हत्वा यतव्रतः] CK₈₂K₇E; कृत्वा यतः व्रतः K₁₀
 55b भिक्षुश्चि०] CK₁₀K₇; भिक्षुश्चि० K₈₂, भिक्षु चि०
 E • सदा] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; omitted
 in C₄₅
 55cd ०दर्पान्] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; ०दर्पात्
 C₄₅
 56a धनुः] CK₈₂K₁₀K₇; धनुः E
 56b प्राणायामगु०] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; प्राणायामगु०
 C₉₄ • युतम्] CK₁₀K₇; युतः K₈₂, वृत्तं E
 56a ०तीक्ष्णेन] K₁₀E; ०तीक्ष्णेन CK₇, ०तीक्ष्णेन K₈₂
 57a सुतीक्ष्णेन] K₁₀C₉₄K₇E; सुतीक्ष्णेन C₄₅C₀₂K₈₂,
 ण K₈₂^{ac}
 57b ०सारारिं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E; ०सारारि
 C₀₂K₇

मुदितावर्मबद्धाङ्गस्तूणं पूर्णमुपेक्षया ।
 अनक्षरं परं ब्रह्म चिन्तयेत्सततं द्विज ॥ ११:५८ ॥
 ब्रह्मणो हृदयं विष्णुर्विष्णोश्च हृदयं शिवः ।
 शिवस्य हृदयं संध्या तस्मात्संध्यामुपासयेत् ॥ ११:५९ ॥
 संसारार्णवतारणं शुभगतिः स ब्रह्म संध्याक्षरं
 ध्यायेन्नित्यमतन्द्रितो ह्यनुपमं व्यक्तात्मवेद्यं शिवम् ।
 रूपैर्वर्णगुणादिभिश्च विहितं दुर्लक्ष्यलक्ष्योत्तमं
 यत्नोद्धृत्य समाश्रयेत्सुरगुरुं सर्वार्तिहर्ता हरम् ॥ ११:६० ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे चतुराश्रमधर्मविधानो नामाध्याय एकादशमः ॥

58 Cf. 4.72: चतुरायतनं विप्र कथयिष्यामि तच्छृणु । करुणामुदितोपेक्षामैत्री चायतनं स्मृतम् ॥ 59 ≈ Saubhāgyab-
 hāskara of Bhāskararāya ad Lalitāsahasranāmastotra 302: ब्रह्मणो हृदयं विष्णुर्विष्णोरपि शिवः स्मृतः ।
 शिवस्य हृदयं संध्या तेनोपास्या द्विजातिभिः ॥ इति कश्यपादिवचनैः कौर्मपाद्भस्करान्दादिनिखिलपुराणेषु च तत्र तत्र देवीकालिकाब्रह्माण्डमार्कण्डेयादिपुराणेषु
 बहुशः शक्तिरहस्यदेवीभागवततृतीयस्कन्धादिषु च इदंपर्येण सर्वत्र ज्ञानार्णवकुलार्णवादितन्त्रेषु त्व अपरिमितत्या वर्णितम्

- 58b तूणं पूर्णमु०] em. GOODALL; तूणापूर्णमु०
 C₉₄, तूणापूर्णमु० C₄₅, तूण/पूर्णमु० C₀₂,
 तूणापूर्णमु० K₈₂, तूणापूर्णमु० K₁₀ K₇, तूणीपूर्णमु०
 E
- 58c अनक्षरं] C₄₅; अनाक्षरं C₉₄ K₈₂; अनाक्षर०
 C₀₂ K₇ E, अनक्षर० K₁₀ • परं] C₉₄ C₀₂ K₈₂ K₁₀ E;
 पर C₄₅ K₇
- 59a हृदयं] C₄₅ C₀₂ K₈₂ K₁₀ E; ×दयं C₉₄, हृदये
 K₇
- 59ab विष्णुर्वि०] C₉₄ K₈₂ E; विष्णुम्वि० C₄₅, विष्णु
 वि० C₀₂ K₁₀ K₇
- 59b शिवः] E; शिवं CK₈₂ K₁₀ K₇
- 59d •सयेत्] C₉₄ C₀₂ K₁₀; •शयेत् C₄₅ K₈₂,
 •श्रयेत् K₇ E
- 60a •गतिः] C₀₂ E; •गति C₉₄ C₄₅ K₈₂ K₁₀
- (unmetr.), •गति K₇ • •क्षरं] C₉₄ C₀₂ K₈₂ K₁₀ K₇ E;
 •क्षर C₄₅
- 60b •तन्द्रितो] C₉₄ K₈₂ K₇ E; •तन्द्रितो C₄₅,
 •तन्द्रिय C₀₂, •तन्द्रियं K₁₀ • •वेद्यं]
 CK₈₂ K₇ E; •वेद्य K₁₀ (unmetr.)
- 60c रूपैर्व०] C₉₄ K₈₂ K₇ E; रूपैर्व० C₄₅ C₀₂ K₁₀
 • विहितं] CK₈₂^{ac} (?) K₁₀ K₇; रहितं K₈₂^{pc} (?) E
 • दुर्लक्ष्यलक्ष्योत्तमम्] C₉₄ K₁₀; दुर्लक्ष्यलक्ष्योत्तमम्
 K₈₂, दुर्लक्ष्यलक्ष्योत्तमम् C₄₅ C₀₂ K₇ E
- 60d यत्नोद्धृत्य] CK₈₂ K₁₀ K₇; यत्नाद्धृत्य E
 • समाश्रये०] CK₈₂ K₇ E; मणाश्रये० K₁₀ •
 सर्वार्तिहर्ता हरम्] CK₁₀; सर्वार्तिहर्ता हरं K₈₂,
 सर्वार्तिहर्ता हरं K₇, सर्वार्तिहर्ता शङ्करम् E
- Colophon: नामाध्याय एकादशमः] CK₈₂ K₁₀;
 नामाध्याय एकादश K₇, नाम एकादशोऽध्यायः E

[द्वादशमो ऽध्यायः]

[आतिथ्यधर्मः]

देव्युवाच ।
 अहिंसा परमो धर्मः सततं परिकीर्त्यते ।
 आतिथ्यकानां धर्मं च कथयस्व यदुत्तमम् ॥ १२:१ ॥
 महेश्वर उवाच ।
 अहिंसातिथ्यकानां च शृणु धर्मं यदुत्तमम् ।
 त्रैलोक्यमखिलं देवि रत्नपूर्णं सुलोचने ॥ १२:२ ॥
 चतुर्वेदविदे दानं न तत्तुल्यमहिंसकः ।
 शृणु धर्ममतिथ्यानां कीर्तयिष्यामि सुन्दरि ॥ १२:३ ॥

[विपुलोपाख्यानम्]

आसीद्वृत्तं पुराख्यानं नगरे कुसुमाह्वये ।
 कपिलस्य सुतो विद्वान्विपुलो नाम विश्रुतः ॥ १२:४ ॥
 धर्मनित्यो जितक्रोधः सत्यवादी जितेन्द्रियः ।
 ब्रह्मण्यश्च कृतज्ञश्च मद्भक्तः कृतनिश्चयः ॥ १२:५ ॥
 धनाढ्यो ऽतिथिपूज्यश्च दाता दान्तो दयालुकः ।
 न्यायार्जितधनो नित्यमन्यायपरिवर्जितः ॥ १२:६ ॥

5b = MBh 12.218.13b

- 1 देव्युवाच] CK₈₂K₁₀K₇E; omitted in M
 1ab धर्मः स०] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; धर्मोत्स०
 C₀₂
 1c आतिथ्य०] C₉₄C₀₂K₈₂K₇E; अतिथ्य० C₄₅K₁₀
 • धर्मं च] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; धर्मश्च C₀₂,
 धर्मानां K₁₀
 2 महेश्वर] CK₁₀K₇E; भगवान् K₈₂
 2b शृणु] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; शृणु C₉₄ •
 धर्मं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; धर्मं C₀₂E •
 उत्तमम्] CK₈₂K₁₀K₇E; उत्तमां E
 2d पूर्णं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; पूर्णं C₀₂, पूर्णां
 E • लोचने] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; लोचनं
 C₄₅
 3a दानं] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; दानं C₄₅
 4a आसीद्वृत्तं] C₉₄K₈₂E; आसीद्वृत्तं C₄₅, आसीद्वृत्तम्
 C₀₂, आसी वृत्तं K₁₀, आसीद्वृत्तं K₇ • ख्यानं]
 CK₈₂K₁₀K₇; ख्यातं E
 4b नगरे कुसुमाह्वये] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; नगरं
 कुसुमाह्वयम् C₀₂K₁₀
 5c ब्रह्मण्य०] C₄₅K₈₂K₁₀E; ब्रह्मण्य० C₉₄C₀₂K₇
 • ऋश्च] C₉₄C₀₂K₈₂K₇E; ऋश्च C₄₅, ऋश्च
 K₁₀
 5d भक्तः] CK₈₂K₁₀K₇E; भक्त० E
 6a पूज्यश्च] C₉₄C₀₂K₈₂^{pc}K₇E; पूज्य C₄₅K₈₂^{ac},
 पूज्यश्च K₁₀
 6b दान्तो] C₄₅^{ac}K₇E; दान्त C₉₄C₀₂K₈₂,
 दान्तो(?) C₄₅^{pc}, दान्त K₁₀
 6c न्यायो] C₀₂K₈₂K₇E; न्यायो C₉₄C₄₅K₁₀
 6cd नित्यम०] CK₈₂K₇E; नित्यम० K₁₀
 6d वर्जितः] CK₈₂K₇E; वर्जयेत् K₁₀

भार्या च रूपिणी तस्य चन्द्रबिम्बशुभानना ।
 पीनोत्तुङ्गस्तनी कान्ता सकलानन्दकारिणी ।
 पतिव्रता पतिरता पतिशुश्रूषणे रता ॥ १२:७ ॥
 अथ केनापि कालेन सूर्यरागमभूततः ।
 ग्रस्तभागत्रयस्त्वासीत्कृष्णमाधवमासिके ॥ १२:८ ॥
 स्नातुकामावतीर्यन्ते सर्वे पौरनुपादयः ।
 देवाश्च पितरश्चैव तर्प्यन्ते विधिवत्तथा ॥ १२:९ ॥
 केचिज्जुहति तत्राग्निं केचिद्विप्रांश्च तर्पयेत् ।
 केचिद्दानोपतिष्ठन्ति केचित्स्तुवन्ति देवताम् ॥ १२:१० ॥
 ध्यानयोगरताः केचित्केचित्पञ्चतपे रताः ।
 एवं प्रवर्तमानेषु राजनादिषु सर्वशः ॥ १२:११ ॥
 विपुलो ऽपि हि तत्रैव गङ्गागण्डकिसंगमे ।
 भार्यया सह तत्रैव स्नात्वा क्षोमविभूषणः ॥ १२:१२ ॥
 देवतागुरुविप्राणामन्येषां तर्पणे रतः ।
 तत्रावसरसम्प्राप्तो ब्राह्मणो ऽतिथिरागतः ॥ १२:१३ ॥
 भार्या तस्यातिरूपेण मोहिता ब्रह्मणस्तदा ।

✧

- 7b °बिम्बः] $CK_{10}K_7E$; °विंवाः K_{82} •
 °शुभानना] $CK_{10}K_7E$; °निभानना K_{10}
 7d सकलाः] $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; $\times \times \times C_{94}$
 7e पतिव्रता] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; प्रतिव्रता C_{45}
 • पतिरता] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; प्रतिरता
 K_{10}
 7f पतिशुश्रूषणे] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; प्रतिशुश्रूषणे
 K_{10}
 8b °भूततः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; °भूततः C_{02}
 9a °वतीर्यन्ते] $CK_{82}K_{10}K_7$; च तीर्थन्ते E
 9c देवाश्च] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; देवश्च C_{02}
 9d तर्प्यन्ते] $C_{94}C_{02}K_{82}K_7E$; तर्प्यन्ते $C_{45}K_{10}$
 10a °चिज्जुहति] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7E$; °चिज्जुति
 C_{45} , °चिज्जुहति C_{02}
 10b विप्रांश्च] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; विप्राश्च
 C_{45}
 10c दानोः] $CK_{82}K_{10}K_7$; ध्यानोः E
 10d केचित्स्तुवन्ति] $C_{94}C_{45}K_7$; केचि स्तुवन्ति
 $K_{82}K_{10}$, केचिद्वन्ति C_{02} , केचित्स्तुवन्ति E •
 देवताम्] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}E$; देवता $C_{45}K_7$
 11a °रताः] $CK_{82}K_7E$; °रता K_{10}
 11d राजनाः] $CK_{82}K_{10}K_7$; राजानाः E
 12a ऽपि हि] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$; पि C_{45} , हि
 न K_{82}^{ac} , पि च E
 12c भार्यया] $C_{94}^{pc}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$; भार्याया
 $C_{94}^{ac}C_{02}E$
 12d °भूषणः] $C_{94}C_{45}K_{10}K_7E$; °भूषणैः C_{02} ,
 °भूषितः K_{82}
 13ab देवतागुरुविप्राणामन्येषां तर्पणे रतः] $C_{45}K_{82}^{pc}K_{10}K_7$;
 देवतागुरुविप्राणामन्येषां तर्पणे रतः C_{94} , देवतागुरुविप्राणामन्येषां
 तर्पणे रताः C_{02} , omitted in K_{82}^{ac} , देवतागुरुविप्राणामन्येषां
 तर्पणा रतः E
 14b मोहिता] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; मोहितो
 C_{45} • ब्रह्मणस्तदा] $C_{94}C_{45}K_7$; ब्राह्मणास्तथा
 C_{02} , ब्राह्मणस्तदा $K_{82}K_{10}$, ब्राह्मणस्य च E

ब्राह्मणो ऽपि तथैवेह रूपेणाप्रतिमो भवेत् ॥ १२:१४ ॥
 अन्योन्यदृष्टिसंस्कौ जातौ तौ तु परस्परम् ।
 विपुलेनाञ्जलिं कृत्वा ब्राह्मण संशितव्रत ॥ १२:१५ ॥
 आज्ञापय द्विजश्रेष्ठ अद्य मे ऽनुग्रहं कुरु ।
 भार्याभृत्यपशुग्राम रत्नानि विविधानि च ॥ १२:१६ ॥
 विपुलेनैवमुक्तस्तु गृहीतो ब्राह्मणो ऽब्रवीत् ।
 यदि सत्यं प्रदातासि सुप्रसन्नं मनस्तव ॥ १२:१७ ॥
 विपुल उवाच ।
 सुप्रसन्नं मनो मे ऽद्य सुप्रसन्नं तपःफलम् ।
 शीघ्रमाज्ञापय विप्र यच्चाभिलषितं तव ।
 अदेयं नास्ति विप्रस्य स्वशिरःप्रभृति द्विज ॥ १२:१८ ॥
 ब्राह्मण उवाच ।
 यद्येवं वदसे भद्र भार्या मे देहि रूपिणीम् ।
 स्वस्ति भवतु भद्रं वः कल्याणं भव शाश्वतम् ॥ १२:१९ ॥
 विपुल उवाच ।

15d = MBh 12.213.18d and 12.347.1d

- 14c ब्राह्मणो] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; ब्राह्मणो C_{45}
 • तथैवेह] $C_{45}K_{82}K_{10}E$; तथैवेह C_{94} , तथैवेह
 $C_{02}K_7$
 14d रूपेणा.] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7$; रूपेणा. C_{45} ,
 रूपेण C_{02} , रूपिणा. E
 15a संसक्तौ] $C_{02}E$; संसक्तौ $C_{94}K_{82}K_7$, संसक्तौ
 C_{45} , संसक्तौ $C_{02}K_{10}$
 15b जातौ तौ] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}E$; जातौ तौ तौ
 C_{02} , जातौ तौ K_7
 15d ब्राह्मण] $C_{45}C_{02}$; ब्राह्मणः $C_{94}K_{82}K_{10}K_7E$
 • शित.] em.; श्रित. $CK_{82}K_{10}K_7E$ •
 व्रत] conj.; व्रत C_{94} , व्रतः $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$
 16b ग्रहं] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; ग्रह C_{45}
 16c भृत्य.] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; भृत्या.
 C_{02}
 17b ब्राह्मणो ऽब्रवीत्] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$;
 ब्राह्मणस्तथा C_{02}
 17c यदि सत्यं प्रदातासि] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$;
 omitted in C_{02}
 17d सुप्रसन्नं मनस्तव] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$; omitted
 in C_{02} , सुप्रसन्नमनस्तव $K_{10}E$
 18a प्रसन्नं मनो] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$; प्रसन्नमनो
 $C_{02}K_{10}$
 18b सुप्रसन्नं तपः.] $CK_{82}K_7E$; सुप्रसन्नतपः. K_{10}
 18a शीघ्र.] $CK_{82}K_7E$; शीघ्र. K_{10}
 18e अदेयं] $CK_{82}K_7E$; अदेय K_{10}
 18f स्वशिरः.] $CK_{10}K_7E$; शरीर. K_{82} • भृति]
 $CK_{82}K_{10}K_7$; भृतिर् E
 19 ब्राह्मण] $C_{94}C_{45}C_{02}K_{82}K_7E$; ब्राह्मणा C_{94}^{ac} ,
 ब्रह्म K_{10}
 19b भार्या] $CK_{82}E$; भार्या $K_{10}K_7$
 19c स्वस्ति] $CK_{82}K_7$; स्वस्ति K_{10} , स्वस्तिर् E
 19d कल्याणं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; कल्याण.]
 C_{02} • भव] $CK_{82}K_{10}K_7$; तव E
 20 विपुल] $CK_{82}K_{10}K_7$; विप्र E

प्रतीच्छ भार्या सुश्रोणीं रूपयौवनशालिनीम् ।
 अकुत्सितां विशालाक्षीं पूर्णचन्द्रनिभाननाम् ॥ १२:२० ॥
 भार्योवाच ।
 परित्याज्या कथं नाथ अपापां त्यजसे कथम् ।
 अतीव हि प्रियां भार्या निर्दोषां स कथं त्यजे: ॥ १२:२१ ॥
 सखा भार्या मनुष्याणामिह लोके परत्र च ।
 दानं वा सुमहदत्त्वा यज्ञो वा सुबहुः कृतः ॥ १२:२२ ॥
 अपुत्रो नाप्नुयात्स्वर्गं तपोभिर्वा सुदुष्करैः ।
 श्रुतो मे पितृभिः प्रोक्तो ब्राह्मणैश्च ममान्तिके ॥ १२:२३ ॥
 अपुत्रो नाप्नुयात्स्वर्गं श्रुतं मे बहुशः पुरा ।
 मन्दपालो द्विजश्रेष्ठो गतः स्वर्गं तपोबलात् ॥ १२:२४ ॥
 दानानि च बहून्दत्त्वा यज्ञांश्च विविधांस्तथा ।
 वेदांश्च जपयज्ञांश्च कृत्वा स द्विजसत्तमः ॥ १२:२५ ॥
 प्राप्तद्वारो ऽपि यस्यापि देवदूतैर्निवारितः ।

24c See Mandapāla's story in MBh 1.220.5ff.

20a भार्या] CK₈₂K₇E; भार्या K₁₀ • श्रोणीं]
 C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; श्रोणि C₀₂K₈₂K₁₀
 20b शालिनीम्] CK₈₂E; शालिनी K₁₀, शालिनी
 K₇
 20a अकुत्सितां विशालाक्षीं] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E;
 अकुत्सिता विशालाक्षि C₀₂, अकुत्सिता विशालाक्षी
 K₁₀
 20b निभाननाम्] CK₈₂K₇E; निभानना K₁₀
 21a त्याज्या] C₉₄K₈₂K₇E; त्याज्य C₄₅K₁₀,
 त्याज्य C₀₂
 21c प्रियां] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; प्रियं C₀₂K₁₀
 21d निर्दोषां] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; निर्दोष C₀₂
 • त्यजे:] C₉₄K₈₂K₇; त्यजेत् C₄₅C₀₂, त्यजेत्
 K₁₀E
 22ab मनुष्याणामिह] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E;
 मनुष्याणामिह C₀₂
 22d बहु:] em.; बहु CK₈₂K₇ (un-
 metr.), बहु K₁₀, बहु E • कृतः]
 C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; कृतम् C₀₂
 23ab स्वर्गं तपोभिर्वा] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E;

स्वर्गं/तपोभिर्वा × × × र्वा C₉₄
 23d न्तिके] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; न्तिकै:
 C₄₅
 24a स्वर्गं] C₉₄K₈₂K₇E; स्वर्ग C₄₅C₀₂K₁₀
 24c पालो] K₇E; पाल CK₈₂K₁₀
 25a बहून्दो] CK₈₂K₁₀E; बहु द० K₇
 25b यज्ञांश्च विविधांस्तथा] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀; यज्ञांश्च
 विविधांस्तथा K₇, यत्वा यज्ञांश्च विविधां तथा C₄₅,
 स्यज्ञांश्च विविधास्तथा E
 25c वेदांश्च जपयज्ञांश्च] C₉₄C₀₂K₈₂K₇; वेदांश्च
 जपयज्ञांश्च C₄₅, वेदांश्च जपयज्ञांश्च K₁₀, वेदांश्च
 जपयज्ञांश्च E
 25d स द्वि०] conj.; तद्वि० CK₈₂E, तद्वि० K₁₀,
 सद्वि० K₇ • सत्तमः] CK₁₀K₇E; सत्तम K₈₂
 26a द्वारो] CK₈₂K₇E; द्वारे K₁₀
 26ab यस्यापि दे०] CK₈₂K₇; यस्यापि दे० K₁₀,
 यस्यापि दे० E
 26b दूतैर्नि०] CK₈₂E; दूतैर्नि० K₁₀, दूतैर्नि०
 K₇

अपुत्रो नाप्नुयात्स्वर्गं यदि यज्ञशतैरपि ॥ १२:२६ ॥
 इत्युक्तस्तु च्युतः स्वर्गान्मन्दपालो महानृषिः ।
 पुत्रानुत्पादयामास शारङ्गांश्चतुरो द्विजः ॥ १२:२७ ॥
 तेन पुण्यप्रभावेण स्वर्गं प्राप्तो ह्यवारितः ।
 कुलत्राणात्कलत्रास्मि भरणाद्भार्य एव च ॥ १२:२८ ॥
 दारसंग्रहं पुत्रार्थे क्रियते शास्त्रदर्शनात् ।
 यानि सन्ति गृहे द्रव्यं ग्रामघोषगृहाणि च ॥ १२:२९ ॥
 दातुमर्हसि विप्राय न मां दातुमिहार्हसि ।
 भार्याया वचनं श्रुत्वा विपुलः पुनरब्रवीत् ॥ १२:३० ॥
 साधु भामिनि जानामि साधु साधु पतिव्रते ।
 जितो ऽस्म्यनेन वाक्येन अनेनास्मि हि तोषितः ॥ १२:३१ ॥
 अद्य ग्रहणकाले च द्विज आगत्य याचते ।
 ददामीति प्रतिज्ञाय अदत्त्वा नरकं व्रजे ॥ १२:३२ ॥
 नरकं यदि गच्छामि कुलेन सह सुन्दरि ।
 कल्पकोटिसहस्रे ऽपि नरकस्थाद्यशस्विनि ॥ १२:३३ ॥
 मुक्तिमेव न पश्यामि जन्मकोटिशतैरपि ।
 अदानाच्चाशुभं देवि पश्यामि वरवर्णिनि ॥ १२:३४ ॥

✧

26c ०यात्स्वर्गं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; ०यात्स्वर्गं
 C₀₂
 26d ०शतैरपि] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; करोति यः
 C₀₂
 27a ०क्तस्तु च्युतः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E;
 ०क्तस्तु/म्युतः C₀₂
 27c पुत्रानु०] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; पुत्रमु० C₀₂
 27d शारङ्गांश्च] K₈₂K₇; शारङ्गाश्च C₉₄, शारङ्गश्च
 C₄₅, शारङ्गाश्च C₀₂K₁₀, शारङ्गाश्च E • द्विजः]
 C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; द्विज C₀₂
 28b स्वर्गं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; स्वर्गं C₀₂ •
 ०वारितः] CK₈₂K₇E; ०वरितः K₁₀
 28c कुल०] C₄₅; कल० C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E
 • ०त्राणात्क०] K₁₀; ०त्राणां क० CK₈₂E, ०त्राणा
 क० K₇ • ०स्मि] CK₈₂K₇E; ०स्मि K₁₀
 28d ०आद्भार्य एव] C₉₄C₀₂K₈₂K₇E; ०आद्भार्यमेव
 C₄₅, ०आ भार्य एव C₀₂K₁₀
 29a ०ग्रहं] C₀₂K₁₀K₇E; ०ग्रहः C₉₄C₄₅K₈₂ •

पुत्रा०] CK₈₂K₁₀K₇; पात्रा० E
 29b क्रियते] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; क्रियाते C₄₅
 30c वचनं] CK₈₂K₁₀E; वचन K₇
 30d ०ब्रवीत्] C₉₄C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇; ०ब्रवीत्
 । विपुल उवाच । C₀₂E
 31a जानामि] C₄₅C₀₂K₈₂E; जानासि C₉₄K₁₀K₇
 31b पति०] CK₈₂K₇E; पति० K₁₀
 31d तोषितः] CK₈₂K₁₀E; तोषितः K₇
 32d व्रजे] C₉₄K₈₂K₇; व्रजेत् C₄₅C₀₂K₁₀E,
 व्रजेत् K₈₂
 33a यदि] CK₈₂K₁₀E; ययदि K₇
 33c ०सहस्रे ऽपि] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; ०सहस्राणि
 C₀₂E
 33d ०स्थाद्य०] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀; स्था य० C₄₅,
 ०स्थो य० K₇E
 34a मुक्तिमेव] CK₈₂K₁₀K₇; मुक्तिमेवन् E
 34c अदानाच्चा०] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; अदाना

दानेन तु शुभं पश्ये स्वर्गलोके यदक्षयम् ।
 नोक्तं मयानृतं पूर्वं नित्यं सत्यव्रते स्थितः ॥ १२:३५ ॥
 सत्यधर्ममतिक्रम्य नान्यधर्मं समाचरे ।
 भार्या धर्मसखेत्येवं त्वया पूर्वमुदाहृतम् ॥ १२:३६ ॥
 यदि धर्मसखायासि सो ऽद्य काल इहागतः ।
 द्विजरूपधरो धर्मः स्वयमेव इहागतः ॥ १२:३७ ॥
 जिज्ञासार्थमहं भद्रे न विघ्नं कर्तुमर्हसि ।
 माताव्यक्तः पिता ब्रह्मा बुद्धिर्भार्या दमः सखा ॥ १२:३८ ॥
 पुत्रो धर्मः क्रियाचार्य इत्येते मम बान्धवाः ।
 कालश्रेष्ठो ग्रहः सूर्यो गङ्गा श्रेष्ठा नदीषु च ॥ १२:३९ ॥
 चन्द्रक्षये दिनं श्रेष्ठं नरश्रेष्ठो द्विजोत्तमः ।
 शुश्रूषणार्थं विप्रस्य मया दत्तासि सुन्दरि ।
 सर्वस्वं ब्राह्मणे दत्त्वा वनमेवाश्रयाम्यहम् ॥ १२:४० ॥
 शङ्कर उवाच ।
 तूष्णीम्भूता ततो भार्या अश्रुपूर्णाकुलेक्षणा ।

39c cf. e.g. Āgamakalpalatā 3.128: सूर्यग्रहणकालस्य समाना नास्ति भूतले । अत्र यद्यत्कृतं कर्म अनन्तफलदं भवेत्
 ॥ cf. also Agastyasamhitā X.XXcd (on the proper date for initiation): सूर्यग्रहणकालेन समानो
 नास्ति कश्चन also ibid. X.XX (on image installation): सूर्यग्रहे महापुण्ये कुरुक्षेत्रे विधानतः । कृतैर्यत्पुण्यमाप्नोति
 तुलापुरुषादिभिः ॥ तत्पुण्यं प्राप्नुयामत्यः ... 39d ≈ 15.18b: श्रेष्ठा गङ्गा नदीषु च

चा० C₀₂
 35b ०लोके] CK^{pc}₈₂K₁₀K₇; omitted in K^{ac}₈₂,
 ०लोकं E
 35c नोक्तं] CK₈₂K₁₀K^{pc}₇E; नोक्ता K^{ac}₇
 35d ०व्रते] CK₈₂K₁₀K₇; ०व्रत० E
 36b ०चरे] CK₈₂K₇; ०चरेत् K₁₀E
 36c धर्म०] CK₁₀K₇E; धर्म K₈₂
 36d त्वया] em.; त्वयि CK₈₂K₁₀K₇E
 37a ०सखाया०] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; ०सखा०
 C₄₅
 37c ०धरो] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; ०परो C₄₅
 38a ०धर्महं] CK₈₂E; ०धर्महं K₁₀, ०धर्मह K₇
 38c ०व्यक्तः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E; ०व्यक्त C₀₂,
 ०व्यक्तऽऽ K₇
 38d बुद्धिर्भा०] C₉₄C₄₅K₁₀; बुद्धि भा० C₀₂K₈₂K₇E
 • दमः] CK₈₂K₇E; दम K₁₀ (unmetr.) •
 सखा] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; समा C₉₄
 39c ०श्रेष्ठो] C₄₅K₈₂K^{pc}₇; ०श्रेष्ठ० C₉₄C₀₂K₁₀,
 ०श्रेष्ठा K^{ac}₇, ०श्रेष्ठः E
 39d श्रेष्ठा] CK₇E; श्रेष्ठो K₈₂, श्रेष्ठ K₁₀
 40a दिनं] C₉₄C₄₅K₈₂K₇; दिन० C₀₂K₁₀E
 40b ०त्तमः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; ०त्तम C₀₂
 40a ०र्थ] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; ०र्थ C₄₅
 41 शङ्कर] CK₈₂K₁₀K₇; महेश्वर E
 41a तूष्णीम्भूता] C₉₄; तूष्णीभूत्वा C₄₅, तूष्णीभूत
 C₀₂, तूष्णीभूता K₈₂K₁₀, तूष्णीम्भूती K₇, तूष्णीभूतां
 E • भार्या] CK₈₂K₁₀K₇; भार्या E
 41b ०क्षणा] C₉₄C₄₅K₈₂K₇; ०क्षणाः C₀₂, ०क्षणाः
 K₁₀, ०क्षणम् E

करे गृह्य विशालाक्षी ब्राह्मणाय निवेदिता ॥ १२:४१ ॥
 यानि सन्ति गृहे द्रव्यं हिरण्यं पशवस्तथा ।
 ददामि ते द्विजश्रेष्ठ ग्रामघोषगृहादिकम् ॥ १२:४२ ॥
 मुक्ता वैडूर्यवासांसि दिव्याण्याभरणानि च ।
 सर्वान्गृहाण विप्रेन्द्र श्रद्धया दत्तसत्कृतान् ॥ १२:४३ ॥
 प्रीयतां भगवान्धर्मः प्रीयतां च महेश्वरः ।
 प्रीयन्तां पितरः सर्वे यद्यस्ति सुकृतं फलम् ॥ १२:४४ ॥
 रुद्र उवाच ।
 विपुलस्य वचः श्रुत्वा ब्राह्मणेन तपस्विना ।
 आशीः सुविपुलं दत्त्वा विपुलाय महात्मने ॥ १२:४५ ॥
 वसेत्तत्र गृहे रम्ये भार्यामादाय तस्य च ।
 विपुलस्तु नमस्कृत्वा कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ॥ १२:४६ ॥
 ब्राह्मणमभिवाद्यैवं गतः शीघ्रं वनान्तरम् ।
 वने मूलफलाहारो विचरेत महीतले ॥ १२:४७ ॥
 एकाकी विजने शून्ये चिन्तया च परिप्लुतः ।
 क गच्छामि क भोक्ष्यामि कुत्र वा किं करोम्यहम् ॥ १२:४८ ॥

- 41c ०क्षी] CK₈₂K₁₀K₇; ०क्षी E
 41d ब्राह्मणाय निवेदिता] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E;
 ब्राह्मणाय निवेदिता C₄₅
 42b हिरण्यं] CK₁₀K₇; हिरण्यं K₈₂E
 42c ददामि] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; ददामि C₄₅
 • ते द्विजं] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀E; ××जं C₉₄,
 त द्विजं K₇
 43a वैडूर्यं] C₉₄C₄₅K₁₀K₇; वैभार्यं C₀₂, वैर्यं
 K₈₂, वैदूर्यं K₈₂E • ०वासांसि] CK₈₂K₁₀E;
 ०वासांसि K₇
 43c सर्वान्गृहाण] C₉₄C₄₅K₈₂E; सर्वान्गृहान् K₁₀,
 सर्वा गृहाण K₇, सर्वान्तान्गृह C₀₂
 43d ०सत्कृतान्] em.; ०सत्कृतान् CK₈₂K₇E,
 ०सत्कृतम् K₁₀
 44b प्रीयं] CK₈₂K₁₀K₇^{pc}E; प्रीयं K₇^{ac}
 44c प्रीयन्तां] C₉₄; प्रीयतां C₄₅C₀₂K₈₂K₇E,
 प्रीयता K₁₀ • पितरः] CK₁₀K₇E; पितर K₈₂
 44d अस्ति] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; अस्ति C₉₄
 45 रुद्र] CK₈₂K₁₀K₇; महेश्वर E
 45a वचः श्रुत्वा] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; वचश्श्रुत्वा ×
 C₉₄
 45b तपस्विना] CK₈₂K₇E; तपस्विनाम् K₁₀
 46a वसेत्तत्र गृहे] C₄₅K₈₂; वस तत्र गृहे C₉₄C₀₂K₁₀,
 वस एतन्तत्र गृहे K₇, वसते च गृहं E
 46c विपुलस्तु] CK₈₂K₇E; विपुलस्य K₁₀
 46d कृत्वा चापि] CK₈₂K₁₀; ★★K₇, कृत्वा च
 वि E
 47a ब्राह्मणं] CK₈₂K₇E; ब्राह्मणा K₁₀ • ०चैवं]
 em.; ०चैवं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀E, ०यव K₇, ०येन
 C₄₅
 47b शीघ्रं] CK₈₂K₇E; शीघ्रं K₁₀
 47c ०फलाहारो] CK₈₂K₁₀K₇^{pc}E; ०फाहारो K₇^{ac}
 48a एकाकी] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; एकाकी ×
 C₉₄
 48b परिः] CK₈₂K₁₀E; परि K₇
 48c क गच्छामि] CK₈₂K₁₀E; क गच्छामि K₇ •
 क भोक्ष्यामि] C₉₄; क भोक्ष्यामि C₄₅K₈₂K₁₀,

न पथं विषयं वेद्मि ग्रामं वा नगराणि वा ।
 खेटखर्वटदेशं वा जानामीह न कंचन ॥ १२:४९ ॥
 अमुं सुशैलं पश्यामि विपुलोदरकन्दरम् ।
 तमारुह्य निरीक्ष्यामि ग्रामं नगरपत्तनम् ॥ १२:५० ॥
 एवमुक्त्वा तु विपुलः शनैः पर्वतमारुहत् ।
 वृक्षच्छायां समालोक्य निषसाद श्रमान्वितः ॥ १२:५१ ॥
 एतस्मिन्नेव काले तु वृक्षशाखावतार्य च ।
 अपूर्वं च सुरूपं च सुगन्धत्वं च शोभनम् ॥ १२:५२ ॥
 फलं गृह्य विचित्रं च हृदयानन्दनं शुभम् ।
 विपुलस्याग्रतः कृत्वा पुनर्वृक्षं समारुहत् ॥ १२:५३ ॥
 विपुलश्चित्रवद्दृष्ट्वा विस्मयं परमं गतः ।
 अहो वा स्वप्नभूतो ऽस्मि अहो वा तपसः फलम् ॥ १२:५४ ॥
 न पश्यामि न जिघ्रामि न च स्वादं च वेद्म्यहम् ।
 वार्त्तापि न च मे श्रोता प्रतिजानामि कंचन ॥ १२:५५ ॥
 एवमुक्त्वा ह्यनेकानि फलं गृह्य मनोरमम् ।
 सुनिरीक्ष्य पुनर्जिघ्रं पुनर्जिघ्रं निरीक्ष्य च ॥ १२:५६ ॥

क भोक्ष्यामि C_{02} , क भोक्ष्यामि K_7 , किं भोक्ष्यामि E
 (unmetr.)
 49a विषयं वेद्मि] $C_{94}K_{82}K_{10}E$; विषमं वेद्मि
 $C_{45}C_{02}$, विषयं वेद्मि K_7
 49b वा] $C_{94}C_{02}K_{10}K_7E$; च $C_{45}K_{82}$
 49c खेट०] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; क्षेत्र० C_{02} •
 ०खर्वट०] E ; ०कर्वट० $CK_{82}K_{10}K_7$
 49d कंचन] em.; कश्चन $CK_{82}K_{10}K_7E$
 50a सुशैलं] $CK_{82}K_{10}E$; सुशैलं K_7
 50b विपुलो] $CK_{82}K_7E$; विलो० K_{10}
 50c निरीक्ष्यामि] $CK_{82}K_{10}E$; निरीक्ष्यामि K_7
 51a एवमु०] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; एकं उ० C_{45}
 51b ०रुहत्] E ; ०रुहत् $CK_{82}K_{10}K_7$
 51c ०च्छायां] $CK_{82}K_{10}E$; ०च्छाया K_7
 52a एतस्मिन्नेव] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}E$; एतस्मिन्नेव
 C_{02} , एतस्मिन्नेव K_7 • काले तु] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}$;

कालेन $C_{02}E$, कालेन K_7
 52b वृक्ष०] $CK_{10}K_7^{pc}E$; वृक्षा० $K_{82}K_7^{ac}$
 52c सुरूपं] $C_{94}C_{02}K_{10}K_7E$; स्वरूपं $C_{45}K_{82}$
 53d पुनर्वृक्षं समारुहत्] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$; पुन वृक्ष
 समारुहम् C_{02} , पुनर्वृक्षं समारुहं K_{10}
 54a ०त्रवद्दृष्ट्वा] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; ०त्रव दृष्ट्वा
 C_{02}
 54cd ०भूतो ऽस्मि अहो] $CK_{10}K_7E$; ०संभूतो
 ऽस्म्यहो K_{82}
 55a जिघ्रामि] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; च ग्रामि
 C_{45}
 55c श्रोता] $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; श्रोत्रा C_{94}
 55d कंचन] em.; कश्चन $CK_{82}K_{10}K_7E$
 56a ०मुक्त्वा] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; ०मुक्त्वा C_{02}
 56b गृह्य] $CK_{82}K_{10}E$; गृह्य K_7
 56c ०निरीक्ष्य] $CK_{82}K_{10}E$; ०निरीक्ष्य K_7
 56cd पुनर्जिघ्रं पुनर्जिघ्रं] $C_{94}C_{45}K_{82}E$; पुन जिघ्रं पुन
 जिघ्रं C_{02} , पुनर्जिघ्रं पुनर्जिघ्रं K_{10} , पुनर्जिघ्रं पुनर्जिघ्रं K_7
 56d निरीक्ष्य] $CK_{82}K_{10}E$; निरीक्ष्य K_7

फलं चात्र निरूप्यन्तो देशं वाप्यवलोकयन् ।
 पाथेयरहितश्चास्मि देवदत्तं फलं मम ॥ १२:५७ ॥
 तत्फलं प्रतिगृह्यैव नगरं प्रविशाम्यहम् ।
 प्रार्थयित्वा तु यत्किञ्चिज्जीवनार्थं चराम्यहम् ॥ १२:५८ ॥
 ततः शैलमतिक्रम्य नगरं प्रविवेश ह ।
 पथि कश्चिज्जनः पृष्ठः किंनाम नगरं त्विदम् ॥ १२:५९ ॥
 स होवाच पथीकेन किमपूर्वमिहागतः ।
 दक्षिणापथदेशो ऽयं नरवीरपुरं त्वदः ॥ १२:६० ॥
 राजा सिंहजटो नाम राज्ञी तस्य च केकयी ।
 अतिवृद्धो जराग्रस्तः केकयी च तथैव च ॥ १२:६१ ॥
 दाता सर्वकलाज्ञश्च युद्धे वीर्यबलान्वितः ।
 ब्रह्मण्यो वत्सलो लोके सर्वशास्त्रविशारदः ॥ १२:६२ ॥
 विपुल उवाच ।
 अत्र श्रेष्ठिमुपास्यामि नाम वा तस्य किं वद ।
 कतमो देशस्तद्वासः कथयस्व न संशयः ॥ १२:६३ ॥
 विपुलेनैवमुक्तस्तु पथिकोवाच तं पुनः ।

✧

- 57a चात्र] $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; चा C_{94}^{ac} ,
 चा(व) C_{94}^{pc} • निरूप्यन्तो] E ; निरूप्यान्ति C_{94} ,
 निरूप्यां चा C_{45} , निरूप्यन्ति $C_{02}K_{82}K_{10}K_7$
 57b लोकायन्] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; लोकायत्
 C_{45}
 57c पाथेयः] $CK_{82}K_7E$; पथेयः K_{10} •
 रहितश्चाः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; रहिते चाः
 C_{02}
 57d दत्तं] $C_{94}K_{82}K_7$; दत्तः $C_{45}C_{02}K_{10}E$
 • फलं] $CK_{82}K_{10}E$; omitted in K_7
 58a गृह्यैव] $C_{45}K_{10}E$; गृह्येव $C_{94}K_7$, गृहे च
 C_{02} , गृह्यैव K_{82}
 58c तु] $CK_{82}K_{10}K_7$; च E
 58cd यत्किञ्चिज्जीः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$;
 यत्किञ्चि जीः C_{02}
 59d नगरं त्विदम्] $C_{94}K_{82}K_7E$; नगर त्विदम्
 $C_{45}C_{02}$, नगरं त्विह K_{10}
 60a स होः] $C_{94}C_{02}K_{82}K_7E$; अहोः $C_{45}K_{10}$
 • पथीकेन] $CK_{82}K_{10}E$; पथीको न K_7
 60b गतः] $CK_{82}K_7E$; गतः K_{10}
 60c पथेः] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; पथे C_{45}
 60d गुरं त्वदः] C_{45} ; गुरं त्वयः C_{94} , गुरं त्वयं
 $C_{02}K_{82}K_{10}$, गुरन्दरः K_7 , गुरं स्वयम् E
 61a राजा] $CK_{82}K_{10}$; राजा हि K_7 , राज E •
 गजटो] $CK_{82}K_{10}K_7$; गयतो E
 61b केकयी] $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; कैकयी C_{94}
 61d केकयी] $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; कैकयी C_{94}
 • तथैव च] $CK_{82}K_{10}E$; तथैव र K_7
 62a दाता] $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; दाता C_{94} •
 कलाः] E ; कलः $CK_{82}K_{10}K_7$
 62b युद्धे] $CK_{82}K_7E$; युद्धो K_{10}
 63a पास्यामि] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; पस्यामि
 C_{02}
 63b नाम] $C_{94}C_{45}K_7$; नामं $C_{02}K_{82}K_{10}E$ •
 वद] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; वदः C_{45}
 63c देशस्तः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$; देश तः $C_{02}K_{10}$
 63d कथयस्व] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; कथयस्य
 C_{45}
 64a विपुलेनैवः] $CK_{82}K_{10}E$; विपुलेनैवः K_7

मम भीमबलो नाम श्रेष्ठिकस्य गृहागतः ॥ १२:६४ ॥
 श्रेष्ठिकः पुण्डको नाम ख्यातः श्रेष्ठिक उच्यते ।
 कौतुकं तव यद्यस्ति तदागच्छ मया सह ॥ १२:६५ ॥
 एवमस्त्विति तेनोक्तो विपुलेन महात्मना ।
 तेनैव सह निर्यातः श्रेष्ठिकस्य गृहं प्रति ॥ १२:६६ ॥
 श्रेष्ठिकः स्वगृहासीनो दृष्टः स विपुलेन तु ।
 तस्यान्तिकमुपागम्य तत्फलं स निवेदितः ॥ १२:६७ ॥
 अहो फलमिदं श्रेष्ठमहो फलमिहानितम् ।
 अहो रूपमहो गन्धमहो फलं सुशोभनम् ॥ १२:६८ ॥
 तत्फलं न महीजातं न मेरौ न च मन्दरे ।
 देवलोकिक सुव्यक्तं न मर्त्य उपजायते ॥ १२:६९ ॥
 अहो ऽस्मि सफलं भोक्ता राजार्हं च न संशयः ।
 दौकयित्वा फलं दिव्यं राजानं तोषयाम्यहम् ॥ १२:७० ॥
 ततस्त्वरित गत्वैव फलं गृह्य मनोहरम् ।

- 64c मम भीमबलो नाम] $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$; मम भीमबलो नाम C_{94} , omitted in E
 64d श्रेष्ठिकस्य गृहागतः] $CK_{82}K_{10}K_7$; श्रेष्ठिकस्य गृहागतः ।। पथिको ऽहमिदानीं । को भवान् तस्य विषये किं वा ज्ञातुं चिकीर्षसि ।। E
 66a ऽस्त्विति] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7E$; ऽस्ति $C_{45}C_{02}$
 • तेनोक्तो] $CK_{82}K_{10}$; तेनोक्तो K_7 , तेनोक्तौ E
 66b ऽत्मना] $CK_{82}K_{10}E$; ऽत्मना: K_7
 66c तेनैव] $CK_{82}K_{10}E$; तेनैव K_7
 66d प्रति] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$; प्रति: $C_{02}E$
 67a श्रेष्ठिकः] $C_{45}C_{02}K_{10}K_7E$; श्रेष्ठितः C_{94} , श्रेष्ठिक K_{82}
 67b दृष्टः स] $C_{45}K_{82}K_7E$; दृष्टः $\times \times C_{94}$, दृष्ट स C_{02} , दृष्टस्य K_{10}
 67c ऽगम्य] $CK_{82}K_{10}E$; ऽगम्य K_7
 67d स निवेदितः] $CK_{10}E$; सन्निवेदितः K_{82} , संनिवेदितः K_7
 68ab श्रेष्ठमहो] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; श्रेष्ठ अहो C_{02}
 68cd गन्धमहो फलं] corr.; गन्धमहो फल $C_{94}C_{45}^{pc}C_{02}K_{82}E$, गन्धमहो गन्धमहो फल C_{45}^{ac} , गन्ध अहो फल K_{10} , गन्धो फलं अहो K_7
 69a तत्फ०] $CK_{82}K_{10}K_7$; यत्फ० E
 69b मेरौ] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7^{pc}E$; मेरौ $C_{02}K_7^{ac}K_{10}$
 • मन्दरे] conj.; कन्दरे $CK_{82}K_{10}K_7E$
 69c देवलोकिक] $CK_{82}K_{10}^{pc}K_7E$; देवलोकिक K_{10}^{ac}
 69d मर्त्य उपजायते] em.; मर्त्यमुपजायते $\times \times C_{94}$, मर्त्य उपजायते C_{45} , मर्त्यमुपजायते $C_{02}K_{82}K_{10}K_7$, मर्त्यामुपजायते E
 70a अहो] $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$; \times हो C_{94} , अहो E
 • सफलं] $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$; सफलम् C_{94} , तत्फलं E
 • भोक्ता] $CK_{82}K_{10}E$; भोक्तं K_7
 70b राजार्हं च] $C_{02}K_{10}$; राजार्हश्च $C_{94}C_{45}K_7E$, राजार्हश्च K_{82}
 70c दौकयित्वा] $CK_{82}K_7E$; दौकयित्वा K_{10}
 71a त्वरित] $K_{82}K_7E$; त्वरितं CK_{10} (unmetr.)
 71b गृह्य] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; गृह्य C_{45}
 • ऽहम्] $CK_{82}K_7$; ऽहम् $K_{10}E$

आदरेणोपसृत्यैव राजानं स फलं ददौ ॥ १२:७१ ॥
 राजा च स फलं दृष्ट्वा विस्मयं परमं गतः ।
 कुतः श्रेष्ठि त्वया नीतं फलं पूर्वं मनोहरम् ॥ १२:७२ ॥
 स्वादुमूलं फलं कन्दं दृष्टं पूर्वं न तादृशम् ।
 रूपगन्धगुणोपेतं हृदयानन्दकारकम् ॥ १२:७३ ॥
 सद्य एवोपयुञ्जामि त्वया दत्तमिदं फलम् ।
 कीदृशं स्वाद विज्ञानमिच्छामि कुरु माचिरम् ॥ १२:७४ ॥
 ततः स भक्षयामास फलं चामृतसंनिभम् ।
 अमृतोपमसुस्वादं सर्वं च बुभुजे नृपः ॥ १२:७५ ॥
 सद्य षोडशवर्षस्य यौवनं समपद्यत ।
 न वलीपलितं सद्यो न जरा न च दुर्बलः ॥ १२:७६ ॥
 केशदन्तनखस्निग्धो दृढदन्तो दृढेन्द्रियः ।
 तेजश्चक्षुर्बलप्राणान्सद्य सर्वानवाप्तवान् ॥ १२:७७ ॥
 मन्त्री पुरोहितो ऽमात्यः सर्वे भृत्यजनास्तथा ।
 पौरस्त्री बालवृद्धाश्च सर्वे ते विस्मयं गताः ॥ १२:७८ ॥

✧

71c ०सृत्यैव] C₉₄C₄₅E; ०सृत्यैव C₀₂K₁₀K₇,
 ०संगत्य K₈₂
 71d स फलं] CK₈₂K₁₀K₇; तत्फलं E
 72a स फलं] CK₈₂K₁₀K₇; तत्फलं E
 72b विस्मयं] CK₈₂K₇E; विस्मय K₁₀
 72c श्रेष्ठि] CK₈₂K₁₀K₇; श्रेष्ठ E
 72d फलं पूर्वं मनोहरम्] corr.; फलं × × × × हरम्
 C₉₄, फलं/म्य/र्वमनोहरम् C₄₅, फलं पूर्वं मनोहरम्
 C₀₂K₈₂K₁₀K₇, फलं सर्वमनोहरम् E
 73a ०मूलं फलं] K₇; ०मूलफलं CK₈₂K₁₀E
 73ab कन्दं दृष्टं पू०] em.; ०कन्दं दृष्ट्वा पू०
 C₉₄K₈₂K₁₀, ०स्कन्द दृष्ट्वा पू० C₄₅, ०स्कन्द दृष्ट
 पू० C₀₂, कन्द दृष्ट/त्यू० K₇, ०स्कन्द दृष्टा पू० E
 73b तादृशम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; तादृशं
 C₀₂, यादृशम् E
 73d ०कारकम्] CK₁₀K₇E; ०कारकः K₈₂
 74a सद्य एवोपयुञ्जामि] CK₈₂K₁₀K₇; सत्य एव

प्रभुञ्जामि E
 74c स्वाद विज्ञानम्] CK₈₂K₁₀K₇; स्वादु विज्ञानम् E
 75a ततः] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; तत C₄₅
 75cd स्वादं सर्वं च] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E;
 स्वा × × × × C₉₄
 76b ०पद्यत] C₉₄C₄₅; ०पद्यते C₀₂K₈₂K₁₀E,
 ०द्यत K₇
 76c वली०] CK₈₂K₁₀K₇; वलि० E
 77b ०दन्तो] CK₈₂K₁₀K₇; ०देहो E • दृढेन्द्रियः]
 CK₈₂K₇E; दृढेन्द्रिः K₁₀
 77c ०चक्षुर्बलप्राणा०] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀; ०चक्षुर्वलप्राणा०
 C₀₂, ०चक्षुर्बलं प्राणा० K₇, ०चक्षुर्वलप्राणा० E
 77d सर्वान०] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; सर्वान०
 C₀₂ • ०सवान्] CK₁₀K₇E; ०सुयात् K₈₂
 78a पुरोहितो ऽमात्यः] C₉₄C₀₂K₁₀; पुरोहितो मात्य
 C₄₅K₈₂K₇, पुरोहितामात्य E
 78b सर्वे भृत्यजनास्तथा] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E;
 जनास्तथास्तथा C₄₅
 78c ०स्त्री] CK₈₂K₁₀K₇; ०स्त्रि E
 78d सर्वे] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; × × C₉₄ •
 गताः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; गतः C₀₂

राजा सिंहजटो नाम तुष्टिमेव परां गतः ।
 प्रहर्षमतुलं चैव प्राप्तवान्स नरेश्वरः ॥ १२:७९ ॥
 उवाच राजा तं श्रेष्ठिं स्वार्थतत्परनिर्दयः ।
 कुरु भीमबलस्त्वेवं फलमानय अद्य वै ॥ १२:८० ॥
 पुनर्मे यौवनप्राप्तिस्त्वत्प्रसादान्नरोत्तम ।
 केकयीं दुर्बलां वृद्धां पुनः प्रापय यौवनम् ॥ १२:८१ ॥
 स राज्ञा एवमुक्तस्तु श्रेष्ठी भीमबलस्तथा ।
 प्रत्युवाच ह राजानं प्राञ्जलिः प्रणतः स्थितः ॥ १२:८२ ॥
 न वनेन वने राजन्न वाणिज्यकृषेण वा ।
 केनापि कुलपुत्रेण तव दर्शनकांक्षया ॥ १२:८३ ॥
 दत्तो ऽस्मि तेन राजेन्द्र मया दत्तो ऽसि भूपते ।
 न ते शक्रोम्यहं राजन्वक्तुं वैदेशिनं नरम् ॥ १२:८४ ॥
 श्रुत्वा भीमबलवाक्यं प्रत्युवाच ततः पुनः ।
 अमात्यकुलपुत्रस्त्वं ब्रूहि मद्रचनं पुनः ॥ १२:८५ ॥
 यदि नास्ति किं मे दत्तं मया वा मार्गितो भवान् ।

79b परां] CK₈₂K₇E; परं K₁₀
 80a राजा तं] CK₈₂K₇E; राजनं K₁₀ • श्रेष्ठिं]
 CK₈₂K₁₀K₇; श्रेष्ठं E
 80b ऽदयः] CK₈₂K₁₀K₇; ऽदय E
 80c कुरु] CK₈₂K₁₀K₇; शृणु E • भीमबलस्त्वेवं]
 C₄₅C₀₂K₈₂; भीमवस्त्वेवं C₉₄E, भीमबलस्त्वेवं
 K₁₀, भीमबलस्त्वेवं K₇
 81b ऽत्तम] CK₈₂K₁₀K₇; ऽत्तमः E
 81c केकयीं दुर्बलां] K₈₂; केकयीन्दुर्बलान् C₉₄, केकयीं
 C₄₅, केकयी दुर्बला C₀₂K₁₀E, केकयी दुर्बला K₇
 81cd वृद्धां पुनः] C₄₅K₈₂K₁₀K₇; वृद्धा(××
 C₉₄, वृद्धा पुनः C₀₂E
 81d प्रापय] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; प्राप C₀₂
 82b श्रेष्ठी] C₀₂E; श्रेष्ठि C₉₄C₄₅K₈₂K₇, श्रेष्ठि
 K₁₀ • ऽवलस्तथा] CK₈₂E; ऽवलस्तदा K₁₀K₇
 82c ऽवाच ह] CK₈₂K₁₀K₇; ऽवाचाह E • राजानं]

CK₁₀K₇E; राजान K₈₂
 83a न वनेन] CK₈₂K₁₀K₇; न फलेदं E
 83ab राजन्न] C₉₄C₀₂K₈₂K₇E; राजान C₄₅K₁₀
 83c कुल०] CK₈₂K₁₀E; कु० K₇
 84a ऽस्मि तेन] CK₈₂K₇; स्मिन्तेन K₁₀, ऽस्मि तव
 E
 84b दत्तो ऽसि] C₉₄C₄₅K₁₀K₇; दत्तासि C₀₂,
 दत्तो स्मि K₈₂, प्राप्तोऽपि E
 84c ते] CK₈₂K₁₀K₇; च E
 84cd राजन्वक्तुं] C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; रा××क्तुम्
 C₉₄, राजान्वक्तुम् C₀₂
 84d वैदेशिनं नरम्] C₄₅C₀₂K₈₂K₇; वैदेशिनन्नरम्
 C₉₄, वैदेशिनं नरः K₁₀, च देहि तन्नरः E
 85a ऽबल०] C₉₄C₄₅ (unmetr.); ऽबलं
 C₀₂K₈₂K₁₀K₇E
 85c अमात्य०] CK₈₂K₇E; अमात्य० K₁₀ •
 ऽपुत्रस्त्वं] CK₈₂K₁₀E; ऽपुत्रं त्वं K₇
 86a किं मे दत्तं] K₇; किमे दत्तं CK₈₂K₁₀, किमेतत्तं
 E
 86b मार्गितो] CK₈₂K₁₀K₇; प्रार्थितो E • भवान्]
 CK₈₂K₁₀E; भगवन् K₇

यत्रैको बहवो ऽत्रैव जायन्ते नात्र संशयः ॥ १२:८६ ॥
 आगमोपायमार्गं च तेनैव स तु गम्यताम् ।
 अवश्यं तेन गन्तव्यं तेन मार्गेण मार्गय ॥ १२:८७ ॥
 अदत्त्वा फलमन्यच्च शिरश्छेद्यामि दुर्मते ।
 छेद्यश्चण्डविचण्डाभ्यां रक्ष भीमबलाधम ॥ १२:८८ ॥
 ततो भीमबलः क्रुद्धः खड्गं गृह्य शशिप्रभम् ।
 अलङ्घ्य वचनं राज्ञः कुलपुत्रं व्रजत्यरम् ॥ १२:८९ ॥
 मा रुष कुलपुत्र त्वं मया वध्यो भविष्यसि ।
 सद्यो ऽस्ति फलमन्यद्वा देहि राजानमद्य वै ॥ १२:९० ॥
 यत्र प्राप्तं फलं दिव्यं तत्र वादेशय त्वरम् ।
 तत्फलेन विना भद्रं दुर्लभं तव जीवितम् ॥ १२:९१ ॥
 विपुल उवाच ।
 जीविताशामहं प्राप्तो वैदेशिभवनं तव ।
 कृतकर्ता कथं वध्यः प्राप्नुयामहमद्य वै ॥ १२:९२ ॥
 फलं वा न पुनस्त्वन्यदातुं शक्यं न केनचित् ।

✧

87d C₀₂ breaks off here missing one folio (f. 291); it resumes at 12.113d in f. 292.

✧

86c यत्रैको बहवो ऽत्रैव] C₄₅; यत्र ह्येको बहवो व्र
 C₉₄K₈₂K₁₀K₇ (unmetr.), यतश्चैक बहून्तत्र
 C₀₂, यत्रैको बहून्तत्र E
 86d जायन्ते] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; जायते C₀₂
 87b तेनैव] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; तेनैव C₀₂
 87c अवश्यं तेन] C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; अवश्यं × न
 C₉₄ • गन्तव्यं] C₉₄K₈₂K₁₀K₇E; गृह्यं
 C₄₅
 87d मार्गय] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; मार्गयः E
 88a अदत्त्वा] C₉₄C₄₅K₈₂K₇^{pc}E; अदत्ता K₁₀,
 अदत्त्वाफत्वा K₇^{ac}
 88c छेद्यश्च.] K₈₂; छेद्ये च. C₉₄K₁₀, छेदे च.
 C₄₅K₇, छेद्य च. E
 88d धम] C₄₅; धमः C₉₄K₈₂K₁₀K₇E
 89a बलः] C₉₄C₄₅K₁₀K₇E; बल K₈₂
 89b शशिप्रभम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; शशी प्रदम्
 E
 89c अलङ्घ्य] C₉₄C₄₅K₈₂K₇; *लङ्घ्य K₁₀,

उवाच E • राज्ञः] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; राजा K₁₀
 89d कुलपुत्रं व्रजत्यरम्] C₉₄C₄₅K₇; कुलपुत्र व्रजन्परं
 K₈₂, कुलपुत्रं व्रजन्परं K₇, कुलपुत्र व्रज त्वरम् K₁₀E
 90a पुत्र त्वं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; पुत्रस्त्वं E
 90b वध्यो] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; वध्यौ K₁₀
 90c सद्यो ऽस्ति] C₄₅K₈₂K₁₀K₇; ×द्योस्ति C₉₄,
 यद्यस्ति E
 91a प्राप्तं] C₉₄K₈₂K₁₀K₇; प्राप्तं C₄₅, प्राप्ति E
 91b देशय] C₉₄C₄₅K₈₂K₇; देशयत् K₁₀,
 देशयन् E • त्वरम्] conj.; तव C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E
 92d प्राप्नुयाम्.] C₉₄C₄₅K₁₀K₇; प्राप्नुयाम् K₈₂,
 प्राप्तो ऽयम् E • ह्रमद्य वै] C₉₄C₄₅K₈₂E;
 ह्रमद्य वै K₁₀, ह्रमद्य वै K₇
 93a वा न] C₉₄K₈₂K₁₀K₇E; वा C₄₅
 93ab न्यदातुं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E; न्य दातुं K₇
 93b शक्यं न केनचित्] C₄₅K₈₂K₁₀E; शक्यं × नचित्
 C₉₄, शक्यं न तेनचित् K₇

सह्यपर्वतशैलाग्रे आसीनः श्रान्तमानसः ॥ १२:९३ ॥
 वानरस्तत्फलं गृह्य मम दत्त्वा पुनर्गतः ।
 मया दत्तमिदं तुभ्यं त्वयापि च नराधिपे ॥ १२:९४ ॥
 तत्र गच्छाव भो श्रेष्ठि दृश्यते यदि वानरः ।
 त्वया मया च गत्वैव याचावः प्लवगाधिपम् ॥ १२:९५ ॥
 श्रेष्ठिना च तथेत्याह गच्छामः सहिता वयम् ।
 यत्र प्राप्तं फलं तुभ्यं मोक्षयामो न संशयः ॥ १२:९६ ॥
 रुद्र उवाच ।
 तमारुह्य गिरिं सह्यं मार्गमाणः समन्ततः ।
 विपुलेन ततो दृष्टो वानरः प्लवगाधिपः ॥ १२:९७ ॥
 अयं स वानरश्रेष्ठो वृक्षच्छायां समाश्रितः ।
 मम पुण्यबलेनैव दृश्यते ऽद्यापि वानरः ॥ १२:९८ ॥
 वानर कुरु मित्रार्थं सद्यो मृत्युर्भवेन्मम ।
 पूर्वदत्तं फलमन्यदेहि वानर जीवय ॥ १२:९९ ॥
 वानर उवाच ।
 गन्धर्वेण तु मे दत्तं फलं दत्तं तु ते मया ।
 पुनरन्यत्कथं दास्ये तत्र गच्छ यदीच्छसि ॥ १२:१०० ॥
 विपुल उवाच ।

❖

93d आसीनः] C₉₄K₈₂K₁₀K₇E; आशीतः C₄₅ •
 श्रान्तः] C₉₄K₈₂K₇E; श्रोतः C₄₅, सान्तः K₁₀
 94b मम] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; मह्यं E
 94c तुभ्यं] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; तुभ्य K₁₀
 94d अधिपे] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; अधिप K₁₀
 95d च गत्वैव] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E; तत्तत्त्वैव K₇
 • याचावः] C₄₅; यो वासः C₉₄K₈₂K₁₀K₇E •
 अधिपम्] C₄₅; अधिपः C₉₄K₈₂K₁₀K₇E
 96a तथेत्याह] C₉₄K₁₀E; तथेत्याह C₄₅K₈₂K₇
 96b गच्छामः] C₄₅K₈₂K₁₀E; ग×मस् C₉₄,
 गच्छाम K₇
 96c प्राप्तं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; प्राप्त E
 96d तुभ्यं] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; तुभ्य K₁₀
 97a गिरिं] C₉₄K₈₂K₁₀K₇E; गिरि C₄₅
 97b मानः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; मानाः E
 97d वानरः] C₉₄K₈₂K₁₀K₇E; वानर C₄₅ •

प्लवगाः] C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; प्लगाः C₉₄
 98a वानरश्रेष्ठो] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀; वानरः श्रेष्ठो
 K₇, वानरः श्रेष्ठो E
 98b वृक्षच्छायां] K₇; वृक्षच्छायां C₉₄, वृक्षच्छायां
 C₄₅K₁₀E, वृक्षच्छायां K₈₂
 99a वानर] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; वानरं K₁₀ •
 •र्थ] C₉₄K₈₂K₇E; •र्थ C₄₅K₁₀
 99b मृत्युर्भो] C₉₄C₄₅K₇E; मृत्यु भो K₈₂K₁₀
 99c दत्तं] C₉₄K₇E; दत्तः C₄₅K₈₂K₁₀ •
 फलमन्यः] C₉₄C₄₅K₁₀K₇E; फलमन्यः K₈₂
 99d हि वानर जीवय] C₉₄; हि वानर जीवयः C₄₅,
 हि वानर जीवयः K₈₂K₁₀, हि वान जीवय K₇, हि
 वा न च जीवये E
 100a तु मे दत्तं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; तु मे दत्तः
 K₁₀, मम दत्तं E

अदत्त्वा तत्फलं तुभ्यं जीवितुं संशयो भवेत् ।
 अथवा तत्र गच्छामो यत्र चित्ररथः स्वयम् ॥ १२:१०१ ॥
 वानरः पुनरेवाह एवं कुर्वामिहे वयम् ।
 ततश्चित्ररथावासमुपगम्येदमब्रवीत् ॥ १२:१०२ ॥
 गन्धर्वराज कार्यार्थी त्वामहं पुनरागतः ।
 पूर्वदत्तफलं त्वन्यद्देहि मां यदि शक्यते ॥ १२:१०३ ॥
 गन्धर्वराज उवाच ।
 सूर्यलोकगतश्चास्मि तेन दत्तं फलोत्तमम् ।
 मया दत्तं फलं तुभ्यमत्यन्तसुहृदो ऽसि मे ॥ १२:१०४ ॥
 कुतो ऽन्यत्फलमादास्ये मम नास्ति प्लवङ्गम ।
 सूर्यलोकं गमिष्यामस्तत्र याचस्व भास्करम् ॥ १२:१०५ ॥
 गन्धर्वेनैवमुक्तस्तु तथेत्याह प्लवङ्गमः ।
 सूर्यलोकं ततः प्राप्ता गन्धर्वादय सर्वशः ॥ १२:१०६ ॥
 गन्धर्व उवाच ।
 कार्यार्थेन पुनः प्राप्तस्त्वत्सकाशं खगेश्वर ।

- 101a** अदत्त्वा] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}E$; अदत्ता K_7
101b जीवितुं] $C_{94}C_{45}K_7E$; जीवितु K_{82} , जीवितं K_{10} • भवेत्] $C_{94}C_{45}K_{10}K_7E$; {भवेत्} K_{82}
101c अथवा तत्र] $C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; अ×××त्र C_{94}
101d चित्ररथः] $C_{94}C_{45}^{pc}K_{10}K_7E$; चिरथः C_{45}^{ac} , चित्ररथ K_{82}
102b एवं] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7E$; एव C_{45}
102c ततश्चि०] $C_{94}C_{45}K_{82}$; तत्रश्चि० K_{10} , तत्र चि० K_7E
102d ब्रवीत्] $C_{94}C_{45}K_7E$; वीत् K_{82}^{ac} , वीवीत् K_{82}^{pc} , ब्रवी K_{10}
103b त्वामहं पु०] conj.; त्वन्हयम्पु० $C_{94}K_7$, त्वात् ह्यम्पु० C_{45} , त्वत् ह्ययं पु० K_{82} , त्वत् ह्यहं पु० $K_{10}E$
104 गन्धर्वराज उवाच] C_{45} ; गन्धर्वराजोवाच $C_{94}K_{10}E$, गन्धर्वराजोवाच K_{82} , गन्धराज उवाच K_7
104a गतश्चास्मि] $C_{45}K_{82}K_7E$; गत{श्चा}× C_{94} , गतश्चास्मि K_{10}
104b तेन दत्तं] $C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; ×××त्तम्
104c दत्तं] corr.; दत्त० $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$
104d सुहृदो] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7E$; सुहृदो C_{45}
105a अन्यत्फलमादास्ये] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$; अन्यफल दास्यामि E
105b मम नास्ति प्लवङ्गम] $C_{94}C_{45}K_{10}K_7$; मम नास्ति प्लवङ्गमः K_{82} , मत्तो ऽस्ति प्लवङ्गमः E
105cd गमिष्यामस्तत्र] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}$; गमिष्यामस्तत K_7 , गमिष्यामि तत्र E
106b तथेत्याह] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7E$; तथेत्याह C_{45}
106c प्राप्ता] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}E$; प्राप्ता K_7
106d दय सर्वशः] conj.; दयस्सर्वशः C_{94} (unmetr.), दयः सर्वशः $C_{45}K_{82}K_7E$ (unmetr.), दय सर्वश K_{10}
107 गन्धर्व उवाच] $C_{45}K_{82}K_{10}K_7$; गन्धर्व {उवा}× C_{94} , गन्धर्वराजोवाच E
107ab प्राप्तस्त्व०] $C_{94}C_{45}K_{10}K_7E$; प्राप्त त्व० K_{82}
107b काशं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$; काशां K_{10}

पूर्वदत्तफलं त्वन्यद्देहि जीवमनाशय ॥ १२:१०७ ॥
 सूर्य उवाच ।
 सोमलोकगतश्चास्मि तेन दत्तं फलोत्तमम् ।
 स फलं दत्तमेवासि सुहृदत्वान्मया तव ॥ १२:१०८ ॥
 अन्यद्दातुं न शक्नोमि गच्छ सोमपुराद्य वै ।
 तं प्रार्थयाविकल्पेन अत्रिपुत्रं ग्रहेश्वरम् ॥ १२:१०९ ॥
 रुद्र उवाच ।
 गताः सूर्याग्रतः कृत्वा सोमलोकं तथैव हि ।
 उवाच सूर्यः सोमाय करुणापेक्षया शशिम् ॥ १२:११० ॥
 सोम उवाच ।
 किमर्थमागतो भूयः कर्तव्यं तत्र भास्कर ।
 फलं दातुं पुनस्त्वन्यन्मुक्त्वा त्वन्यत्करोम्यहम् ॥ १२:१११ ॥
 सूर्य उवाच ।
 यदि शक्यं फलं देहि अन्यन्न प्रार्थयाम्यहम् ।
 न दत्तासि फलमन्यन्मया वध्यो भविष्यसि ॥ १२:११२ ॥

107c फलं त्वन्य०] $C_{94}K_{82}K_7$; फलं त्व० C_{45} ,
 फलस्त्वन्य० $K_{10}E$
 107d ०नाशय] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$; अनामयः K_{10} ,
 ०नाशयः E
 108ab ०स्मि तेन] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$; ०स्मिन्तेन
 K_{10}
 108b दत्तं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$; दत्त० K_{10}
 108c ०वासि] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$; ०वाभिः K_{82} ,
 ०एवाति K_{10} , ०वाभिः E
 108d सुहृदत्वान्मया] $C_{94}C_{45}K_{10}K_7$; सुहृदत्वात्मया
 K_{82} , स च दत्ता मया E
 109a अन्यद्दातुं] $K_{82}K_7E$; अन्य दातुं $C_{94}C_{45}$,
 अन्य दातु K_{10}
 109b ०पुराद्य] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$; ०पराद्य E
 109c तं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$; त K_{10} •
 ०विकल्पेन] $C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; ०विकल्पेन $\times \times$

C_{94}
 109d ०पुत्रं] $C_{45}K_{82}K_7E$; ०पुत्र० $C_{94}K_{10}$
 110 रुद्र] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$; महेश्वर E
 110a गताः] C_{45} ; गत $C_{94}K_{82}K_{10}$, गतः K_7E
 110b हि] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$; omitted in
 K_{10}
 110a सूर्यः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$; सूर्य K_{10}
 110d करुणा०] C_{45} ; कारणा० $C_{94}K_{82}K_{10}K_7E$
 • ०पेक्षया] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$; ०पेक्षणा K_{10} •
 शशिम्] $C_{94}C_{45}K_{82}$; शशिः K_7 , शशि $K_{10}E$
 111a ०गतो] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$; ०गता K_{10}
 111b तत्र] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$; तत्र E •
 ०कर] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$; ०करः E
 111cd पुनस्त्वन्यन्मुक्त्वा त्वन्यत्क०] corr.; पुनस्त्वन्य
 मुक्त्वा त्वन्यत्क० C_{94} , पुनस्त्वन्यन्मुक्त्वास्त्वन्यं क० C_{45} ,
 पुनः त्वन्य मुक्त्वा त्वन्यत्क० K_{82} , पुनस्त्वन्य मुक्त्वा
 त्वन्यत्क० K_{10} , पुनस्त्वन्यत्मुक्त्वा त्वन्यत्क० K_7E
 112a शक्यं फलं देहि] $C_{94}K_{82}K_7E$; काफलन्देहि
 C_{45}^{ac} , काफलन्देहि C_{45}^{pc} , शक्य फलं देहि K_{10}
 112b अन्यन्न] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}$; अन्यत्वं K_7 ,
 अन्यन्न E
 112cd फलमन्यन्म०] $C_{94}C_{45}K_{10}K_7$; फलमन्यन्म०
 K_{82} , फलं मन्ये म० E
 112d वध्यो] K_7 ; वध्यो $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}$, वध्यो

सोम उवाच ।
 आगमं तस्य वक्ष्यामि शृणुष्वभावहितो भव ।
 इन्द्रेणास्मि फलं दत्तं स फलं दत्त मे भवान् ॥ १२:११३ ॥
 गत्वैवेन्द्रसदस्त्वन्यत्प्रार्थयामः सहैव तु ।
 एवं कुर्म इति प्राह गत्वेन्द्रसदनं प्रति ॥ १२:११४ ॥
 सोम इन्द्रमुवाचेदं फलकामा इहागताः ।
 पूर्वदत्तफलमन्यदेहि शक्र ममाद्य वै ॥ १२:११५ ॥
 इन्द्र उवाच ।
 यदर्थमिह सम्प्राप्तः स च नास्ति निशाकर ।
 विष्णुहस्तान्मया प्राप्तमेकमेव फलं शुभम् ॥ १२:११६ ॥
 सर्व एव हि गच्छामो विष्णुलोकं ग्रहेश्वर ।
 सर्व एवोपजग्मुस्ते फलार्थं मधुसूदनम् ॥ १२:११७ ॥
 एवमुक्त्वा गताः सर्वे देवराजपुरस्कृताः ।
 मुहूर्तेनैव सम्प्राप्ता विष्णुलोकं यशस्विनि ॥ १२:११८ ॥
 उपसृत्य तत इन्द्रः प्रणिपत्य जनार्दनम् ।

113d C₀₂ resumes here with दत्त मे भवान् **117cd** This folio side in K₁₀ (verses 12.117–138) is faded and most of it is difficult to read, thus its readings reported are less reliable than usual.

- E • भविष्यसि] C₉₄K₈₂K₁₀K₇E; भविष्यति C₄₅
113a वक्ष्यामि] C₉₄C₄₅K₁₀K₇E; वक्ष्यामि K₈₂
113d दत्त मे] CK₁₀K₇E; वत्त मे K₈₂
114a गत्वैवेन्द्रः] C₉₄; गत्वैवेन्द्रः C₄₅K₁₀K₇,
 ★★ C₀₂, गत्वैवेन्द्रः K₈₂, गत्वैवेन्द्रः E
114b ०र्थयामः] CK₁₀K₇E; ०र्थयामा K₈₂ • सहैव
 तु] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E; सदैव तु C₀₂, सहैव तु K₇
114c कुर्म] CK₈₂K₇; कर्म K₁₀, सोम E
115a सोम इन्द्रः] K₇; सोमेनेन्द्रः CK₈₂E, सोमेवेन्द्रः
 K₁₀ • ०चेदं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; ०चेन्द्रं C₀₂
115c पूर्वः] CK₈₂K₇E; पूर्व K₁₀
115cd ०न्यदेहि] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; ०न्य
 देहि C₀₂
115d शक्र] CK₈₂K₁₀K₇; शक E • वै]
 C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; वै: C₄₅
116b ०कर] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇; ०कर: C₄₅E
116c विष्णुहस्तान्मया] CK₈₂K₇E; विष्णुहस्ता मया K₁₀
116d फलं] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; फल C₄₅
117b ०लोकं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; ०लोक C₀₂ • ०श्वर] C₉₄C₀₂K₈₂K₇E; ०श्वर C₄₅,
 ०श्वर K₁₀
117c सर्व एवोपजग्मुस्ते] C₄₅C₀₂K₈₂K₇E; सर्व
 एवोपजग्मुस्ते C₉₄ (unmetr.), ★★★★★★ K₁₀
117d फलार्थं मधुसूदनम्] CK₈₂E; ★★★★★★ K₁₀,
 फलार्थं मधुसूदनम् K₇
118a एवमुक्त्वा गताः सर्वे] CK₈₂; ★★★★★★ K₁₀,
 एवमुक्त्वा गता सर्वे K₇, एवमुक्त्वा गताः सर्वे E
118d विष्णुलोकं] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; विष्णुलोक C₀₂,
 ★★★★★ K₁₀

इन्द्रः सूर्यः शशी चैव गन्धर्वो वानरस्तथा ।
 विपुलः श्रेष्ठिकश्चैव राजदूतद्वयं तथा ॥ १२:१२६ ॥
 ब्रह्मलोकं मुहूर्तेन प्राप्तवान्सुरसुन्दरि ।
 दृष्ट्वा ब्रह्मसदो रम्यं सर्वकामपरिच्छदम् ॥ १२:१२७ ॥
 अनेकानि विचित्राणि रत्नानि विविधानि च ।
 मन्दारतलशोभानि वैदूर्यमणिकुट्टिमान् ॥ १२:१२८ ॥
 प्रवालमणिस्तम्भानि वज्रकाञ्चनवेदिकाम् ।
 प्रवालस्फाटिको जाल इन्द्रनीलगवाक्षकः ॥ १२:१२९ ॥
 पश्यते विपुलस्तत्र नानावृक्ष मनोरमाः ।
 पुष्पानामितवृक्षाग्राः फलानामितका भवेत् ॥ १२:१३० ॥
 सर्वरत्नमया वृक्षाः सर्वरत्नमयं जलम् ।
 वृक्षगुलमलतावल्ली कन्दमूलफलानि च ॥ १२:१३१ ॥
 सर्वे रत्नमया दृष्टा विपुलो विपुलेक्षणः ।
 अनेकभौमं प्रासादं मुक्तादामविभूषितम् ॥ १२:१३२ ॥
 अप्सरोगणकोटीभिः सर्वाभरणभूषितम् ।

✧

- 126a** इन्द्रः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; इन्द्र C_{02} •
 सूर्यः शशी चैव] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$; सूर्य शशी चैव
 $C_{02}K_{10}$, सोमश्च सूर्यश्च E
126c विपुलः] CK_7E ; विपुल $K_{82}K_{10}$
126d •द्वयं तथा] E; •द्वयस्तथा $CK_{82}K_{10}K_7$
127a •लोकं] $CK_{82}K_7E$; •लोक K_{10}
127c •सदो] $CK_{82}K_{10}K_7$; •सदं E • रम्यं]
 $CK_{82}K_7E$; रम्यां K_{10}
128c •तलं] $CK_{82}K_{10}K_7$; •तरुं E
128d वैदूर्यं] $CK_{82}K_{10}K_7$; वैदूर्यं E •
 •कुट्टिमान्] corr.; •कुट्टिमाम् C_{94} , •कुट्टिमां
 $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$, •कुट्टिमम् E
129b वज्रकाञ्चनवेदिकाम्] $C_{94}C_{45}K_{82}$; वज्रकाञ्चनवेदिका
 $C_{02}K_7E$, ★★★★★★का K_{10}
129c प्रवालस्फाटिको जाल] CK_7 ; प्रवालस्फाटिको
 जाल K_{82} , प्रतालस्फाटिको जाल K_{10} , प्रवालस्फाटिको
 जाला E
129d •क्षकः] CK_7E ; •क्षकं $K_{82}K_{10}$
130a पश्यते] $CK_{82}K_{10}K_7$; दृश्यन्ते E •
 विपुलं] $CK_{82}K_{10}K_7$; विपुलां E
130c पुष्पां] $CK_{82}K_{10}$; पुष्पं K_7E • •ग्राः]
 em.; •ग्रा $CK_{82}K_7$, •ग्रा K_{10} , •या E
130d फलानामितका] $CK_{82}K_{10}K_7$; फलानामितकां
 E
131a सर्वं] $C_{45}K_{82}K_{10}E$; सर्वं $C_{94}C_{02}K_7$ •
 वृक्षाः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; वृक्षा C_{02} •
 •मया] $CK_{82}K_{10}E$; •मयो K_{10}
131b सर्वं] $CK_{82}K_{10}K_7$; सर्वं E
131c •गुल्मं] $CK_{82}K_{10}K_7E$; omitted in
 K_{82}^{ac} • •वल्ली] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; •वली
 C_{02}
132a सर्वं] $C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; सर्वं C_{94} , सर्वं
 C_{02} • दृष्टा] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7^{pc}E$; दृष्ट्वा
 C_{45} , दृ K_7^{ac}
132b •क्षणः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; •क्षण C_{02}
132c •भौमं] $CK_{82}K_{10}E$; •भौमं K_7
133ab अप्सरोगणकोटीभिः सर्वाभरणभूषितम्] $CK_{82}K_7E$;
 ★★★★★★★★★★ K_{10}

विमानकोटिकोटीनां सर्वकामसमन्वितम् ॥ १२:१३३ ॥
 ब्रह्मलोकसभा रम्या सूर्यकोटिसमप्रभा ।
 तत्र ब्रह्मा सुखासीनो नानारत्नोपशोभिते ॥ १२:१३४ ॥
 चतुर्मूर्तिश्चतुर्वक्त्रश्चतुर्बाहुश्चतुर्भुजः ।
 चतुर्वेदधरो देवश्चतुराश्रमनायकः ॥ १२:१३५ ॥
 चतुर्वेदावृतस्तत्र मूर्तिमन्तमुपासते ।
 गायत्री वेदमाता च सावित्री च सुरूषिणी ॥ १२:१३६ ॥
 व्याहृतिः प्रणवश्चैव मूर्तिमान्समुपासते ।
 वौषट्कारो वषट्कारो नमस्कारः स मूर्तिमान् ॥ १२:१३७ ॥
 श्रुतिः स्मृतिश्च नीतिश्च धर्मशास्त्रं समूर्तिमत् ।
 इतिहासः पुराणं च सांख्य योगः पतञ्जलम् ॥ १२:१३८ ॥
 आयुर्वेदो धनुर्वेदो वेदो गान्धर्वमेव च ।

133 cf. ŚDhŚ 10.41 (on the results of an observance): सूर्यकोटिप्रतीकाशैर्विमानैः सार्वकामिकैः । रुद्रकन्यासमाकीर्णैर्महावृषभसंयुतैः ॥

- 133cd विमानकोटिकोटीनां सर्वकामसमन्वितम्] C₄₅C₀₂K₈₂K₇; ★★★★★ K₁₀
 विमानकोटिकोटीनां सर्वकामसमन्वितम् C₉₄, ★★★★★★137b मूर्तिमान्समुपासते] CK₈₂K₇E; ★★★★★★
 K₁₀, omitted in E
 134b कोटिः] CK₈₂K₁₀E; }कोटिः} K₇
 134d शोभिते] CK₈₂K₇E; }शोभिता K₁₀
 135a मूर्तिश्च ।] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; }मूर्ति च ।
 C₀₂, }मूर्तिश्च} K₁₀
 135ab वक्त्रश्चतुर्बाहुश्चतुर्भुजः] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E;
 }वक्त्रश्चतुर्बाहुश्चतुर्भुजः C₀₂, }वक्त्र★★★★★ K₁₀
 135c चतुर्वेदः] CK₈₂K₁₀E; }चतुर्वेदः K₇
 135cd देवश्च ।] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; }देव च ।
 C₀₂
 136ab वेदावृतस्तत्र मूर्तिमन्तमुपासते] C₉₄C₄₅K₇E;
 }वेदावृतस्तत्र मूर्तिमन्तमुपासते C₀₂, }वेदावृतस्तत्र
 मूर्तिमन्तमुपासते K₈₂, वे★★★★★ K₁₀
 136c गायत्री वेदमाता च] CK₈₂K₇E; ★★★★★★
 K₁₀
 137a व्याहृतिः] C₉₄K₇E; व्याहृतिः C₄₅, व्याकृतिः
 C₀₂, व्याहृति K₈₂, ★★ K₁₀ • प्रणवश्चैव]
 C₄₅K₈₂K₇E; प्रणव}×व C₉₄, प्रकृतिश्चैव C₀₂,
 137c वौषट्कारो वषट्कारो] C₉₄C₀₂K₈₂E; omitted
 in C₄₅, ★★★★★★ K₁₀, वौषट्कारो च }स}त्कारो
 K₇
 137d कारः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; }कार
 C₀₂
 138b शास्त्रं समूर्तिमत्] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇;
 }शास्त्रसमूर्तिमान् C₀₂E
 138c इतिहासः पुराणं च] C₉₄C₀₂K₈₂K₇; पुराणश्च
 C₄₅E, ★★★★★★ K₁₀
 138d सांख्य योगः] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; सांख्य योग
 C₀₂, ★★ K₁₀ • पतञ्जलम्] CK₈₂K₇;
 ★★ K₁₀, पतञ्जलि E
 139a आयुर्वेदो धनुर्वेदो] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E; }वेद
 धनुर्वेद C₀₂, ★★★★★★ K₁₀
 139b वेदो गान्धर्वमेव] C₉₄K₈₂; वेदो गान्धर्वमेव
 C₄₅, वेद गान्धर्वमेव C₀₂, ★★★★★★ K₁₀, वेदो
 गान्धर्वमेव K₇, वेदो गान्धर्वमेव E

अर्थवेदो ऽन्यवेदाश्च मूर्तिमान् समुपासते ॥ १२:१३९ ॥
 ततो ब्रह्मा समुत्थाय अभिगम्य जनार्दनम् ।
 गां च अर्घं च दत्त्वैवमास्यतामिति चाब्रवीत् ॥ १२:१४० ॥
 मणिरत्नमये दिव्ये आसने गरुडध्वजः ।
 देवराजो रविः सोमो गन्धर्वः प्लवगेश्वरः ॥ १२:१४१ ॥
 विपुलश्च महासत्त्व आस्यतां रत्न-आसने ।
 साधु भो विपुल श्रेष्ठ साधु भो विपुलं तपः ॥ १२:१४२ ॥
 साधु भो विपुलप्राज्ञ साधु भो विपुलश्रिय ।
 तोषिताः स्म वयं सर्वे ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ १२:१४३ ॥
 आदित्या वसवो रुद्राः साध्याश्विनौ मरुत्तथा ।
 भुङ्क्ते भोगान्यथोत्साहं मम लोके यथासुखम् ॥ १२:१४४ ॥
 इयं विमानकोटीनां तवार्थायोपकल्पिता ।
 सहस्राणां सहस्राणि अप्सरा कामरूपिणी ॥ १२:१४५ ॥

- 139c** अर्थवेदो ऽन्यवेदाश्च] E; अर्थवेदान्यवेदाश्च
 $C_{94}K_{82}K_7$, अर्थवेदान्यवेदाश्च C_{45} (unmetr.),
 अर्थवेदान्यवेदाश्च C_{02} , अर्थवेदान्यवेदां च K_{82} ,
 ★★★★★★ K_{10} , अर्थवेदान्यवेदाश्च K_7
139d मूर्तिमान् समुपासते] $CK_{82}K_7E$; ★★★★★★
 K_{10}
140ab ततो ब्रह्मा समुत्थाय अभिगम्य जनार्दनम्]
 $CK_{82}K_7E$; ★★★★★★ K_{10}
140c अर्घं च] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$; अर्घ/श्च
 C_{45} , अर्घ्यश्च E
141c रविः सोमो] $CK_{82}K_7$; र/वि/ सोमो K_{10} , शशी
 सूर्यो E
141d गन्धर्वः] CK_7E ; गन्धर्व K_{82} , ★★ K_{10}
 • प्लवगेश्वरः] $C_{94}C_{45}^{PS}C_{02}K_{82}E$; प्लगेश्वरः C_{45}^{ac} ,
 ★★★★★ K_{10} , प्लवमेश्वरः K_7
142a विपुलश्च महासत्त्व] $C_{94}C_{02}K_{82}K_7E$;
 विपुलश्च समासत्त्व C_{45} , ★★★★★★सत्त्व K_{10}
142b आस्यतां] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; आस्यता
 C_{45} • आसने] CK_{82} ; आसने: K_7 , आशने
 $K_{10}E$
142c साधु भो] $C_{94}C_{02}K_{82}K_7E$; साधु हो C_{45} ,
 ★★ K_{10}
142d विपुलं तपः] $K_{82}K_{10}E$; र/वि/×××पः C_{94} ,
 विपुलतपः $C_{45}C_{02}K_7$
143b श्रिय] $C_{94}K_{10}K_7$; श्रियः C_{45} , श्रियः
 $C_{02}K_{82}E$
143c तोषिताः] $CK_{10}K_7$; तोषिता $K_{82}E$
144a रुद्राः] CK_{82} ; रुद्रा $K_{10}K_7E$
144b साध्याश्विनौ] K_{10} ; साध्याश्विनौ $C_{94}C_{45}K_{82}$,
 साध्याश्विन्यो $C_{02}K_7$, साध्या यक्षो E • मरुत्तथा]
 $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; मरुत्तथा C_{02}
144c भुङ्क्ते] $CK_{82}K_7$; भुत्त्वा K_{10} , भुङ्क्ते E
 • भोगान्यथोत्साहं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$; भोगा
 यथोत्साहं K_{10} , भोगा यथेत्साह C_{02}
144d लोके] $CK_{82}K_7E$; लोक K_{10}
145a कोटीनां] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$; कोटीनि
 C_{02} , कोटीना K_{10}
145b तवार्थायोप] $C_{94}K_{82}K_7E$; तवायोपि C_{45} ,
 त्वयार्थं याव C_{02} , तवार्थायोप K_{10} • कल्पिता]
 $C_{94}C_{45}K_{82}$; कल्पितं C_{02} , कल्पि★ $K_{10}K_7$,
 कल्पितान् E
145c सहस्राणां] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$; सहस्राणा
 C_{45}
145d अप्सरा] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$; अप्सरो
 C_{02} • रूपिणी] $CK_{82}K_{10}K_7$; रूपिणि E

तवार्थीयोपसर्पन्ति सर्वालंकारभूषिताः ।
 यावत्कल्पसहस्राणि परार्थानि तपोधन ।
 यत्र यत्र प्रयासित्वं तत्र तत्रोपभुज्यताम् ॥ १२:१४६ ॥
 महेश्वर उवाच ।
 इति श्रुत्वा वचस्तस्य विपुलो विपुलेक्षणः ।
 वेपमानो भयत्रस्त अश्रुपूर्णकुलेक्षणः ॥ १२:१४७ ॥
 प्रणम्य शिरसा भूमौ प्रणिपत्य पुनः पुनः ।
 उवाच मधुरं वाक्यं ब्रह्मलोकपितामहम् ॥ १२:१४८ ॥
 विपुल उवाच ।
 भगवन्सर्वलोकेश सर्वलोकपितामह ।
 स्वप्नभूतमिवाश्चर्यं पश्यामि त्रिदशेश्वर ।
 स्मृतिभ्रंशश्च मे जातो बुद्धिर्जातान्धचेतना ॥ १२:१४९ ॥
 तुभ्यं त्रैलोक्यबन्धो भव मम शरणं त्राहि संसारघोरात्
 भीतो ऽहं गर्भवासाज्जरमरणभयात्त्राहि मां मोहबन्धात् ।
 नित्यं रोगाधिवासमनियतवपुषं त्राहि मां कालपाशात्
 तिर्यं चान्योन्यभक्षं बहुयुगशतशस्त्राहि मोहान्धकारात् ॥ १२:१५० ॥

- 146a** तवार्थीयो०] C₉₄; तवार्थीयो० C₄₅K₈₂K₁₀K₇,
 तंवार्थीयो० C₀₂, तवार्थीयो० E
146b ०सर्पन्ति] CK₈₂K₁₀E; ०ष्यन्ति K₇ •
 ०भूषिताः] CK₁₀K₇E; ०भूषितः K₈₂
146d परार्थानि] C₉₄C₄₅^{pc}C₀₂K₈₂K₁₀K₇E;
 पराणि C₄₅^{ac} • ०धन] CK₈₂K₁₀K₇; ०धनाः E
146f ०पभुज्यताम्] CK₈₂K₇E; ०प्रभुज्यताम् K₁₀
147b विपुलो] C₉₄K₈₂K₁₀K₇E; omitted in
 C₄₅, विपुले C₀₂
147c भयत्रस्त] E; भयस्तत्र CK₈₂K₁₀, भयस्त्रत्र K₇
147d अश्रु०] CK₈₂K₁₀E; अश्रु० K₇ • ०पूर्णा०]
 CK₈₂K₇E; ०पूर्ण० K₁₀
148a शिरसा] CK₈₂K₁₀^{pc}K₇E; शिर K₁₀^{ac}
148c मधुरं] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; मधुर० C₄₅
148d ०लोक०] CK₈₂K₁₀K₇; लोके E
149c स्वप्नभूतमिवा०] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E;
 स्वप्नमितमिवा० C₀₂
149f बुद्धिर्जातान्धचेतना] C; बुद्धिर्जान्धचेतना K₈₂^{ac},
 बुद्धिर्जातान्धचेतना K₈₂^{pc}, बुद्धि जातान्धचेतना K₁₀, बुद्धि

- जातात्वचेतना K₇, बुद्धिर्जातो ऽन्धचेतनः । मूढो ऽहं त्वां
 कथं स्तौमि ज्ञानातीतं परात्परम् ।। E
150a तुभ्यं] CK₈₂K₇; तुभ्यंस् K₁₀, नमस् E
 • त्रैलोक्य०] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; त्रैलोक्य०
 C₄₅ • ०बन्धो] CK₁₀K₇E; ०वन्तो K₈₂
 • ०घोरात्] C₄₅; ०घोरम् C₉₄C₀₂K₁₀E, ०घोरः
 K₈₂, ०घोरातत् K₇
150b ०साज्जर०] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; ०सा जर०
 C₀₂, ०साज्जनु० E • ०मरण०] CK₈₂K₁₀^{pc}K₇E;
 ०ण० K₁₀^{ac} • ०भयात्] E; भयं CK₈₂K₁₀K₇
150c नित्यं] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; नित्यं C₄₅
 (unmetr.) • ०रोगा०] CK₈₂K₁₀K₇; ०रागा०
 E • ०वासमनियत०] C₉₄C₀₂K₁₀K₇E;
 ०वासमनियत० C₄₅, ०वासमनियत० K₈₂ • ०वपुषं
 त्राहि मां] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E; ०वपुष त्राहि
 मां C₄₅ • ०कालपाशात्] CK₈₂K₇E; ०कापाशात्
 K₈₂^{ac}, ०कालपाशान् K₁₀
150d तिर्यं चान्योन्यभक्षं] CK₈₂K₇; तिर्यं चान्यान्यभक्षं

श्रुत्वैवोवाच ब्रह्मा विपुलमति पुनर्मानयित्वा यथावत्
 आहूतसम्प्लवान्ते भविष्यसि तव मे जन्मलोभो न भूयः ।
 गर्भावासं न च त्वन्न च पुनर्मरणं क्लेशमायासपूर्णम्
 छित्त्वा मोहान्धशत्रुं ब्रजसि च परमं ब्रह्मभूयत्वमेषि ॥ १२:१५१ ॥
 महेश्वर उवाच ।
 ब्रह्मणा एवमुक्तस्तु विष्णुना प्रभविष्णुना ।
 एवं भवतु भद्रं वो यथोवाच पितामहः ॥ १२:१५२ ॥
 इन्द्रेण रविणा चैव सोमेन च पुनः पुनः ।
 साध्यादित्यैर्मरुद्वैर्विश्वेभिर्वसवैस्तथा ॥ १२:१५३ ॥
 अहो तपःफलं दिव्यं विपुलस्य महात्मनः ।
 स्वशरीरं दिवं प्राप्तः श्रद्धयातिथिपूजया ॥ १२:१५४ ॥
 एवमादीन्यनेकानि विपुले परिकीर्तितम् ।

151d cf. Manu 1.98cd: स हि धर्मार्थमुत्पन्नो ब्रह्मभूयाय कल्पते and Manu 12.102cd: इहैव लोके तिष्ठन्स ब्रह्मभूयाय कल्पते

- K₁₀, तिर्यश्चान्योन्यभक्षणं E • शतशस्त्राहि]
 C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; सतस त्राहि C₀₂
 151a श्रुत्वैवोवाच] CK₈₂K₁₀K₇; श्रुत्वैव वाच E
 • मति] C₀₂E; मति: C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇
 (unmetr.) • मानयित्वा] CK₈₂K₁₀;
 माणयित्वा K₇, मानयंवा E • यथावत्]
 CK₈₂^{pc}K₁₀K₇E; वत् K₈₂^{ac}
 151b आहूत] CK₈₂K₁₀K₇; आभूत E •
 सम्प्लवान्ते] C₀₂; सम्प्लवन्ते C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E,
 संप्लवन्ते K₇ • भविष्यसि] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇;
 भविष्य C₀₂, अविपलि E • मे जन्मलोभो न]
 CK₈₂; मे जन्मलोभो न K₁₀K₇, यजन्मलोभानु E
 • भूयः] CK₈₂K₁₀E; भूय K₇
 151c वासं न च त्वन्न] C₉₄K₈₂K₁₀K₇; वासन्न
 C₄₅, वासा न च त्वन्न C₀₂, वासानुबन्धं न E
 • पुनर्मरणं] C₀₂E; पुनर्मरणं C₉₄K₈₂K₁₀K₇
 (unmetr.), पुनर्मरण C₄₅ • पूर्णम्]
 C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; पूर्ण C₀₂
 151d शत्रुं] C₉₄K₈₂K₁₀K₇E; शत्रु C₄₅C₀₂
 • परमं] CK₈₂K₇E; परम K₁₀
 152b विष्णुना] C₉₄EK₈₂K₁₀K₇; omitted in
 C₄₅, विष्णुनात् C₀₂
 152d महः] C₉₄K₇E; मह C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀
 153a रविणा] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇; रविना C₀₂,
 शशिना E
 153b सोमेन] CK₈₂K₁₀K₇; सूर्येण E • पुनः
 पुनः] C₉₄K₈₂K₁₀K₇E; पुन पुनः C₄₅ (un-
 metr.), पुन च पुनः पुनः C₀₂
 153a दित्यैर्म •] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; दित्यै
 म • C₀₂
 153ab रुद्रैर्विश्वेभिर्] E; रुद्रैर्विश्वेभिश्च C₉₄K₈₂,
 रुद्रैर्विश्वाभिश्च C₄₅, रुद्रैर्विश्वेभिश्च C₀₂, रुद्रैर्विश्वे*
 K₁₀, रुद्रैर्विश्वेभिश्च K₇
 154c स्वशरीरं] C₉₄K₈₂K₁₀K₇; शशरीरो C₄₅,
 स्वशरीर C₀₂, सशरीरं E • प्राप्तः] C₄₅C₀₂; प्राप्त
 C₉₄K₈₂K₁₀K₇E
 154d पूजया] CK₈₂K₁₀K₇; पूजनात् E
 155b नेकानि] CK₈₂K₇E; नेनेकानि K₁₀

ब्रह्माणं पुनरेवाह विष्णुर्विश्वजगत्प्रभुः ॥ १२:१५५ ॥
॥ इति वृषसारसंग्रहे विपुलोपाख्यानो नामाध्यायो द्वादशमः ॥

155c ब्रह्माणं] C₉₄K₈₂K₁₀K₇E; ब्राह्मणः C₄₅,
ब्रह्मणं C₀₂

155d विष्णुर्वि०] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E; विष्णु
वि० C₀₂ • जगत्प्रभुः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E;

जगत्प्रभु C₀₂

Colophon: वृषसार०] CK₈₂K₇E; वृष० K₁₀

• ०ख्यानो नामाध्यायो द्वादशमः] CK₈₂K₁₀;

०ख्यानेन नामाध्यायो द्वादश K₇, ०ख्यानो नाम द्वादशो
ऽध्यायः E